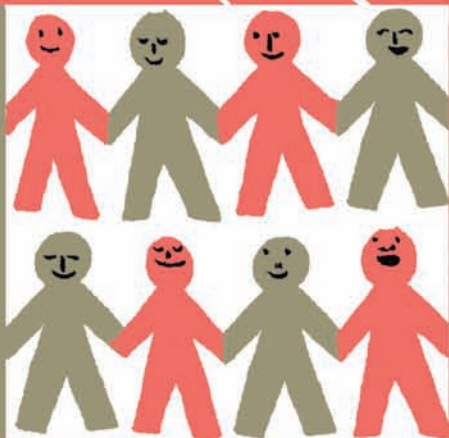
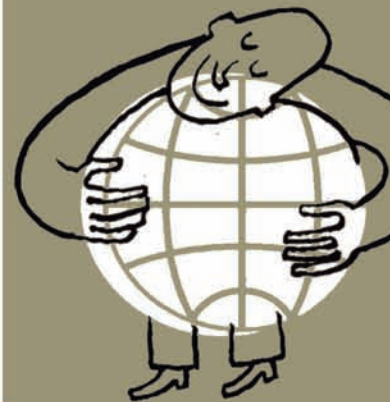

Barcelona Metròpolis

Capital en transformació

www.barcelonametropolis.cat
Número 105 – 6 €
Octubre 2017

**Monedes
complementàries**
Monedas complementarias

Adéu a la Model
Adiós a la Modelo

**Un segle
de memòria ciutadana**
Un siglo de memoria ciudadana

Entrevista
Joan Fontcuberta
Benvinguts a l'era postfotogràfica
Bienvenidos a la era postfotográfica

Ajuntament de Barcelona

No tenim por

L'atemptat terrorista del dia 17 d'agost va deixar una marca indeleble a la ciutat. Les reverberacions de la solidaritat internacional que des del primer moment ens arribaven d'arreu ens confirmaven que vivíem uns fets d'un impacte global. Només cal repassar la llista de les trenta-cinc nacionalitats de les víctimes de la Rambla per entendre que el dolor s'hagi estès per tot el món.

El mes de juliol passat celebràvem els 25 anys dels Jocs Olímpics, un esdeveniment feliç que va marcar també un abans i un després en la història de la ciutat. Si els Jocs ens van situar al mapamundi mental de tanta gent d'arreu del món i van col·locar Barcelona entre les ciutats més carismàtiques d'Europa, el terrorisme és precisament una reacció contra els valors i la llibertat d'aquell esperit olímpic, un atac en tota regla a una ciutat que mai ha volgut viure entotsolada ni sotmesa. De la celebració entre nostàlgica i autocrítica de l'efemèride olímpica, hem passat en poques setmanes a ser objectiu declarat de la violència terrorista al costat d'altres capitals europees com Berlín, Madrid, París, Londres o Estocolm. Un salt de pantalla que ens obligarà a fer front a reptes i problemes que demanen una nova atenció.

La ciutat ha demostrat des del primer moment que estava preparada per entomar un atac d'aquesta magnitud. L'eficàcia de les forces de seguretat i dels serveis d'atenció mèdica ha salvat vides i ha aportat confiança i tranquil·litat a una ciutadania que ha sabut respondre a l'atemptat sense odi ni por. Per damunt de les reaccions primàries, tan a flor de pell en moments convulsos, ha fet aflorar el pòsit de tants anys de moviments pacifistes i l'esperit de resiliència d'una ciutat que sap plantar cara a l'adversitat.

De la resiliència i de la tradició pacifista de Barcelona n'hem parlat a bastament en números recents d'aquesta revista. La resiliència urbana no consisteix únicament en la capacitat d'uns protocols per fer front a desastres naturals o garantir el subministrament dels serveis en cas de sabotatge, sinó que demostra sobretot l'eficiència i l'entrega

d'aquells professionals que vetllen per la seguretat dels seus conciutadans en cas d'extrema necessitat. És per això que l'Ajuntament de Barcelona va decidir atorgar la Medalla d'Or al Mèrit Cívic a la Guàrdia Urbana, al Centre d'Urgències i Emergències Socials, al Servei de Prevenció, Extinció d'Incendis i Salvament, a la Policia de la Generalitat – Mossos d'Esquadra i al Sistema d'Emergències Mèdiques, després de la seva extraordinària actuació el 17 d'agost passat.

La resiliència dels barcelonins també ha quedat palesa en la solidaritat de comerciants, veïns i ciutadania en general en els moments immediatament posteriors a la tragèdia. Cal celebrar la seva resposta, que ha defugit en tot moment qualsevol temptació de caure en divisions i ha mantingut amb aplom i assertivitat els valors propis.

Fer partidisme d'una tragèdia com aquesta, amb interpretacions abusives d'uns fets que són únicament responsabilitat dels terroristes, és una falta de respecte envers les víctimes. Qualsevol intent pervers d'aprofitar-se políticament d'un acte infame com aquest equival a donar la victòria als terroristes, que només busquen dividir la societat i obrir ferides allà on hi ha espais de convivència democràtica i pacífica.

No tenim por, però tampoc podem ignorar la ferida que l'atemptat del 17 d'agost ha deixat a la ciutat, i molt sensiblement a la Rambla, un passeig que ara més que mai cal recuperar per retornar-lo a una ciutadania que se n'havia sentit expulsada. La reforma de la Rambla pren un nou sentit després de l'atemptat. Ja no es tracta només d'ordenar una via emblemàtica de Barcelona que s'havia convertit en un territori exclusivament turístic, sinó que caldrà regenerar un teixit urbà i ciutadà que ha caigut en mans de l'especulació. Tornar un espai públic a uns ciutadans que reclamen el dret de viure a la seva ciutat. ■

Barcelona Metròpolis

ÍNDEX

1 Editorial

4 Entrevista

Joan Fontcuberta. Benvinguts a l'era postfotogràfica
Albert Forns

8 Dossier. Monedes complementàries

El repte de diversificar els mitjans d'intercanvi
August Corrons

L'aval d'algunes grans experiències reeixides a tot el món
Andreu Honzawa

Posar valor al temps per impulsar un canvi socioeconòmic
Marta Molina

Els sistemes locals d'intercanvi com a alternativa econòmica
Dídac Costa

Ecopolis, el joc de l'economia social i sostenible
Redacció

La grama, moneda social i motor de l'economia local
Anna Salvans

La desintermediació del sector financer i les noves monedes
Susana Martín Belmonte

29 Memòries

La Revolució Russa a Barcelona: molta fressa i poca endreça
Francesc Ginabreda

32 Ciutadania

La lluita contra el malbaratament alimentari
Estratègies per evitar llençar aliments
Coral-lí Pagès

35 Reportatge

Adéu a la Model al cap de 113 anys (menys un dia)
Gerardo Santos

43 Reportatge. Un segle de memòria ciutadana

Duran i Sanpere i els arxius catalans durant la Guerra Civil. Records d'un salvament
Jaume Enric Zamora i Escala

Can Batlló acollirà el superarxiu de Barcelona
Joaquim Borràs Gómez

Ciutat d'arxius i recerca històrica
Daniel Venteo

54 Llibres

Inventari de l'excèntrica Barcelona daliniana
Enric Gomà

Catalunya, empastifada
Matthew Tree

56 En trànsit

Ngugi wa Thiong'o. En defensa de la dignitat de les llengües petites
Gustau Nerín

59 El relat

Tenir la vida a l'encant
Josep Pedrals

Barcelona Metròpolis Número 105. Octubre 2017

Editor Ajuntament de Barcelona

Consell d'edicions i publicacions Gerardo Pisarello Prados, Josep M. Montaner Martorell, Laura Pérez Castallo, Jordi Campillo Gámez, Joan Llinares Gómez, Marc Andreu Acebal, Àgueda Bañón Pérez, José Pérez Freijo, Pilar Roca Viola, Maria Truñó i Salvadó, Anna Giralte Brunet

Edició i producció

Direcció de Comunicació. Àgueda Bañón, directora
Direcció d'Imatge i Serveis Editorials. José Pérez Freijo, director
Passeig de la Zona Franca, 66. 08038 Barcelona. Tel. 93 402 30 99

Direcció Bernat Puigtbella

Coordinació editorial Marga Pont

Edició de textos Jordi Casanovas

Col·laboradors Joaquim Borràs Gómez, August Corrons, Dídac Costa, Albert Forns, Francesc Ginabreda, Enric Gomà, Andreu Honzawa, Susana Martín Belmonte, Marta Molina, Gustau Nerín, Coral-lí Pagès, Josep Pedrals, Anna Salvans, Gerardo Santos, Matthew Tree, Daniel Venteo, Jaume Enric Zamora i Escala

ÍNDICE

60 Editorial

62 Entrevista

Joan Fontcuberta. Bienvenidos a la era postfotográfica
Albert Forn

66 Dossier. Monedas complementarias

El reto de diversificar los medios de intercambio
August Corrons

El aval de algunas grandes experiencias exitosas en todo el mundo Andreu Honzawa

Poner valor al tiempo para impulsar un cambio socioeconómico Marta Molina

Los sistemas locales de intercambio como alternativa económica Dídac Costa

Ecopolis, el juego de la economía social y sostenible
Redacción

La grama, moneda social y motor de la economía local
Anna Salvans

Desintermediación financiera y nuevas monedas
Susana Martín Belmonte

87 Memorias

La Revolución Rusa en Barcelona: mucho ruido y pocas nueces Francesc Ginabreda

90 Ciudadanía

La lucha contra el despilfarro alimentario
Estrategias para evitar tirar alimentos
Coral-lí Pagès

93 Reportaje

Adiós a la Modelo tras 113 largos años (menos un día) Gerardo Santos

101 Reportaje. Un siglo de memoria ciudadana

Duran i Sanpere y los archivos catalanes durante la Guerra Civil. Recuerdos de un salvamento
Jaume Enric Zamora i Escala

Can Batlló acogerá el superarchivo de Barcelona
Joaquim Borràs Gómez

Ciudad de archivos e investigación histórica
Daniel Venteo

112 En tránsito

Ngugi wa Thiong'o. En defensa de la dignidad de las lenguas pequeñas Gustau Nerín

114 Libros

Inventario de la Barcelona daliniana Enric Gomà
Cataluña, ensuciada Matthew Tree

116 El relato

Tener la vida en el encanto Josep Pedrals

Maquetació Gerard Medina

Fotografía Albert Armengol, Dani Codina, Dídac Costa, Arianna Giménez, Toni Medalla, Pere Virgili, Vicente Zambrano. Arxius i agències: Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Arxius Municipals dels Districtes de Ciutat Vella, les Corts i Gràcia, Arxiu Nacional de Catalunya, Bancs de Temps, Cooperativa Integral Catalana, Getty Images

Il·lustracions Judit Canela, Miguel Gallardo

Portada i contraportada Miguel Gallardo

Correcció i traducció L'Apòstrof SCCL, Tau Traduccions

Producció Maribel Baños

Administració general Ascensión García

Distribució M. Àngels Alonso

Dipòsit legal B. 37.375/85 ISSN: 0214-6223

Adreces electròniques

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>

<http://twitter.com/bcnmetropolis> – bcnmetropolis@bcn.cat

Els articles de col·laboració expressen l'opinió dels seus autors, no necessàriament compartida pels responsables de la revista. Els continguts de *Barcelona Metròpolis* es troben disponibles al lloc web de la publicació sota una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Compartir Igual 2.5 Espanya. Més informació a www.bcn.cat/bcnmetropolis.

Entrevista: **Albert Forns** Fotos: **Pere Virgili**

Joan Fontcuberta

Benvinguts a l'era postfotogràfica

En el nostre temps les imatges s'han tornat perilloses, furioses, i cal una actitud de resistència per part dels intel·lectuals i els artistes. Segons Joan Fontcuberta, el fotògraf responsable ha de saber gestionar la sobreabundància icònica amb estratègies d'ecologia visual, però també trobar les imatges que falten.

Quan entrem al taller de Joan Fontcuberta el primer que sorprèn és no veure-hi cap càmera. Més tard, quan li ho preguntarem, ens en traurà una d'un calaix i assenyalarà el telèfon mòbil. Lluny de l'estereotip del taller brut, ple de focus, flaixos i objectius, les parets immaculades de l'estudi de Fontcuberta a la fàbrica Roca Umbert de Granollers descriuen bé l'artista del segle XXI. "Duc l'estudi dins el cap", ens explicarà més tard. La vida de Joan Fontcuberta, el fotògraf català més internacional, guardonat amb el premi Ciutat de Barcelona 2016, és un no parar de viatges i projectes arreu del món. Divideix el seu temps entre la preparació de noves exposicions, la producció de nova

obra i la reflexió sobre la fotografia a través de la lectura, l'escriptura i el comissariat. "Quan viatjo anoto amb el mòbil tot allò que vull retenir, i així vaig omplint un calaix simbòlic de temes per investigar o aprofundir." També confessarà que no té horaris i mai fa vacances; que per a ell destinar l'agost a escriure un text sobre la fotografia feta per coloms durant la Primera Guerra Mundial és una perspectiva tan excitant com per a altres pot ser-ho un viatge al Carib.

Hi ha dos fets a la seva biografia que determinen la seva trajectòria. El primer és venir d'una família dedicada a la publicitat.

Efectivament, per a mi va ser un aprenentatge colossal. Vaig estudiar publicitat i simultàniament treballava a l'agència Danis. Va ser una escola de redacció: sintetitzar en un eslògan tots els missatges que et dona el fabricant és un exercici de retòrica molt potent; hi ha molts escriptors que han sorgit de la redacció publicitària. Per altra banda, allà vaig aprendre tècniques de creativitat. Quan la teva professió és parir una sèrie d'idees al dia, si tens ajudes metodològiques i sistemes per fluiditzar la capacitat imaginativa, molt millor. Però, sobretot, conceptualment i ideològicament, treballar a l'agència em va ensenyar totes les tècniques de persuasió i de seducció que utilitza la publicitat, i conèixer-les des de dins m'ha fet molt més fàcil desconstruir-les i desemmascarar-les.

També diu que haver crescut en el tardofranquisme el va foguejar en l'escepticisme, a no donar cap informació per bona.

La del tardofranquisme és una generació que va viure unes circumstàncies històriques particulars en relació amb la llibertat i l'accés de la informació, i això et marca. Jo, d'aquest condicionament, en vaig fer un espai de reflexió crítica, amb una obra que em permetia donar la volta a tot el que havia viscut durant aquesta etapa i fer-ne una pedagogia per als públics que vindran.

Creu que ara som més crèduls amb la informació?

Sempre hi ha hagut gent que es fa preguntes amb més inten-

sitat i gent que se les fa amb menys, però els paranys segueixen existint: ara tenim tot aquesta allau del fake a internet, la "postveritat"... Hi ha tota una sèrie de fenòmens que segueixen confrontant-nos a la necessitat d'elucidar què és verídic i què no ho és, i per això cal un esperit de sospita, de recel, evitant la credulitat i la confiança cega vers tot allò que veiem.

Precisament, les seves obres més conegudes ens fan desconfiar de la fotografia, ens obliguen a posar en dubte el que veuen els nostres ulls. Penso en *Herbarium* o *Fauna*, on retratava un seguit de plantes i animals que s'inventava. O en el seu engany més recent, la invenció del fotògraf Ximo Berenguer.

La fotografia va néixer al segle XIX com un instrument de verificació de la realitat: allò que estava fotografiat era real. Avui en dia aquesta funció d'autenticació de la realitat recau en Google: quan volem comprovar alguna cosa ho busquem a Google, i segons el resultat que trobem, segons la quantitat de respostes i com de convincents siguin, ens ho arribem a creure o no. Però, de la mateixa manera que es pot manipular una fotografia, es pot manipular Google. Quin serà el primer pas d'un falsificador, avui en dia? Introduir dades a internet, per aconseguir que quan busquem alguna cosa hi trobem un nombre plausible de resultats que ens deixi tranquils. Per això aquesta actitud d'escepticisme ha de seguir vigent.

Les seves sèries fotogràfiques també tenen una vessant molt literària. Sempre van acompanyades de textos i ens expliquen una història.

Sempre m'ha interessat el concepte de l'habitació de la fotografia. On viu una imatge? Les fotografies mai apareixen soles, s'insereixen en constel·lacions significatives. Les imatges conviuen amb un text, conviuen amb un espai, amb un determinat suport, amb uns canals de difusió... Tot això modela la funció i la natura de la imatge. La mateixa fotografia canvia de sentit si la trobem a la pàgina d'un diari, en una sala d'exposicions, en un informe forense o a la carter a d'algú. En tots aquests casos la fotografia salta d'un sentit a un altre, d'un valor a un altre. A mi, el que sempre m'ha interessat no és la imatge per ella mateixa, sinó el valor que nosaltres li atribuïm.

Quan va començar la seva carrera la fotografia era una disciplina artística més, però en aquestes tres últimes dècades ha esclatat, i tothom fa fotos amb el mòbil, tothora. Vostè parla de l'era de la postfotografia.

La fotografia tal com la coneixíem fins ara venia a ser la resposta a la revolució industrial, als valors del segle XIX i a la cultura tecnocientífica: va néixer quan naixien els arxius i els museus, quan començaven els viatges i la colonització. Era una forma simbòlica d'apropiació: primer passaven els fotògrafs i després els exèrcits. Per això la fotografia del segle XIX no pot donar resposta als problemes d'avui. La postfotografia és una altra cosa, no tant perquè hagi evolucionat la tecnologia, sinó perquè respon a un context completament diferent. Per què necessitem les imatges, avui? Per dir-nos "ja he arribat", "estic venint", "mira quina cosa he vist". La fotografia s'ha tornat veu, paraula.

Amb la postfotografia, les imatges són llenguatge.

De fet, aquesta condició lingüística de la imatge sempre ha existit, però fins ara no l'havíem utilitzat. La imatge estava reservada a unes certes minories de professionals, als artistes i als fotògrafs. La revolució és que ara tothom es pot servir de la imatge sense haver-se de formar ni haver de recórrer a tecnologies costoses. D'una manera molt intuïtiva, molt espontània, tothom pot treure el mòbil, fer una fotografia i enviar-la donant a aquesta imatge un determinat significat de comunicació.

Vostè diu que aquesta democratització de la fotografia és especialment important per a les dones.

El fet que avui tots siguem *homo photographicus* i ens fem fotos sense cap mena d'impediment vol dir que, per primer cop a la història, podem gestionar la nostra pròpia imatge. I això és particularment important per a les dones perquè té un potencial de construcció d'identitat, després d'una llarga tradició de mirada masculina que els ha modelat un cert clixé sexual, erotitzat i cosificat. Per primera vegada no cal recórrer a una elit masculina, sinó que cada dona pot gestionar i administrar la seva pròpia imatge.

Amb la tecnologia digital, la fotografia també es desmaterialitza.

La imatge digital té l'ànima de la fotografia, però ha perdut la matèria. "Matèria" ve de *mater*; per tant, la fotografia ha perdut la matèria en la fotografia digital. En la postfotografia la imatge esdevé missatge i, per tant, polvoritza una de les grans funcions històriques de la fotografia, que era la de memòria. Avui fem una fotografia, l'enviem i l'esborrem, perquè un cop ha arribat a transmetre el contingut que desitjàvem no té cap sentit preservar-la. Abans, quan les imatges eren béns preuats i escassos, aquest deure de memòria era inherent a la imatge fotogràfica, però avui dia només és una opció. Abans la memòria era una obsessió, ara és una opció.

Trauma, un dels seus últims projectes, utilitza imatges esborrades que aconsegueix a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Per a *Trauma* busco imatges malaltes, imatges que tinguin algun tipus de patologia que les inhabiliti per a la seva funció primordial, que és transmetre informació. A l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona guarden imatges del paisatge urbà, de personalitats de la ciutat o d'esdeveniments històrics, que són allà perquè són el suport d'unes dades per a estudiosos i historiadors. Però què passa quan aquestes imatges perden la referència a la realitat i només en queda un pòsit de taques i de matèria química que no identifica el fet que va originar la fotografia? Esdevenen com fantasmes, i això és el que m'interessa. *Trauma* té a veure amb la memòria que s'esvaeix, com si les imatges tinguessin Alzheimer. Curiosament, he fet la sèrie coincidint en el temps amb la mort del meu pare per Alzheimer.

Una de les paradoxes que descriu a *La furia de las imágenes: notas sobre la postfotografía* (Galaxia Gutenberg) és que la democratització de l'accés a la fotografia ens ha abocat a la saturació. Vivim envoltats

d'imatges; vostè parla de "pol·lució icònica".

La superproducció actual provoca una immersió que quasi ens ofega. Per això dic que les imatges s'han tornat perilloses, furioses, i cal una actitud de resistència per part dels intel·lectuals i els artistes. Aquesta resistència es pot fer de dues maneres. Primer, amb estratègies d'ecologia visual, és a dir, fent només aquelles imatges imprescindibles. Hem d'evitar contribuir a aquesta pol·lució reutilitzant imatges anteriors, en la mesura que donin sentit al que volem expressar, sense que necessàriament les hàgim de tornar a repetir, sense ser redundants. Cal, per tant, gestionar l'abundància. Però també, en segon lloc, cal una reflexió sobre les imatges que falten. El fet que hi hagi tantíssimes imatges ens ha de fer posar l'atenció sobre aquelles que no existeixen, aquelles que han quedat invisibles, que s'han censurat o no s'han pogut fer. Aquest és el gran repte del fotògraf responsable. Quines imatges falten, ara? La sobreabundància de fotografies també és una forma de censura, perquè fa que no trobem el que necessitem. La censura tradicional consistia a prohibir una imatge; ara la censura és donar-te aquella imatge i deu milions més per tal que aquella que busques quedi tapada.

Durant el tricentenari va inaugurar el mural *El món neix en cada petó* a la plaça d'Isidre Nonell de Ciutat Vella, un fotomosaic participatiu fet amb quatre mil imatges de llibertat aportades pels barcelonins.

El mural del petó és un exemple d'aquesta idea de gestionar l'abundància. A partir de milers i milers de fotos ja existents, vaig mirar de treure'n un partit anant més enllà. En aquesta mena de projectes participatius l'artista, més que fer música, ha de fer de director d'orquestra, gestionant l'energia d'un col·lectiu i organitzant les imatges per dotar-les d'un sentit específic. El mosaic del petó commemorava els fets històrics del 1714 donant-hi la volta; no buscant l'aspecte dramàtic o luctuós, sinó fent tabula rasa i mirant endavant. No buscàvem canonades, sinó petons.

Com porta que s'hagi convertit en un espai tan popular? Hem arribat a veure el mural del petó en anuncis i tot.

Em fascina el que ha passat, estic molt content d'haver contribuït a regalar a la ciutat una icona, un lloc on la gent va a recordar les seves vivències si hi ha participat amb una foto, però que també serveix de tel·lur de fons per fer-s'hi fotografies, petons, selfies... No sé quina guia turística anglesa em va demanar fotos del fotomosaic perquè el posaven com un dels deu llocs que calia visitar a Barcelona, després de la Sagrada Família o el camp del Barça. A mi Barcelona m'ha donat molt, i m'agrada haver pogut retornar-li alguna cosa en la mesura de les meves possibilitats.

L'espai públic de les ciutats és ple d'escultures i obres d'art, però curiosament no hi ha gaires fotografies artístiques al carrer. La fotografia comercial, en canvi, sí que és omnipresent.

És cert, aquí no hi ha gaire obra pública de fotògrafs, amb imatges artístiques a l'espai públic. Al carrer hi ha molta fotografia comercial, però és una fotografia que no fa pensar a la gent: els fa comprar. Al Canadà, on vaig sovint perquè la

meva parella és canadenc, del Quebec, funcionen amb la llei de l'1 %: cada obra pública ha de destinar l'1 % del pressupost a una comanda d'art contemporani. Així en la construcció d'hospitals i escoles s'encarrega obra a fotògrafs amb tota normalitat.

A Barcelona, durant molts anys, quan veies algú amb una càmera al coll solia ser un turista. Ara tots portem càmera, però la fotografia turística s'ha continuat multiplicant, fins al punt que aquesta és una de les ciutats més fotografiades del món, segons els rànquings de Flickr o Instagram.

La fotografia turística és un gènere, però amb tota aquesta fal·lera postfotogràfica ja no tendim a fotografiar el monument o aquell aspecte de la ciutat que esdevé un clixé, sinó que retratem la nostra presència visitant-los. El selfie i el pal de selfie fan prevaldre la constatació que som aquí. En comptes de l'"això ha estat" de Roland Barthes, inherent a la fotografia, avui diem "jo era allà". Hem passat del document a una autoinscripció en un lloc i un temps.

El selfie és la metàfora perfecta d'aquesta era postfotogràfica?

És un dels seus signes més visibles. Però no és un fenomen únic; és polièdric perquè hi ha moltes menes de selfies: de celebració, documentals, eròtics, de ritual de passatge... Però, per mi, el que és important de destacar sobre el selfie és que no es tracta d'una moda, sinó d'una categoria d'imatges que quedarà establerta, com ho són les fotografies de casaments o les fotografies per als carnets d'identitat.

Les xarxes socials fotogràfiques, com Instagram o

Snapchat, què expliquen dels nostres temps?

Abans les fotografies es feien per al consum íntim, eren per a nosaltres i com a molt les ensenyàvem a un cercle reduït de gent. Avui, per contraposició, la voluntat de la imatge és construir acte social, un element de comunicació. Són imatges que es fan per poder-les mostrar a tot un grup genèric de receptors. En l'època actual la privacitat no existeix, ha passat a millor vida. Pràcticament tot és públic i tot es comparteix. Pel que fa a Snapchat, em sembla un bon exemple per entendre la diferència entre fotografia i postfotografia. Snapchat és la gran metàfora d'una fotografia que es fa, compleix la seva tasca –transmetre una determinada informació– i després desapareix automàticament. Com els missatges de *Missió: Impossible*, "aquest missatge s'auto-destruirà en deu segons".

Som una societat enganxada a la fotografia?

Venim d'un temps en què les imatges eren escasses, i ara que les utilitzem amb naturalitat ens pot semblar que ens excedim. Però diríem que ens hem tornat addictes a la paraula? Si comparem la nostra època amb èpoques anteriors, quan la gent era il·letrada, diríem que ara que sabem escriure ens hem tornat addictes a l'escriptura? Tot depèn de l'ús que fem tant de l'escriptura com de les imatges. La massificació per se no és nefasta. ■

Monedes complementàries

Les monedes complementàries són sistemes monetaris que es creen al marge dels oficials per promoure projectes socials, ambientals i econòmics, posant en valor actius i recursos locals que no es troben als circuits ordinaris d'intercanvi. S'erigeixen també com a alternativa –i desafiament– a la banca tradicional, una banca que surt de cada nova crisi financera més concentrada i poderosa que abans, amb l'ajuda d'una digitalització que, lluny de fomentar l'eliminació d'intermediaris com en altres sectors econòmics, en el financer els fa cada cop més forts.

Barcelona prepara la seva moneda alternativa, lligada inicialment a un pla de desenvolupament social i comercial dels barris de l'Eix Besòs. A les pàgines següents expliquem els trets generals del projecte i oferim una visió dels seus precedents i dels fonaments teòrics i pràctics d'aquests mètodes alternatius d'intercanvi, que n'inclouen alguns de no estrictament monetaris com els bancs de temps i diversos tipus d'organitzacions cooperatives.

A més d'experiències acostades en el temps i l'espai com la grama de Santa Coloma de Gramenet o l'ecoseny de l'Ecoarxa Montseny, també són protagonistes d'aquest dossier altres sistemes reeixits com la cooperativa suïssa de crèdit empresarial WIR, la lliura de Brístol, la moneda del municipi austríac de Wörgl –amb resultats espectaculars durant els anys de la Gran Depressió– i els LETS (Local Exchange and Trading Systems), sorgits el 1983 al Canadà. Mereixen un article a part les ecoxarxes que es van crear a Catalunya a partir del 2009 i la Cooperativa Integral Catalana, generadora de nombrosos projectes econòmics alternatius.

Vicente Zambrano

En aquesta pàgina i la següent, dues imatges de la Fira d'Economia Solidària que es fa anualment al recinte de la Fabra i Coats de Sant Andreu, i que aquesta tardor ha arribat a la sisena edició.

A dalt, l'ecosol, el paper moneda que es fa servir a la fira.

A la pàgina de la dreta, un estand dels bancs de temps, el tipus de moneda complementària més comú, amb presència en onze països i quatre continents.

Text: **August Corrons** Professor dels Estudis d'Economia i Empresa de la UOC

El repte de diversificar els mitjans d'intercanvi

Les monedes complementàries són sistemes que es creen al marge de les oficials per promoure projectes econòmics, socials i ambientals, i que posen en valor actius i recursos d'àmbit local que no es poden trobar als circuits ordinaris d'intercanvi.

El sistema monetari actual té els defectes de qualsevol monopoli: cal fer servir la moneda vigent encara que el seu ús no sigui del tot satisfactori, cosa que impedeix avançar en la innovació de mètodes per donar resposta a les necessitats existents. Si la població entengués el preu que es paga a conseqüència de la inflació i la inestabilitat periòdica pel fet de tractar amb un sol tipus de diners en comptes d'aprofitar els avantatges d'altres, s'adonaria que resulta excessiu. Una part de la solució consisteix a diversificar els tipus de moneda, introduint-ne d'altres dissenyades per incrementar la disponibilitat de diners en la seva funció primària de mitjà d'intercanvi, més que per a l'estalvi o l'especulació.

Utilitzant el vocabulari taoista del yin i yang, s'estableix la comparativa següent entre els diners de curs oficial i aquest nou enfocament de monedes complementàries: es passaria de la cerca de la certesa a la capacitat de tolerar l'ambivalència, de l'autoritat central a la confiança mútua, de la competència a la cooperació, del predomini de la tecnologia al predomini de les habilitats personals, del capital físic i financer al capital natural i social, així com de les transaccions comercials als intercanvis comunitaris.

Les monedes complementàries són sistemes monetaris que es creen al marge de les monedes oficials del país amb l'objectiu fonamental de promoure projectes econòmics, socials i ambientals, alhora que posen en valor els actius i

recursos locals que no es troben dins dels circuits ordinaris d'intercanvi a causa de l'escassetat de la moneda oficial.

Aquest tipus de monedes reben també una altra sèrie de qualificatius, com ara “alternatives”, perquè funcionen en comptes dels diners convencionals en certs contextos; “comunitàries”, perquè funcionen en comunitats de persones o entitats que es relacionen directament i volen establir un mitjà d'intercanvi diferent; “locals o regionals”, perquè circulen en llocs i espais delimitats, i “socials”, perquè són creades, emeses i controlades per grups i amb fins socials. Tanmateix, el qualificatiu “complementàries” és el que millor reflecteix una de les principals característiques d'aquest tipus de monedes: la seva complementarietat i el no reemplaçament dels diners convencionals. Els altres adjectius queden implícits, ja que promouen el que és alternatiu, comunitari, local o regional i social.

El diner és utilitzat com a mitjà d'intercanvi, dipòsit de valor i unitat de compte. Això no obstant, només en l'època contemporània aquestes funcions resideixen en una única moneda nacional. Al llarg de la història, diferents formes de diners les han complert per separat.

El troc, precursor remot

El precursor més llunyà dels diners complementaris és el troc, és a dir, els intercanvis sense usar diners convencionals. No obstant això, el troc presenta una dificultat triple: cal que les dues parts vulguin desfer-se d'alguna cosa, que cadascuna tingui l'objecte que desitja l'altra i que aquest sigui equivalent en valor al que es vol intercanviar. A causa d'aquestes dificultats, a fi d'establir les equivalències i realitzar els intercanvis, els pobles van començar a usar com a diners coses valuoses o d'ús freqüent, com a facilitadors del troc multilateral.

Hi ha diverses experiències documentades de l'ús de monedes complementàries que es combinen amb diners convencionals des dels anys trenta del segle xx. Així doncs, a Alemanya va sorgir el wära; a Àustria, els certificats de treball de Wörgl; a Suïssa, el franc WIR, etc. Aquestes monedes responien a la necessitat de disposar de formes alternatives de compra de béns per al proveïment familiar durant la depressió de 1929, si bé la majoria finalment van ser prohibides pels governs dels països respectius, a excepció del WIR de Suïssa, encara vigent.

Després de mig segle, el 1983, al Canadà van sorgir els LETS (local exchange and trading systems), que aviat es van estendre a Anglaterra, Nova Zelanda i Àustria, i posteriorment van passar als Estats Units, Austràlia i Europa. De manera independent, al Japó va aparèixer el Fureai ticket i als Estats Units les Ithaca hours.

Si bé les monedes complementàries sempre han existit de forma paral·lela a les que tenen el suport de l'Estat, sembla que resulten més atractives en temps de recessió i crisi econòmica, quan escassegen el treball remunerat i els diners. És el cas de l'Argentina: el col·lapse econòmic d'aquest país el 2001 va impulsar sistemes de crèdit alternatius als que ja existien, amb centenars de milers d'usuaris.

L'impacte social, econòmic i ambiental

Segons alguns autors, l'objectiu principal de les monedes complementàries és millorar el benestar social de les comu-

Vicente Zambrano

nitats, ja que supleixen necessitats psicològiques com el reconeixement, el sentit de pertinença, la confiança, la participació social i l'autoestima, entre d'altres. Com que totes les persones tenen alguna cosa per oferir, incloent-hi aquelles habilitats que no es valoren en el mercat de treball formal, les monedes complementàries són una eina que permet apoderar els grups socialment exclosos. Aquests impactes es sumen al creixement de l'esperit comunitari i de les xarxes d'amistat i col·laboració.

Les monedes complementàries són també instruments per construir circuits locals de valor econòmic que eviten la fugida de la riquesa fora de la comunitat, amb un efecte multiplicador en l'economia local. El treball informal, l'intercanvi d'habilitats, el voluntariat i el treball domèstic poden ser valorats, reconeguts, recompensats i fins i tot intercanviats gràcies a aquestes monedes, que ofereixen una alternativa d'accés a béns i serveis a persones financerament excloses o que no poden trobar feina formal, i donen suport al desenvolupament econòmic sostenible a través de les petites empreses locals que mostren més lleialtat a la comunitat.

Les monedes complementàries també tenen un impacte ambiental positiu, ja que disminueixen la petjada ecològica en crear models de consum més locals i substituir les importacions, i redueixen, per tant, l'energia necessària per a transport. Així mateix, promouen l'intercanvi dels productes locals i fins i tot la reutilització de productes. Algunes, a més, estimulen un comportament proambiental incentivant els ciutadans a participar en programes de reciclatge, afavorint la compra de productes més sostenibles i/o promovent l'ús del transport públic. Igualment, n'hi ha que fomenten el desenvolupament de noves tecnologies ambientals, com és el cas de les monedes amb el suport de la producció d'energies renovables.

Gill Seyfang i Noel Longhurst, segons dades recollides al seu estudi de 2013 sobre l'evolució històrica i internacional de les monedes complementàries, van detectar l'existència a tot el món d'uns 3.418 projectes, distribuïts en 23 països de tots els continents. Per projecte s'entén el conjunt de, com a mínim, cinc iniciatives diferents d'una mateixa tipologia de moneda complementària en un mateix país. L'estudi esta-

Bitllets de diferents valor en hores, la moneda local alternativa que es va crear a la ciutat d'Ithaca, a l'estat de Nova York, l'any 1991.

bleix quatre tipologies de monedes complementàries: els bancs de temps, els sistemes de crèdit mutu, les monedes locals i els mercats de troc.

Bancs de temps

Els bancs de temps són el tipus més comú de moneda complementària, amb 1.715 projectes (50,2 % del total) repartits en onze països i quatre continents. Són sistemes basats en l'intercanvi de temps per ajudar una altra persona o organització. El temps de cada participant té el mateix valor, independentment del servei prestat. Alguns projectes s'organitzen en barris o comunitats i estan a càrrec, sobretot, de voluntaris, tot i que n'hi ha d'altres que els impulsen institucions. Sovint se centren en un sector específic, com ara la salut o l'educació. Aposten per la construcció de capital social, la inclusió i la cohesió pel suport entre veïns, l'assistència social, les activitats basades en la comunitat i els programes de voluntariat recíproc.

Un dels primers exemples de banc de temps es registra al Japó el 1973 amb el nom de Fureai Kippu, si bé no es pot considerar com l'impulsor d'aquest tipus de sistemes. Va ser als Estats Units on realment es va desenvolupar, el 1986, la idea dels bancs de temps als barris desfavorits, per reconstruir comunitats i restablir la dignitat de les persones excloses socialment. Aquest model es va expandir ràpidament i va passar al Regne Unit el 1997. Actualment hi ha xarxes molt fortes, que han desenvolupat noves metodologies i han millorat les pràctiques, alhora que han donat suport a nous projectes a escala internacional, en països com Itàlia, Espanya, Portugal, Nova Zelanda, Finlàndia, el Canadà i el Japó.

Sistemes de crèdit mutu

La segona tipologia més important de moneda complementària són els sistemes de crèdit mutu, amb 1.412 projectes

(41,3 % del total) presents a catorze països i cinc continents. Els membres d'una comunitat anuncien les seves ofertes i les seves demandes en un directori, mentre un sistema de comptabilitat central s'encarrega de registrar les transaccions. La moneda pròpiament dita es crea quan es realitza una transacció de compravenda en la qual tant el comprador com el venedor es comprometen amb el sistema. El crèdit d'una persona és igual al debit d'una altra, de manera que els comptes sempre sumen zero. Aquests sistemes existeixen en el context de la societat civil, sovint amb poc suport per part de l'Estat o altres fonts de finançament. Si bé estan dirigits a donar suport a les economies locals, són els beneficis socials i de foment de la comunitat els que tenen un impacte més gran a través de les xarxes socials que impulsen.

L'exemple més conegut són els LETS, que van néixer al Canadà el 1983. El seu propòsit inicial va ser convertir-se en diners d'emergència durant la recessió. Els LETS es van estendre ràpidament pel Canadà, el Regne Unit, Nova Zelanda i Austràlia a través de xarxes d'activistes verds. El seu creixement va assolir el punt màxim a finals dels anys noranta del segle passat al Regne Unit, i uns anys més tard van arribar a la resta d'Europa. Hi ha adaptacions dels LETS a França, Hongria, Alemanya, Àustria, Suïssa i Austràlia, i models similars a Sud-àfrica, el Japó i el Canadà.

Monedes locals

Les monedes locals són la tercera tipologia més habitual de moneda complementària, amb un total de 243 projectes existents (7,1 % del total), en sis països i quatre continents. Són sistemes monetaris geogràficament delimitats a una regió que tenen com a objectiu la promoció de l'activitat econòmica local. Tot i que alguns d'aquests sistemes disposen d'una moneda física, en la majoria es treballa amb plataformes digitals i mòbils. Persegueixen complementar la moneda nacional i augmentar la velocitat dels intercanvis locals sense suplantar el comerç interregional.

Un dels casos que convé destacar és el de les hores, la moneda que es va originar a Ithaca (Nova York) el 1991. També hi ha altres projectes dins dels Estats Units, al Canadà i a altres països, la majoria vinculats a grups ecologistes i alternatius. El sistema alemany Regiogeld se centra en el desenvolupament econòmic local i compta amb una poderosa xarxa d'intercanvi. Els bancs comunitaris del Brasil tenen com a objectiu impulsar l'activitat econòmica local en regions marginals.

Un altre model, que va arribar al Regne Unit el 2007 i que ha crescut en forma de cinc monedes diferents, és el de les Transition Currencies. Tot i que no hi ha cap activitat de xarxa formal entre elles, comparteixen l'aprenentatge i l'experimentació amb els mecanismes de pagament electrònic per augmentar la captació d'usuaris. Estan associades, en més o menys grau, amb el decreixement de les "ciutats en transició", i tenen com a finalitat augmentar la capacitat de recuperació econòmica local.

Mercats de troc

Els mercats de troc constitueixen la quarta categoria en importància de moneda complementària, amb 48 projectes (1,4 % del total) que operen en quatre països i dos continents. Són sistemes destinats a superar l'escassetat de

Darren McCollester / Getty Images

Mercat d'intercanvi a la ciutat argentina de Mendoza, el novembre del 2002.

Els clubs de troc es van estendre ràpidament al país sudamericà arran del col·lapse financer de 1999 a 2002.

diners en efectiu i a facilitar l'intercanvi entre un grup d'usuaris, generalment en un mercat regular. Tendeixen a utilitzar apunts físics per controlar els saldos, que sovint s'emeten als nous usuaris com un préstec sense interessos perquè puguin participar en el mercat. Amb freqüència s'associen amb la idea de prosumidors, és a dir, individus que produeixen i consumeixen al mateix temps. Són un híbrid entre les monedes locals i els sistemes de crèdit mutu, amb una nova infraestructura perquè les persones puguin intercanviar béns i serveis dins d'un esdeveniment específic, en un lloc limitat i sense necessitat de moneda corrent.

Van sorgir per primera vegada a Buenos Aires, el 1995, com una iniciativa de sostenibilitat en un context de desindustrialització i crisi fiscal. Es van expandir ràpidament durant el col·lapse financer argentí de 1999 a 2002 i es van convertir en una forma de vida per a un grup demogràfic molt ampli. No obstant això, els clubs de bescanvi argentins van ser castigats per la rivalitat entre xarxes i van patir un col·lapse catastròfic en credibilitat a partir de 2002. Tanmateix, alguns continuen actius i hi ha models similars a Mèxic, Veneçuela i altres països de l'Amèrica del Sud on s'han mantingut associats a les idees de l'economia solidària. D'altra banda, al Canadà han sorgit casos per donar suport al desenvolupament sostenible mitjançant la reutilització dels béns.

Segons l'estudi esmentat de Gill Seyfang i Noel Longhurst, Europa és el continent amb un nombre més elevat de projectes –2.333 (68,3 % del total)–, dels quals més de la meitat (54,1 %) són sistemes de crèdit mutu; el 44,4 %, bancs de temps, i únicament l'1,5 %, monedes locals. Un altre estudi, elaborat per Neil Hughes el 2015, i que empra la mateixa classificació de Gill Seyfang i Noel Longhurst, indica que a Espanya hi ha un total de 372 iniciatives: 290 bancs de temps, 71 sistemes de crèdit mutu i 11 xarxes de

troc. Catalunya és la comunitat amb més iniciatives (97), per davant de les 61 d'Andalusia i les 51 de Madrid. Les 97 iniciatives catalanes es distribueixen en 71 bancs de temps, 23 sistemes de crèdit mutu i 3 xarxes de troc.

Com que són dades de 2015, actualment hi ha iniciatives que no s'hi recullen, com el cas de monedes locals promogudes per certs ajuntaments espanyols. Així mateix, la majoria de les iniciatives existents solen satisfer els requisits de dues de les quatre tipologies de classificació com a mínim. Per exemple, hi ha iniciatives de moneda local que també reproduïxen sistemes de crèdit mutu, o sistemes de crèdit mutu que tenen en compte la conversió de la seva unitat d'intercanvi amb l'hora pròpia dels bancs de temps.

La integració de les dades dels dos estudis anteriors amb molts d'altres i la creació d'un repositori actualitzat de monedes complementàries realment operatives no són pas qüestions trivials, ateses la disparitat de classificacions utilitzades per a la seva categorització i la dificultat de conèixer-ne el grau d'operativitat. La creació d'una base de dades actualitzada i homogènia, tant a Espanya com a escala internacional, és una de les tasques més urgents per consolidar les monedes complementàries i mostrar-ne el potencial. Sense això, la confusió, la descoordinació i el descontrol s'apoderen d'aquest àmbit, cosa que en dificulta la divulgació i, per tant, la capacitat de creixement i transformació social. Aquest és, precisament, un dels objectius que es planteja el grup de treball i recerca "Diners i valors", dels Estudis d'Economia i Empresa de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), en col·laboració amb l'Institut de la Moneda Social (IMS). ■

Manifestació d'aturats a Berlín, cap al 1930. En el context de crisi i atur de la Gran Depressió, la moneda del municipi austríac de Wörgl va reactivar la producció i la demanda interna, i això va causar una recuperació espectacular dels llocs de treball i de les finances públiques, mentre el continent es continuava enfonsant.

Hulton Archive / Getty Images

Text: **Andreu Honzawa** Consultor. Membre d'Ubiquat Technologies

L'aval d'algunes grans experiències reeixides a tot el món

La moneda del municipi austríac de Wörgl va reactivar la producció i la demanda interna durant la Gran Depressió. El sistema de crèdit empresarial cooperatiu WIR, de Suïssa, és un altre exemple reeixit de moneda complementària. Aquest sistema i el de pagaments mòbils M-Pesa, de Kenya, són els únics casos actuals amb impacte macroeconòmic.

Els sistemes monetaris duals o multimoneda han estat habituals, entre d'altres èpoques i llocs, a l'antic Egipte, a la Grècia antiga, al llarg de l'edat mitjana i també a l'època moderna. N'hi ha hagut de molts tipus, i sovint han passat desapercebuts per la historiografia econòmica malgrat haver demostrat que eren estables i funcionals. De fet, els sistemes unimonetaris només comencen a predominar a partir de l'establiment dels estats nació i no es van consolidar fins ben entrat el segle xx.

Aquests sistemes, tot i que són una mica menys eficients per la complexitat comptable addicional que impliquen, són més resilents i sostenibles perquè disposen d'alternatives quan per algun motiu falla una de les monedes. Quan hi havia monedes d'or que s'usaven per al comerç internacional i per atresorar estalvis, i monedes de plata, bronze i coure o de metalls menys preciosos –com els billons de Castella o les

malles de França–, emprades en el comerç regional i local diari, l'economia no quedava tan frenada per manca de liquiditat quan un dèficit comercial exterior drenava les reserves d'or.

Aquest article no entrarà en profunditat en els arguments que fa servir Hayek contra els monopolis monetaris a *The decentralisation of money* (1976). I tampoc en casos històrics interessants, però que ens queden lluny, com ara el protagonitzat pel banc central privat multimoneda Suffolk Bank de Massachusetts (1824-1858), el dels rals catalans emesos durant la Guerra dels Segadors o el de les nombroses monedes (pagarés o vals) de curs interior que les cooperatives catalanes van emetre a partir del segle XIX.

Tot i els diversos antecedents, comencem l'explicació amb el cas del municipi austríac de Wörgl, on l'Ajuntament va emetre una moneda local (anomenada "certificats de

treball”; en anglès, *stamp scrips*) seguint les idees de Silvio Gesell a *The natural economic order* (1919). Keynes li va dedicar una secció a *General theory of employment, interest and money* (1936), on va dir que “el futur té més a aprendre de l’esperit de Gesell que del de Marx”.

Enfrontar la Gran Depressió

La moneda de Wörgl (1932-34) tenia el suport de xílincs austríacs dipositats en una caixa d’estalvis local. L’ajuntament local la va posar en circulació a partir de la despesa pública per pagar salaris i proveïdors, i l’acceptava en la recaptació d’impostos. També es podia bescanviar a moneda convencional, operació que es penalitzava amb una comissió del 5 %. Els seus impulsors van introduir com a innovació una taxa a la liquiditat que oxidava (depreciava) el valor de la moneda un 1 % mensual per incentivar-ne una despesa ràpida, cosa que va tenir l’efecte de multiplicar-ne per catorze la velocitat de circulació, i això va estimular el comerç i l’activitat econòmica local.

Enmig de la Gran Depressió, Wörgl tenia una taxa d’atur altíssima i nombroses famílies de la ciutat patien una situació de pobresa extrema. La moneda local va reactivar la producció i la demanda interna, i això va tenir com a conseqüència una recuperació espectacular dels llocs de treball i de les finances públiques, quan la resta del país i del continent es continuava enfonsant. El “miracle de Wörgl” va fer que sis pobles veïns en copiessin el sistema monetari, i fins i tot el primer ministre de França, Édouard Daladier, hi va viatjar per conèixer-lo sobre el terreny.

Tot i que l’experiment va ser un èxit rotund en termes econòmics i més de dues-centes poblacions properes es preparaven ja per reproduir-lo, el govern, el banc central i el tribunal suprem austríacs el van acabar prohibint per motius polítics: era una iniciativa d’un alcalde socialdemòcrata en un context d’auge del feixisme. Sense la moneda local oxidable, la Gran Depressió va tornar a Wörgl i amb ella la desesperació que va ser el caldo de cultiu del nazisme.

El cas va fascinar l’economista Irving Fisher, professor de Yale i pare de la teoria econòmica moderna, que va publicar a *Booms and Depressions* (1932) un annex amb la teoria de Gesell, a més del llibre *Stamp Scrip* (1933). Fisher va difondre aquests sistemes als Estats Units, on, entre 1932 i 1934, ajuntaments, cooperatives i cambres de comerç en van crear més de tres-cents de similars, alguns amb oxidació.

Com a assessor de Roosevelt, Fisher va defensar entusiàsticament una política pública basada en aquests sistemes, assegurant que la seva aplicació correcta solucionaria en tres setmanes la crisi als EUA. Malauradament, el president en va acabar prohibint l’aplicació –fins i tot al sector privat– per pressions de les grans fortunes i la banca, que preferien la pujada d’impostos del New Deal a aquesta *revolució* monetària descentralitzada que escapava al seu control (recordem que no va ser el New Deal el que va acabar amb la Gran Depressió, sinó els preparatius per a la Segona Guerra Mundial).

A Espanya, per altra banda, en el context d’escassa liquiditat de la Guerra Civil, també hi va haver centenars de monedes locals similars, tot i que poques amb oxidació. Presents als dos bàndols, però sobretot al republicà i a Catalunya, van funcionar bé fins que Franco va guanyar la guerra

WIR

i les va prohibir (vegeu-ne exemplars a www.billetesmunicipales.com).

La cooperativa de crèdit empresarial WIR

El cas actual de més abast i més estudiat és el de la cooperativa de crèdit suïssa *Wirtschaftsring-Genossenschaft* (Cercle Econòmic Cooperatiu o WIR), formada exclusivament per pimes i en marxa des de 1934. És una cambra de compensació de crèdit comercial on les més de 60.000 pimes associades poden accedir a finançament en francs WIR a una taxa d’interès tova de l’1 %. Emesa a partir de préstecs, la moneda no té convertibilitat a la convencional ni oxidació. El volum anual de transaccions de la xarxa de permuta és d’uns 1.500 milions de francs WIR, equivalents a francs suïssos.

Diversos estudis, com ara *The Macro-Stability of Swiss WIR-Bank Credits*, de Stodder i Lietaer (2016), demostren que aquest sistema B2B té un efecte estabilitzador dels cicles macroeconòmics. En moments de bonança les pimes associades prefereixen el crèdit bancari, però en períodes de recessió, quan les taxes bancàries pugen, recorren al crèdit tou WIR. Això els permet reduir despeses financeres i alhora es compren més les unes a les altres, cosa que augmenta la demanda interna i la facturació de les empreses adherides. El WIR redueix la mortalitat empresarial i manté les taxes d’ocupació, de manera que es poden resistir millor les recessions a escala nacional. El sistema augmenta la productivitat mobilitzant la capacitat ociosa de les empreses i no genera inflació en períodes expansius, però té un efecte antideflacionista (positiu) en períodes de recessió.

El WIR i el sistema de pagaments mòbils M-Pesa a Kenya són els únics casos actuals amb impacte macroeconòmic. Però n’hi ha d’altres que també han tingut molt èxit, com el de l’associació IRTA als països anglosaxons, Sardex a Itàlia, RES a Bèlgica, PuntoTRANSacciones a El Salvador, Banco Palmas al Brasil o Bangla-Pesa, també a Kenya. El seu bon funcionament demostra la utilitat pràctica de les monedes complementàries i locals i aporta lliçons valuoses a la teoria econòmica. Un debat a part és si actualment les hem d’anomenar “monedes”; malgrat aquest terme de màrqueting que pot confondre, són mitjans de pagament del tot legals. ■

Seu central a Basilea de la cooperativa de crèdit empresarial WIR.

Una de les peticions als bancs de temps prové de gent gran que demana algú que els acompanyi a una sortida mèdica o a passejar.

Vicente Zambrano

Text: **Marta Molina** Periodista independent

Posar valor al temps per impulsar un canvi socioeconòmic

Els bancs de temps són espais on s'intercanvien habilitats però mai no hi intervenen diners: es comptabilitzen les hores dels serveis prestats per les persones i es retornen en forma d'altres serveis que necessitin.

“A vui per tu, demà per mi”: aquesta dita tan recurrent a l'hora d'intercanviar favors, segurament més vella que l'aparició de les monedes, resisteix el pas del temps i s'accentua en èpoques de crisi en societats que viuen sota el sistema capitalista. Com escapar de la mercantilització del que consumim? Com deslliurar-se de posar un “preu/hora” de feina basat en els barems del mercat? Com valorar el preu d'una tasca i des de quina perspectiva?

Totes aquestes preguntes es tornen innecessàries en el marc d'una comunitat que teixeix relacions a través del banc del temps. Són espais on s'intercanvien habilitats però mai no hi intervenen diners: es comptabilitzen les hores dels serveis prestats per les persones i es retornen en forma d'altres serveis que necessitin. Les hores de tothom tenen sempre el mateix valor: temps i intercanvi són equivalents.

Actualment hi ha una xarxa de més de vuitanta bancs de temps (BdT) per tot Catalunya i, encara que cada un té les seves peculiaritats, l'element comú és que no tan sols ajuden a crear vincles comunitaris i cadenes de favors pagades en temps, sinó que també potencien les relacions de confiança

i aconseguixen que les persones que hi participen se sentin útils i valorades.

Els BdT es basen en la confiança; per crear-ne un, cal un acord comunitari que atorgui a la iniciativa un valor determinat. Aquest valor no és creat per un banc o pel mercat, sinó per les persones que fan l'intercanvi fugint de l'economia especulativa.

Oportunitats de la crisi: creació de xarxes de veïns

A Catalunya, entre el 2008 i el 2009 –en ple esclat de la crisi econòmica– comencen a proliferar BdT de forma anàrquica en molts barris de l'àrea metropolitana de Barcelona. L'any 2011, després del 15-M, Sergi Alonso, actual director de l'Associació per al Desenvolupament de Bancs de Temps (ADBdT), va veure que no només calia canviar dinàmiques socials, sinó també la forma de relació amb els diners, i es va apuntar al BdT del barri de Gràcia. Des d'aleshores va insistir a fer servir una plataforma en línia per gestionar els bancs de temps, un espai on es centralitzés la informació per tal de facilitar-ne la creació i compartir recursos per millorar-

ne el funcionament. Amb aquesta vocació va néixer l'ADBdT.

Alonso insisteix que, al banc de temps, la reducció del consum i l'ecologia van lligats a l'organització local, amb els veïns com a iguals, sense regles ni pressió imposades des del mercat. Tothom té habilitats i temps, però potser no es coneixen prou les dels veïns. Intercanviar classes d'anglès per una de ioga?, la reparació d'un electrodomèstic per un curs de coaching o potser per un trajecte en cotxe?, teràpia Gestalt a canvi de passejar gossos, regar les plantes o una classe d'informàtica?

“Els diners no ho són tot” és una altra dita ben coneguda. I és que, de vegades, es fan difícils de comptabilitzar en diners la satisfacció i l'aprenentatge que es generen a l'hora d'invertir el temps en algú que ens importa, en un tema que hàgim triat o fins i tot a canvi d'un servei al qual mai no hauríem imaginat poder accedir perquè la nostra economia no ens ho permet. Però als BdT les habilitats personals obren les portes de serveis que no es podrien pagar en diners i d'una xarxa social enorme.

Transaccions de temps en línia

Maria Nikolopoulou és membre de l'equip gestor del Banc del Temps de Sants. Comenta que fa temps que la majoria de BdT han canviat els xecs de temps per un sistema de gestió en línia, el *time over flow*. Cada membre del banc hi té un perfil d'usuari i pot accedir a les ofertes i les demandes sense intermediaris.

Els administradors de l'aplicació poden fer un seguiment dels intercanvis de la comunitat i veure si hi ha algú que fa temps que no intercanvia o si hi ha un desequilibri entre hores donades i rebudes. Qui té moltes hores positives i no necessita cap servei també pot fer una donació a usuaris que ho necessitin. A aquells que tenen hores negatives, els conviden a fer algun servei. D'aquesta manera es garanteix que tothom fa un ús racional del banc.

Els BdT també tenen un wiki col·laboratiu per posar a l'abast de tothom coneixements relacionats amb aquest sistema d'intercanvi. Els continguts es generen de manera conjunta i es van alimentant a través de les diferents experiències.

Comunitats de minuts

Així com els BdT són autogestionats entre veïns, la plataforma *Minuts.cat* desenvolupa projectes d'intercanvi de minuts, però els usuaris s'involucren en alguna tasca que es proposi des de l'ajuntament corresponent. Es tracta d'una associació sense ànim de lucre que va néixer el mes d'octubre del 2016, inspirada en el GEM Project de Sud-àfrica i el Time Credit del Regne Unit, que ara mateix funciona a trenta-dues ciutats i involucra unes cinquanta mil persones.

La plataforma porta a terme actualment una prova pilot al municipi del Figaró-Montmany (Montseny), on impliquen la ciutadania en accions participatives per detectar els problemes que hi ha al poble i apuntar-hi solucions. *Minuts.cat* proposa plantejar una activitat relacionada amb tres àrees: sostenibilitat, cultura i espai públic.

Eduard Folch, membre fundador de *Minuts.cat*, explica que, en l'àmbit de la sostenibilitat, van detectar que calia incrementar la reducció de residus i conscienciar la població sobre aquest problema. Van formar un equip de persones

Bancs de Temps

per visitar diferents domicilis i explicar als veïns les claus de la reducció i la separació de residus a escala domèstica. A canvi d'aquesta tasca, han aconseguit minuts que poden bescanviar per serveis especificats en un catàleg molt ampli pactat amb l'ajuntament de la localitat.

Segons Folch, als BdT de vegades costa casar oferta i demanda, i hi ha gent que es troba amb moltes hores acumulades que no sap en què gastar. *Minuts.cat* treballa per ampliar les possibilitats de bescanvi i el radi d'oferta, de manera que es puguin canviar minuts per activitats de lleure, entrades de teatre o un curs al centre cívic.

El restaurant del temps

L'any 2012 vint-i-set entitats de Terrassa i l'Associació Local d'Entitats per la Inclusió (ALEI) van fundar el restaurant La Trobada per donar resposta a l'augment exponencial de persones aturades de llarga durada i a la situació de precarietat dels més joves que s'arrossegava des de 2007.

Es tracta d'un restaurant del temps on la gent que no té feina hi pot treballar voluntàriament. Aquestes persones en risc d'exclusió dinen cada dia al restaurant gràcies al suport d'entitats que pertanyen a l'Associació Local d'Entitats per a la Inclusió de Terrassa (ALEI), de Càritas i de l'Ajuntament. Pau Consola, un dels coordinadors, comenta que la majoria de persones en situació de pobresa són derivades als menjadors socials o als bancs d'aliments, que no resolen la seva reintegració en el teixit social i laboral. Per això van obrir aquest restaurant, que permet als seus usuaris ocupar el temps de manera constructiva i tornar-se a sentir útils mentre reben formació. Els clients del restaurant del temps La Trobada venen d'un procés d'aïllament social, han trencat amb les amistats i alguns fins i tot amb la família. Passar pel restaurant del temps els ha ajudat a alimentar-se millor, a sentir-se valorats i a aprendre un ofici relacionat amb l'hostaleria, i en definitiva a propiciar la seva reinserció laboral.

La Trobada entén que, encara que la gent no disposi de diners, sí que té temps i capacitat de dur endavant un treball amb valor; un temps que el mercat laboral no reconeix. Molts

Un banc i un rellotge com a al·legoria dels bancs de temps, a la segona Festa del Temps que es va fer el juny passat al barri de la Barceloneta.

dels que passen per aquest restaurant del temps han aconseguit tornar al mercat laboral.

Projectes que inspiren

Maria Nikolopoulou, de l'equip gestor del Banc del Temps de Sants, manté contactes amb iniciatives internacionals basades en la col·laboració dels bancs de temps amb les administracions corresponents. El projecte Spice a Anglaterra, per exemple, treballa amb el sistema nacional d'atenció primària per "receptar" a gent gran inactiva que s'apunten a un banc de temps. Així mateix, avalua l'estat de salut de les persones abans i després de pertànyer a un d'aquests organismes.

El BdT de Sants també està en contacte amb un projecte d'un municipi de Suïssa on l'administració dona suport amb euros a un fons de pensions en hores. Durant una sèrie d'anys la gent ajuda i acompanya els seus veïns malalts o més grans a canvi d'acumular hores de "cotització". Quan siguin ells els que necessitin ajut, en rebran d'aquest "pla de pensions".

Aquests dos projectes poden començar a inspirar els bancs de temps del nostre país.

Refer el teixit social i canviar de paradigma

"Les hores, al capdavant, són l'excusa per sentir-se valorat. En el fons, la gent ve a solucionar problemes emocionals, a fer coneixences noves després d'un canvi social fort o quan se sent incòmoda amb la xarxa social antiga", comenta Jordi Macià, del BdT de Berga. Cada banc de temps té la seva peculiaritat: uns treballen amb la xarxa veïnal per trencar amb la desconfiança; altres, per sentir-se valorats, com Aiman Khater, d'origen siriana, que va arribar a Berga com a refugiat i té moltíssimes hores acumulades perquè no ha parat de fer coses pels veïns, o la Montse, del BdT del Pont del Dimoni, de Girona, que ha anat a passar quatre dies a Berga a través d'una agència de viatges que es gestiona amb hores de banc del temps: allotjament i activitats a canvi de temps.

Les possibilitats són infinites, encara que es tracta en tots els casos de projectes col·laboratius amb un valor social immens, desenvolupats per persones que no són només un grup de veïns que passen el temps junts, sinó dels factors necessaris per al canvi social i econòmic i per qüestionar la forma habitual de relació entre la gent.

"Estalvia temps ajudant la teva comunitat" és un dels lemes dels bancs de temps. Estalviar sense invertir, capgirant el mercat, aportant valor al temps i creant una alternativa econòmica i social. "El temps és or", diu la dita, però potser encara ho és més quan es pot decidir a què i a qui es dedica i com s'estalvia. Aquesta és l'alquímia dels bancs de temps: no fabriquen ni produeixen, sinó que donen valor a allò que només nosaltres mateixos podem gestionar: el temps i les relacions humanes en un intercanvi equivalent. ■

Text: **Dídac Costa** Sociòleg, activista i escriptor. Cofundador de l'Ecoarxa Montseny, la CIC, Calafou i l'Ecovila Amat

Els sistemes locals d'intercanvi com a alternativa econòmica

Entre 2009 i 2010 sorgeixen a Catalunya les primeres ecoxarxes, experiències innovadores de moneda local que promouen un funcionament econòmic al marge del sistema monetari dominant. Són xarxes sense ànim de lucre de ciutadans que intercanvien béns i serveis retribuïts en moneda social.

La primera ecoxarxa va aparèixer al Montseny al gener de 2009 i la moneda local era l'ecoseny. Al cap d'un any, la proposta ja comptava amb uns tres-cents usuaris, una botiga de menjar ecològic, fires trimestrals i molts intercanvis amb bitllets físics de l'ecoseny.

El mateix any van néixer la Xarxa Eco Tarragona i l'Ecoarxa Osona, que seguien el mateix model, però amb característiques pròpies: per exemple, el vegetarianisme era un eix central a l'ecoxarxa del Montseny, però no es va aplicar a la d'Osona.

A finals de 2009 es va celebrar un petit seminari de monedes locals que va ser decisiu per posar en comú propostes i metodologies, així com per establir xarxes de treball permanent entre les diferents xarxes d'intercanvi. A més de les que hem esmentat, hi van participar xarxes com Xaingra, acadèmics i activistes de les monedes socials que una mica més endavant iniciarien la turuta de Vilanova i la Cooperativa Integral Catalana. Des d'aleshores han sorgit unes vint ecoxarxes, cadascuna amb les seves pròpies dinàmiques i característiques

La creació el 2010 de la Cooperativa Integral Catalana (CIC) va aportar eines fonamentals per a la consolidació i integració de les ecoxarxes i va facilitar l'inici de noves xarxes i projectes. Les ecoxarxes i la CIC sumen avui unes tres mil persones a Catalunya, que participen directament d'aquesta economia més humana i ecològica, i moltes més que, tot i que no en són sòcies, utilitzen les seves eines. Algunes ecoxarxes han decaïgut en els últims anys, com la del Montseny, que avui dia porta a terme poques activitats. Tot i així, va aconseguir la seva principal comesa: ser un exemple reproduït en altres regions. D'altres, en canvi, floreixen i es consoliden, i generen noves propostes i eines.

Imatge de la celebració dels cinc anys d'existència de l'Ecoarxa del Montseny, l'any 2010.

Toni Medalla

Estructurada com una associació, l'Ecoarxa Montseny va combinar des de l'inici el sistema de moneda social del tipus LETS (inicials de la denominació anglesa Local Exchange Trading System) i el que es basa en el canvi de moneda oficial (euro) a local (ecoseny) com a les regio alemanyes o a les ciutats en transició (*transition towns*).

La possibilitat del canvi de moneda i la gestió col·lectiva dels euros que entren a la xarxa permeten l'aparició d'un nou element, semblant a una cooperativa de consum, que en el cas de la xarxa del Montseny es va dir Central de Compres Col·lectives (CCC). Vegem com funciona tot el sistema.

Com en qualsevol sistema LETS, els usuaris comencen amb un crèdit de 0 i adquireixen moneda social quan ofereixen un bé o un servei. Qui ofereix aquest bé veu com el seu compte augmenta per proveir-se en la xarxa i qui rep un bé o servei veu com el seu compte es redueix. Si encara no ha ofert res per a l'intercanvi, el seu saldo comença en negatiu, i s'endeuta fins a un límit de -100 al principi, endeutament que pot créixer fins a -500 a mesura que s'adquireixen béns i serveis.

De l'euro privat a l'euro col·lectiu

L'Ecoarxa Montseny va introduir des del principi la possibilitat d'aconseguir moneda local canviant euros per ecosenys 1 a 1. Això permet participar-hi no només als usuaris de la xarxa o prosumidors (els que produeixen i consumeixen), sinó també a visitants o consumidors, persones que potser no volen integrar-se a la xarxa, però que hi simpatitzen o volen consumir alguna cosa puntualment en una fira o quan visiten un rebost (les botigues de l'ecoarxa), sense haver portat res per intercanviar. Com que no es permet fer servir euros a la fira o el rebost, fan el canvi en una mesa d'informació i així poden adquirir productes.

Els euros que entren passen a formar part d'un nou espai econòmic, el d'euros col·lectius. Continuen sent euros, moneda que no és benvinguda a les xarxes de moneda social, però deixen de ser privats o personals per convertir-se en col·lectius. A diferència d'altres xarxes basades en el canvi de moneda, aquest capital no es guarda en un banc per si els consumidors volen recuperar els seus euros, ni es destinen a microcrèdits, sinó a compres col·lectives de productes bàsics i de consum quotidià que encara no es troben a la xarxa. Les compres col·lectives d'aliments bàsics es distribueixen després íntegrament en moneda social a fires i rebosts, a usuaris de la xarxa i a visitants.

Això permet integrar en el sistema productors externs propers i ecològics, als quals es paga parcialment (des d'un 10 %) o completament amb aquests euros col·lectius, i també introduir a través d'ells productes que encara no estan del tot disponibles amb moneda social. Els rebosts també reben productes dels mateixos usuaris, com ara fruita o verdura dels seus horts familiars o elaborats per ells, com pa, galetes, etc.

Així doncs, les ecoarxes passen de ser una xarxa d'intercanvi a alguna cosa semblant a una cooperativa de consum, però amb comptes col·lectius en lloc d'individuals, tant dels productors com dels consumidors. Amb aquest sistema es pot accedir amb moneda social a productes que generalment no trobem a les xarxes d'intercanvi clàssiques, com ara aliments bàsics que d'una manera o altra s'han d'adquirir amb euros, cosa que redueix la despesa familiar. I s'aconsegueixen a preus reduïts perquè són compres col·lectives directes al productor, cosa que demostra que el producte ecològic sí que pot ser competitiu quan opera en el marc d'un model de distribució i monetari que es també ecològic.

Els ecoseny, la moneda utilitzada a l'Ecoarxa Montseny.

Didac Costa

Això condueix els usuaris a fer un esforç per oferir béns i serveis útils i interessants que els permetin disposar de moneda social. La major varietat de productes també atrau nous consumidors, amb la qual cosa s'assegura el flux d'entrada d'euros que enforteix la xarxa i s'amplia el ventall de productes.

A diferència de les xarxes en què l'única forma d'aconseguir moneda social és mitjançant el canvi d'euros, cosa que podria reproduir les desigualtats econòmiques del món de l'euro, a les ecoxarxes poden participar en igualtat de condicions persones amb escassos recursos, potser sense feina o jubilats, però amb més temps i possibilitat d'oferir béns i serveis.

Organització de les ecoxarxes

Les ecoxarxes s'organitzen a través d'una assemblea i diferents grups de treball amb les seves eines virtuals d'intercanvis i comunicació. La seva eina informàtica bàsica és Integral CES, una versió pròpia de l'aplicació gratuïta d'intercanvi en línia CES (Community Exchange Systems), originària de Sud-àfrica i que utilitzen més de mil xarxes arreu del món.

A més, solen disposar d'un espai propi o cedit on realitzar trobades, com les fires, instal·lar una botiga ecològica i fer els canvis de moneda.

Des dels seus inicis, les ecoxarxes han celebrat fires mensuals o trimestrals a places i parcs, tot i que la seva periodicitat ha anat disminuint progressivament. Les primeres ecoxarxes en depenien per existir, mentre que les noves les consideren més aviat un complement. Les fires regulars són necessàries no solament per a una bona difusió, sinó també per impulsar la renovació de la base d'usuaris, ja que són molts els que, amb el pas del temps, canvien de regió o abandonen la xarxa. La xifra mínima ideal d'usuaris és de cinquanta –tot i que, com més, millor– per afavorir la diver-

sitat de béns i serveis, i perquè normalment només una tercera o una quarta part del total són realment actius.

Finalment, el bon funcionament de qualsevol xarxa d'intercanvi requereix efectuar uns protocols rigorosos d'emissió de moneda social i una revisió periòdica dels comptes personals per eliminar els que romanen inactius durant molt de temps, així com reforçar la supervisió entre iguals per evitar abusos.

La Cooperativa Integral Catalana

Aquesta entitat es pot definir com una xarxa de persones i projectes que s'organitzen assembleàriament amb l'objectiu de construir un model econòmic alternatiu. Persegueix incrementar els espais més cooperatius i menys monetitzats gràcies a models comunitaris de vida i treball, però assumint la necessitat de resoldre una part de la nostra economia en euros, de manera col·lectiva i amb criteris d'economia social, comerç just i sostenibilitat.

En aquestes comunitats es pot viure bé amb uns ingressos mensuals de 300 o 400 euros, als quals s'afegeixen uns altres 100 o 200 ecos i les opcions d'autogestionar-se part de l'alimentació amb un hort o fruiters i de disposar d'habitatge en un règim de cooperativa de dret d'ús. Això crea un nou eix per explorar en el desenvolupament d'alternatives laborals i d'habitatge en una situació d'atur creixent i de dificultats per accedir a l'habitatge a les ciutats.

La CIC protegeix de les regulacions externes col·lectivament i dona espai perquè productors interns puguin vendre els seus productes a altres productors i a usuaris amb moneda social i euros, sense que els calgui passar per molts dels tràmits legals requerits per vendre al mercat capitalista. També resol col·lectivament qüestions legals, fiscals i administratives, agilitza la creació de cooperatives de treball o habitatge, etc. Des de l'inici va mostrar interès per les monedes socials com a eina decisiva per al canvi social. Es va inte-

ressar per l'Ecoxarxa Montseny i en va reproduir i millorar el model amb una primera ecobotiga i l'impuls de l'Ecoxarxa de Barcelona al barri de Gràcia. Aquesta xarxa no va arribar a constituir-se, però les reunions van servir per consolidar la mateixa CIC, que al seu torn ha ajudat molt les ecoxarxes, per exemple, amb la compra de béns que requereixen més inversió. La CIC ha ajudat a iniciar i consolidar moltes propostes d'habitatge cooperatiu i d'ocupació oferint les estructures inicials, els cossos jurídics, una àmplia xarxa de suport i d'eines, i en alguns casos també el finançament per arrancar.

Algunes de les estructures més destacades de la CIC són la Cooperativa d'Autofinançament Social en Xarxa (CASX), un banc alternatiu en euros per finançar projectes sense interessos; la plataforma Coopfunding, per finançar projectes amb criteris cooperativistes, i especialment la Central d'Abastiment Catalana (CAC), una xarxa de distribució de menjar que cobreix tot el territori, adquireix béns a productors en percentatges de moneda social i euros i els distribueix a tota la xarxa de CIC i projectes afins.

Les ecoxarxes paguen a la CAC en percentatges cada vegada més alts de moneda social en lloc d'euros. La CAC organitza la seva economia amb una caixa en euros de circuit circular, però permet als seus proveïdors pagar en percentatges variables de moneda social i d'euros per facilitar-los l'accés a la moneda europea, necessària per cobrir despeses com ara lloguers, gasolina, etc., sense haver de sortir del sistema econòmic alternatiu.

La CIC, que s'ha reproduït parcialment en moltes altres comunitats espanyoles, va ser creada, entre altres, per Enric Duran, un activista català conegut per organitzar una acció de desobediència civil contra el sistema bancari. Va demanar a una quarantena d'entitats financeres crèdits per un total de gairebé mig milió d'euros, diners que va lliurar a moviments socials, un any abans que comencessin a funcionar el CIC i les ecoxarxes. Avui continua en parador desconegut, perseguit per aquesta acció. És també el principal impulsor, des de la clandestinitat, del projecte Fair Coop.

El sistema cooperatiu Fair Coop

El 2015 membres de la CIC, la P2P Foundation i grups d'activistes hackers van unir forces per crear Fair Coop, una xarxa bancària alternativa, de caràcter cooperatiu, que trasllada a un àmbit global part de les propostes i del treball de les cooperatives integrals. Inclou l'ús de monedes P2P com el *faircoin*, similar al bitcoin però de contingut més social i cooperatiu.

Fair Coop ofereix suport organitzatiu i jurídic a projectes altercapitalistes a través d'una cooperativa oberta, autoorganitzada a través d'internet, que es manté al marge del control financer i fiscal de l'Estat mitjançant determinats mecanismes jurídics i fiscals. Redueix els impostos en els intercanvis entre membres i a través d'aquests beneficis fiscals genera recursos econòmics, que després es distribueixen als projectes.

Moviments de base i de contracultura que treballen de forma autogestionada i associativa, així com immigrants, refugiats, treballadors precaris o cooperatives, poden usar els serveis de Fair Coop per reduir les seves despeses fiscals i administratives, crear comptes bancaris on rebre paga-

Cooperativa Integral Catalana

ments de l'exterior o amb els quals pagar a proveïdors i clients, gestionar projectes fora del control del sistema financer, organitzar pràctiques de desobediència fiscal i rebre protecció jurídica davant la insolvència personal sense risc de bloqueig de comptes.

Freedom Coop és l'eina legal a escala europea que poden usar els projectes vinculats a Fair Coop per organitzar les seves activitats jurídiques i econòmiques sense necessitat de registrar-se a cada país. També la fan servir altres projectes creats per la mateixa organització, com FairCoin, FairMarket –un mercat en línia que ja uneix centenars de membres a tot el món i dona accés a molts productes–, CoopFunding, FairSavings, CoopShares o FairCredit.

Igual que el bitcoin, el *faircoin* és possible gràcies al Blockchain, una nova eina que analistes com Don Tapscott afirmen que suposa la propera revolució a internet. Permet la descentralització completa de les societats amb plena seguretat en el registre de comptes, vots, etc., per fer-les més democràtiques. Hervé Falciani va declarar públicament el seu suport al *faircoin*, i defensa que l'ús d'aquest tipus de monedes P2P socials constitueix una de les poques formes d'escapar al poder de les elits econòmiques. ■

Cinquantena
Jornada
Assembleària de
la Cooperativa
Integral Catalana
(CIC), que es va fer
al Mas Malleu de
l'Alta Garrotxa el
novembre de
2014.

A sota, cartell de la
campanya de
suport a Enric
Duran –impulsor
de la CIC i de
Fair Coop–, que
l'any 2013 va
passar a la
clandestinitat,
perseguit
judicialment per
haver demanat a
entitats financeres
crèdits que va
lliurar a moviments
socials.

DOS AÑOS EN LA CLANDESTINIDAD

DOS AÑOS SIN ENRIC. LE QUEREMOS EN CASA

LIBERTAD
ENRIC DURAN

#RegresoEnLibertad

Ecopolis, el joc de l'economia social i sostenible

Aquest Monopoly alternatiu va servir com a camp de proves de la moneda complementària de Vilanova i la Geltrú, la turuta.

Ecopolis és un joc inspirat en el Monopoly, però que, en lloc d'ensenyar-nos a especular, vol ajudar-nos a entendre com l'ús de les monedes complementàries pot millorar l'economia d'un poble. Es juga en dues parts: la primera, amb criteris purament capitalistes, i s'hi afavoreix l'especulació, la rampinya i la destrucció planetària, i la segona, amb criteris d'economia social i sostenible. Aquí el tauler de joc representa una ciutat on hi ha implementada una moneda complementària que s'obté mitjançant treballs per a la comunitat o oferint productes artesanals, serveis o coneixements. Els productes es poden pagar en part en moneda global i en part en moneda local.

Cada jugador escull a l'atzar un personatge i una condició econòmica associada, i a mesura que avança va trobant-se amb necessitats que ha de cobrir amb el que ofereix la societat. En la part d'economia social, les possibilitats de cobrir les necessitats són molt més grans que en la capitalista i a la vegada la petjada ecològica és molt inferior.

Hi ha un guany col·lectiu, que és palès en el fet que tots els jugadors tenen feina i estan millorant la ciutat, i també un guany individual, que es mesura segons la capacitat de cada jugador de reduir la seva petjada ecològica.

Ton Dalmau, l'inventor del joc, explica: "El joc es va crear l'any 2010 per entendre com podria funcionar la moneda complementària que estàvem dissenyant pensant en Vilanova i la Geltrú. Hi va haver un moment, l'octubre del 2010, que ens vam dir: 'posem-nos a jugar en real', i d'aquí va sorgir la turuta, la moneda social de Vilanova i la Geltrú, un projecte ciutadà."

"La globalització ha servit per crear moltes coses que no es poden produir localment (ordinador, mòbil, avió, cotxe...), però ho ha posat tot en un sol mercat, fins i tot els productes que sempre havien tingut un origen local, i això té un alt cost energètic i repercuteix en la salut individual i planetària –continua Dalmau–. El poder de les economies locals complementàries consisteix a posar en valor de nou tot allò que podem produir localment (menjar, roba, mobles, cases...). Creiem que la *glocalització* (global més local) és l'autèntica globalització, ja que el global no pot funcionar si el que és local es destrueix." **Redacció** ■

Vicente Zambrano

OFFICINA CANVI LOCAL (BANC LOCAL)
Canvi Moneda Global pe
Local
Cobrir els crèdi

C3 EMPLEAT BANC
Ingressos: 3000 eu
Persones a càrrec?
Prop/Hipot/Lloguer. Quan

C2 PERSONA SOLA
Ingressos: n

FORMACIÓ

SALUT I BENESTAR

COMUNICACIÓ I TRANSPORT

ALIMENTACIÓ I PRODUCCIÓ

LLEURE I DISTENSIÓ

AJUNTAMENT
Has de pagar 100 euros d'impostos (al sobrepassar la casella).
En V2 pots pagar 50% en cada moneda

LOTERIA tira el dau, si et surt 6 2 vegades cobres 3000 Euros

ECONOMIA V2

ctes globals - mercat global - monedes globals
tes locals - mercats locals - monedes locals

24
23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10

Una botiga de Santa Coloma de Gramenet amb el distintiu d'acceptació de la moneda local.

Vicente Zambrano

Text: **Anna Salvans** Periodista

La grama, moneda social i motor de l'economia local

Santa Coloma de Gramenet ha posat en circulació una moneda social, la grama, amb l'objectiu d'incentivar el comerç local i d'enfortir el compromís dels residents amb la seva ciutat. Inspirat en aquest projecte i en altres, l'Ajuntament de Barcelona prepara una prova de moneda local als barris del Besòs.

Fa uns anys a l'Ajuntament de Santa Coloma es van adonar que molts comerços abaixaven la persiana, la gent sortia a comprar a les grans superfícies de les ciutats veïnes i hi havia un risc alt que la ciutat es convertís en una ciutat dormitori. La riquesa que generava la ciutat s'escapava, hi havia una fuga de liquiditat. Segons un estudi, es va comprovar que el 90 % dels diners que sortien de l'Ajuntament marxaven en tres dies. Per a una ciutat que no té gaire indústria ni turisme, el comerç és el motor de riquesa.

La grama, nom de la moneda local, va començar a circular al gener del 2017. Al rerefons d'aquesta iniciativa hi havia

la voluntat d'incentivar el comerç local i d'enfortir el compromís dels residents amb la seva ciutat. La campanya "Sóc de Santa Coloma. Compro a Santa Coloma" s'inclou en aquest gran objectiu que s'ha marcat el consistori presidit per Núria Parlon, que ha posat en circulació la moneda social vinculada a les subvencions que es donen des dels departaments municipals d'Esports, Cultura i Comerç –en una primera fase no hi entren les de Benestar Social. Actualment, un 30 % de l'import de les ajudes que surten d'aquests departaments és en grames, que es poden intercanviar per productes a les botigues de la ciutat. Una grama es pot bescanviar per un euro un cop han transcorregut 45 dies, però si es fa abans hi

ha una penalització del 5 %. Si bé és un projecte per crear consumidors, també té un element ètic, d'impuls als valors, ja que es vincula amb la banca ètica Triodos.

Encara és d'hora per treure conclusions i fer valoracions, perquè és una d'aquelles iniciatives que necessiten temps per arrelar. Andreu Honzawa, consultor i membre d'Ubiquat Technologies, l'organització que ha posat en marxa el projecte, creu que perquè tingui èxit cal que els comerciants se'l facin seu i que hi hagi més diners en circulació. A més, s'hauria d'obrir a comunitats especialment dedicades al comerç, com ara les nombroses comunitats xinesa i pakistanesa, que hi poden veure una gran utilitat. De moment, els comerciants colomencs es van adaptant al que suposa un canvi de cultura. No hi ha intercanvi físic de diners ni de monedes, cosa que fa que la seguretat sigui màxima i que se sàpiga en tot moment on són els diners; però a aquelles persones que durant tota la vida només han vist bitllets i monedes, especialment si són d'edat avançada, segurament els caldrà paciència per adaptar-se a aquest món virtual.

La lliura de Bristol

Amb l'ajuda de l'ONG holandesa STRO, la primera organització del món sense ànim de lucre especialitzada en monedes locals, els responsables del projecte el van presentar a la Unió Europea fa quatre anys, conjuntament amb la Universitat Pompeu Fabra (UPF) i la consultoria Learning by Doing –al principi també hi havia l'Ajuntament de Granollers. Un exemple de les noves i reeixides tendències de gestió de les ciutats mitjanes, basades en la col·laboració del sector públic i privat, la universitat i la ciutadania. Van fer una ullada al món i un dels llocs que els va inspirar va ser Bristol, on, des de fa quatre anys, es pot comprar amb la lliura de Bristol –emesa per la Bristol Credit Union, una cooperativa de serveis financers–, que ha quallat plenament entre la població. L'eslògan del projecte és “Our city. Our money” i neix dels consumidors, a través d'un moviment com el de les ciutats en transició.

Quan l'Ajuntament de la ciutat va comprovar l'èxit de la iniciativa, va afavorir la circulació de la moneda i en va augmentar l'escala d'ús. Avui dia gairebé mig milió d'habitants ja poden pagar els impostos locals amb la lliura de Bristol, fet que demostra que la moneda social també pot ser una estratègia de promoció i d'estímul de les polítiques públiques, perquè va associada a un projecte d'energia, d'agricultura ecològica i de potenciació de la singularitat dels establiments locals.

El projecte social barceloní

La lluita contra la pobresa i la desigualtat és la idea amb què es treballa a l'Ajuntament de Barcelona, que segueix molt de prop la implementació de la grama i també l'experiència de Bristol, ja que preveu posar en circulació la moneda social barcelonina –encara sense nom– a finals del mandat actual. Lluís Torrens, director de Planificació i d'Innovació de l'Àrea de Drets Socials de l'Ajuntament, explica que potser es decidirà imprimir monedes i bitllets com a Bristol –el de Santa Coloma és el primer projecte de moneda social 100 % digital a tot el món–, ja que si la idea qualla entre els turistes se la podrien endur com a record, cosa que reportaria importants ingressos a l'erari municipal.

Vicente Zambrano

No obstant això, l'interès del projecte barceloní dista molt de ser turístic, ja que en realitat es vincula a una prova pilot de la renda mínima municipal d'inserció localitzada als deu barris de l'eix Besòs. La prova vol verificar l'impacte que una part dels beneficiaris cobrin part de la renda d'inserció en moneda social. En aquest cas, es busca un doble efecte social, que beneficiï tant les persones que rebran l'ajuda directa com els comerciants, atès que l'eix Besòs té un teixit comercial molt feble. A més a més, el pagament de les ajudes en moneda social permetrà fer un experiment innovador de canalització de la despesa pública social i analitzar el seu impacte en el benestar dels receptors. Es preveu que en els dos primers anys s'injecti un milió d'euros en moneda social. El Besòs es pot convertir així en un sector d'innovació social i d'atracció de riquesa gràcies a la introducció d'aquesta moneda.

El projecte, anomenat B-Mincome i pioner al món, compta amb un pressupost d'uns 13 milions d'euros, dels quals 4,85 milions els aporta la Unió Europea. És una de les tres iniciatives del programa Urban Innovative Actions que tenen com a objectiu lluitar contra la pobresa i la desigualtat –les altres dues propostes socials són de Madrid i Torí. El projecte beneficiarà un total de mil llars triades aleatòriament i es farà amb la col·laboració de diversos socis: The Young Foundation, Fundació Novact, Ivàlua, l'IGOP de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) i la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC). Tot i que encara s'està estudiant com es posarà en pràctica, es té clar que es vetllarà per la credibilitat i la seguretat de la moneda per evitar que es pugui cometre qualsevol tipus de frau. El repte més gran, però, és evitar que esdevingui una “moneda dels pobres” a causa dels seus començaments lligats al pla d'introducció de la renda mínima d'inserció.

El projecte de la moneda social de Barcelona es vincula a la prova pilot de la renda mínima municipal d'inserció, localitzada als deu barris de l'Eix Besòs. A la imatge, el mercat del Besòs.

Que no se n'estigmatitzi l'ús dependrà de l'acollida que rebi per part de la resta de ciutadans i que l'acabin sentint com una proposta útil. En aquest sentit, el director de Planificació i d'Innovació de l'Àrea de Drets Socials de l'Ajuntament, Lluís Torrens, assegura que es treballa en una estratègia perquè arribi a sectors amplis de la població i a molts més barris que els de l'eix Besòs. I sobretot es vol que esdevingui un projecte transformador, que la moneda social permeti a molts ciutadans sortir de la pobresa. S'ha detectat que 37.000 famílies a Barcelona necessitarien la renda municipal, però aquesta xifra puja fins a 120.000 famílies amb ingressos per sota el llindar de la pobresa –si no es té en compte el patrimoni.

Tradicionalment, els projectes de moneda social han estat impulsats per la societat civil en un moviment de baix a dalt, com és el cas, entre altres, de la turuta de Vilanova i la Geltrú. Aquestes monedes persegueixen i aconsegueixen crear vincles socials i personals al voltant d'un projecte alternatiu d'intercanvi econòmic, però la seva debilitat més evident és que arriben a poca gent i sovint són idealitzades pels seus usuaris.

Segons Andreu Honzawa, l'èxit d'una moneda social s'esdevé quan la població en general troba sentit a utilitzar-la. Ho compara amb el transport: n'hi ha de molts tipus i la gent fa servir els que li fan la vida més fàcil. Hi ha dues motivacions per promoure les monedes socials. La primera és l'econòmica: impulsar el comerç local. Aquest és el cas de Santa Coloma, i també ho va ser el de Sardenya, on els petits comerciants van decidir crear el sardex. La raó econòmica és, igualment, una de les que han pesat en el projecte de la moneda social barcelonina. La segona motivació és la social o identitària, i aquí trobem com a exemples la lliura de Bristol i la ja esmentada turuta, a més dels bancs de temps. Són iniciatives que responen a una voluntat d'evitar l'acumulació de capital i de fomentar la circulació ràpida de la moneda dins de les economies locals.

La moneda social va més enllà de la seva funció estrictament econòmica i té un valor afegit per a tots els actors que hi participen, perquè també és una carta de presentació d'uns determinats valors i una manera d'impulsar-los; valors com ara un sistema socialment inclusiu i ambientalment sostenible, i el benestar col·lectiu en general i del teixit comercial i productiu local en particular. La implementació de les monedes socials, a part de massa crítica, també necessita un canvi de mentalitat, que costa més temps d'aconseguir. Santa Coloma i els deu barris barcelonins del Besòs són un laboratori en temps real, segons coincideixen Andreu Honzawa i Lluís Torrens. ■

Text: **Susana Martín Belmonte** Economista. Membre de Novact i de l'Institut de la Moneda Social

La desintermediació del sector financer i les noves monedes

La revolució digital ha fomentat l'eliminació d'intermediaris en la majoria dels sectors econòmics, però en el cas del financer els ha fet encara més forts. La capacitat de crear diner –exclusiva de les entitats de crèdit– és la causa principal d'aquesta anomalia. Una solució passa per generar nous mecanismes de creació monetària.

Si haguéssim d'expressar en una frase allò a què s'ha destinat la digitalització del sector financer, probablement seria aquesta: facilitar la compravenda i incrementar l'especulació. Això ha fomentat l'aparició de bombolles especulatives i ha accelerat els cicles, fet que ha provocat que les crisis financeres siguin cada vegada més freqüents. Amb cada crisi financera, el sector bancari es concentra més i augmenta el poder de les entitats que hi sobreviuen.

Els reguladors de la Unió Europea han percebut com és de perillós dependre d'aquestes entitats cada vegada més grans, propietàries de pràcticament tots els sistemes de pagament digitals, cosa que les col·loca en la posició de ser "massa grans per caure". Cada crisi suposa concentrar més el sector i incrementar la vulnerabilitat de la societat. És cert que les megaentitats bancàries que estan sorgint són les propietàries principals dels mitjans de pagament, però també ho és que són les principals creadores de diners. Per moltes alternatives al sector bancari que s'hagin tractat de regular, totes treballen amb diner bancari: els nous proveïdors de sistemes de pagaments tenen comptes en entitats bancàries per dur a terme els seus serveis de pagament i han d'utilitzar els sistemes de compensació que pertanyen al sistema financer. Les noves plataformes de finançament col·laboratiu amb ànim de lucre, regulades el 2015, també treballen amb diner bancari, en general a través de proveïdors de sistemes de pagament certificats. Fins i tot els nous proveïdors de diner electrònic estan obligats a disposar de diner bancari en la mateixa quantitat que emetin de diner electrònic per facilitar als seus clients en tot moment el canvi a diner bancari o efectiu. En definitiva, la creació monetària regulada continua en mans exclusivament del sector

Els intermediaris financers s'han fet cada cop més forts com a efecte de la revolució digital, contràriament al que ha passat a la major part dels sectors econòmics. A la imatge, manifestació de protesta contra les polítiques de la Unió Europea en relació amb Grècia durant la inauguració de la nova seu del Banc Central Europeu a Frankfurt, el mes de març del 2015.

Dani Codina

Davant de l'estructura profundament jeràrquica del sistema monetari i financer actual, de fet incompatible amb una societat democràtica, es plantegen alternatives amb un component social fort com les monedes socials i els sistemes d'intercanvi empresarials amb gestió participativa. A la imatge, les oficines de Coop57, una cooperativa de serveis que ofereix una alternativa de finançament i estalvi a entitats i particulars.

bancari, encara que el nombre de reguladors que consideren necessari que hi hagi altres opcions augmenta de mica en mica. El Banc d'Anglaterra ha estat el primer a mostrar clarament interès per propiciar el sorgiment de formes alternatives de creació monetària.

El component social en l'eix de la innovació

Una característica central del sistema monetari i financer actual és que es tracta d'una estructura publicoprivada profundament jeràrquica: els estats i bancs centrals se situen a la cúspide, a continuació hi ha els grans bancs comercials i privats, després els bancs més petits i finalment el sector no bancari. Aquesta estructura de poder és bàsicament incompatible amb un sistema democràtic; de fet, una gran part del sistema monetari data d'èpoques predemocràtiques. En qualsevol cas, aquesta jerarquia és de tipus social i polític.

Atenent aquesta informació del sistema monetari, les alternatives arriben per dues vies oposades:

–Eliminar el component social. Alguns sistemes intenten funcionar sense necessitat que els que hi participen parlin entre ells, és a dir, prescindint d'una estructura social perquè funcionin. Ens referim al bitcoin i a nombroses altres formes de moneda basades en la tecnologia de cadena de blocs, sobretot aquelles que tenen un total predefinit d'unitats monetàries. Aquestes monedes es generen de forma descentralitzada, però no per això democràtica o igualitària, amb una tecnologia que permet crear un mecanisme perfecte de manteniment de valor monetari, que sigui invulnerable a l'acció dels governs o qualsevol altre agent que pugui intervenir en aquest aspecte, excepte l'oferta i la demanda de la moneda.

–Incrementar el component social. D'altra banda, algunes monedes existeixen gràcies a un interès dels seus promotors per fer just el contrari: democratitzar el procés

de creació monetària. En aquest tipus podem incloure les monedes socials i els sistemes d'intercanvi empresarial, que és freqüent que es gestionin de manera ciutadana i participativa. En aquest cas, la moneda té un paper instrumental i l'objectiu consisteix a generar una eina monetària que permeti un sistema econòmic que evolucioni d'acord amb les prioritats definides per la ciutadania, amb objectius concrets com ara donar liquiditat a l'economia real, procurar un sistema econòmic més equitatiu i promoure la sostenibilitat mediambiental.

L'evolució de la confiança

La base dels diners és la confiança, la qual ha evolucionat de manera radicalment diferent respecte del sistema monetari i financer convencional en tots dos grups de monedes. En les monedes del primer tipus, la forma de confiança es basa en la tecnologia, en la inviolabilitat del codi i l'encriptació d'aquestes. En el segon cas, la confiança està basada en les relacions interpersonals (P2P) o comunitàries de les persones que hi participen. També hi ha propostes de moneda social que intenten combinar les dues fonts de confiança.

Moltes vegades les monedes complementàries han sorgit després d'una crisi financera. És freqüent que en les crisis es produeixin contraccions monetàries, que un sistema de moneda social basat en el crèdit mutu permet compensar amb liquiditat addicional. Sovint, aquestes experiències es desmantellen un cop passada l'emergència (és el cas de la majoria dels clubs de troc a l'Argentina), però algunes han perviscut (com el WIR suís, amb més de vuitanta anys d'existència).

La possibilitat que les noves monedes prosperin estaria plenament justificada atesa l'evolució del sistema financer, que ens pot portar a escenaris imprevisibles en què la funció social de la banca estigui encara més compromesa del que ja ho està. Hi ha una sèrie de condicions que fomentarien aquesta possibilitat. En primer lloc, caldria no regular-les fins que les seves possibilitats estiguin plenament desenvolupades, i donar suport a la seva posada en marxa des dels ajuntaments i altres entitats públiques –sense oblidar que han d'estar gestionades per la ciutadania. En segon lloc, es tractaria de fomentar la innovació en sistemes de confiança; per exemple, en sistemes que permetin registrar la confiança entre ciutadans. En tercer lloc, seria necessari divulgar informació sobre el funcionament del sistema monetari actual i les monedes complementàries. Finalment, caldria fomentar diferents sistemes de diners i de mecanismes de compensació de pagaments, ja que la interoperabilitat de les monedes complementàries no cal que es produeixi pels mètodes convencionals usats per la banca.

La desintermediació en la creació monetària pot tenir grans beneficis per a la ciutadania si la innovació es dirigeix a assolir-los. ■

Brangulí / Arxiu Nacional de Catalunya

Text: **Francesc Ginabreda** Periodista i corrector

La Revolució Russa a Barcelona: molta fressa i poca endreça

En mig d'una gran crisi política i social, els sindicats CNT i UGT, amb el suport del PSOE i dels partits republicans, van convocar una vaga general revolucionària l'estiu de 1917. La Revolució Russa, en curs en aquells moments, va afavorir la creació d'unes expectatives exageradament optimistes.

Un dels llibres que conservo amb més estima des que era petit és *Tintín al país dels soviets*, joia editorial publicada originàriament entre el 1929 i el 1930 al setmanari belga *Le Petit Vingtième*. Es diu que va ser un encàrrec a posta del diari *Le Vingtième Siècle*, conservador, catòlic i nacionalista, per fer propaganda anticomunista durant el govern de Ióssif Stalin. Així va ser com Hergé va enviar en Tintín i en Milú a la terra hipotètica del socialisme per desemmascarar les seves polítiques i descobrir els secrets d'un règim contradictori que farà el que calgui per treure-se'l de sobre. Sempre en va: en Tintín, el periodista que no escrivia, barreja d'Indiana Jones i Sherlock Holmes, tornarà a casa rebut com un heroi. Metàfora ideològica d'entreguerres.

Aquest va ser un dels meus primers contactes amb Rússia, seguit d'una consistent i dilatada llista d'icones, perills públics, tòpics i referències diverses entremig de les quals hi ha també la revolució, de la qual aquest any se celebra el centenari i motiu pel qual escric aquest article. Concretament, sobre els seus efectes a l'estat espanyol, a Catalunya i a la Ciutat Comtal. Posem-nos en antecedents.

Barcelona, "la Rosa de Foc", poc després de la Setmana Tràgica. Primera Guerra Mundial en curs i una Espanya neutral en plena crisi colonial. Govern de la Mancomunitat amb Prat de la Riba al capdavant. I la CNT a la cantonada. Primers serveis de taxis i autobusos urbans..., i protestes de les companyies de tramvies. L'economia en hores baixes, acomiadaments laborals, l'obrerisme en ebullició creixent i el

Josep M. Sagarra i Plana / Arxiu Nacional de Catalunya

La segona reunió de l'Assemblea de Parlamentaris va tenir lloc el 19 de juliol del 1917 a la Ciutadella; els 68 assistents van demanar unes corts constituents que abordessin la reforma del règim.

A la pàgina anterior, manifestació a l'actual passeig de Lluís Companys, llavors Saló de Sant Joan, el 2 de desembre de 1917, en demanda d'amnistia per als presos polítics i socials i per la readmissió dels treballadors acomiadats durant la vaga d'agost.

sistema de la Restauració a la corda fluixa. Inestabilitat i discòrdia social latents. Al cap de poc, en una Rússia assolada per la fam i la inflació, esclata la revolta contra el tsar Nicolau II.

El territori que descobreix en Tintín, més o menys distorsionat, és inimaginable sense la Revolució Russa, però cal entendre que ha passat una dècada i que qui governa ja no és Lenin, sinó Stalin, que Trotski ha estat desterrat i que el règim bolxevic comença a introduir els plans quinquennals. A Espanya, el temps de la *Dictablanda* s'esgota en espera de passar el relleu a la Segona República i posar punt i a part als mandats borbònics. Però el sistema de la Restauració ja feia temps que havia entrat en crisi, i va ser en el context de la Revolució Russa quan Alfons XIII va veure perillar més seriosament la seva estabilitat.

Obsoltescència política

L'any 1917, l'agitació militar i política estava més viva que mai i coexistia amb les protestes del moviment obrer i les reclamacions d'alguns partits que volien modernitzar la monarquia, com la Lliga Regionalista de Francesc Cambó, que reclamava l'autonomia de Catalunya, una reforma constitucional i la conversió de les Corts en constituents en el marc d'un estat federat. Malgrat les contencions econòmiques, la burgesia treia partit de la neutralitat espanyola durant la Gran Guerra, ja que aquesta situació li permetia fer negoci amb les exportacions. Però la realitat social del país era una altra, amb una misèria creixent que contrastava

amb l'opulència de les classes benestants. Mentre la riquesa d'uns augmentava, la consciència de classe dels altres s'acabava de consolidar. I una part de l'Exèrcit, al seu torn, decidia mobilitzar-se contra l'arbitrària divisió jeràrquica de l'organització.

Segons l'historiador José Luis Martín Ramos, el 1917 hi ha una crisi política greu, tot i que les alternatives majoritàries "s'adrecen a reformar el sistema des del sistema, o amb un altre sistema, però no a una revolució social". Reformes, però no sotrac. En aquesta conjuntura, la Lliga i el nacionalisme català ensumen la seva oportunitat i amb l'excusa de la reforma aspiren a entrar en la gestió de l'Estat, a tenir més poder en un país on la divisió política es veu agreujada per la presència disruptiva d'aliadòfils i germanòfils. El rei, sense anar més lluny, era germanòfil i tenia ministres aliadòfils. José Luis Martín Ramos, investigador del Departament d'Història Moderna i Contemporània de la UAB, que el mes de juny passat va participar al seminari del MUHBA "Crisis i revolucions a Barcelona, 1917", resumeix les circumstàncies parlant d'obsoltescència política. Tot indicava que aquella societat estava arribant a una cruïlla i que tenia molts números per acabar seguint un altre camí.

En aquesta atmosfera vel·leïtosa, les grans ofensives amb què s'ha d'enfrontar Alfons XIII són tres: la militar, formalitzada a través del famós conflicte de les Juntes de Defensa; la política, que es tradueix en la polèmica Assemblea de Parlamentaris, i la social, la més clamorosa, encapçalada per un moviment obrer en procés ascendent que s'alia amb el

republicanisme i es posa a fer política. Tres propostes de canvi de tres entorns ben diferenciats. Quan arriben les notícies sobre els fets de Rússia, l'esclat revolucionari sembla inevitable. L'únic problema aparent, la falta de consens, tornarà a ser determinant per esmorteir la seva força.

Unions improbables

Després de la vaga de vint-i-quatre hores organitzada el desembre del 1916, la CNT i la UGT van tornar a col·laborar amb l'objectiu de paraitzar el país durant més d'un dia, i de seguida van rebre el suport del PSOE i dels partits republicans. El rerefons de la vaga, òbviament, tenia una altra dimensió, projectada per l'esperança que l'Exèrcit estigués al costat dels manifestants, com a Rússia. Però l'Exèrcit, igual que els polítics, els va girar l'esquena. I no només això, sinó que va reprimir durament la protesta. L'explicació és senzilla: els militars dissidents havien aconseguit que el rei els escoltés. A partir d'aquí, el seu compromís polític o les ànsies de canviar de règim eren una mera abstracció, i poca cosa els unia amb les protestes del moviment obrer i l'anarquisme.

La manca de suport de les forces polítiques també es comprèn si considerem les aspiracions que tenien uns i altres. Veure Cambó i la CNT lluitant plegats era tan improbable com avui un pacte entre la CUP i l'antiga Convergència. I tot i que això últim s'hagi esdevingut, la primera hipòtesi no va ser mai una realitat. El líder de la Lliga, a més, tampoc va ser acceptat per les Juntes de Defensa, cosa que va truncar la seva possible aliança en les lluites parlamentàries. Les tres potes de la crisi política es van trencar. La vaga, doncs, posaria de manifest la desunió dels revoltats, partits polítics i moviments sindicals, i esquinçaria l'homogeneïtat de l'Assemblea de Parlamentaris. Un cop acabada, la CNT i la UGT van eixamplar diferències, l'Exèrcit va tornar a fer costat al poder oficial..., i els partits republicans, de bracet amb la burgesia, van fer el mateix. L'etern promiscu i permeable pragmatisme polític.

La vaga i els perquè del fracàs revolucionari

La capital catalana es va aturar durant cinc dies, entre el 13 i el 18 d'agost. Malgrat el fracàs global i ideològic de la protesta, el Govern va declarar l'estat de guerra i la violència es va deixar sentir en molts cantons d'una població convulsa que, poc després, passaria a ser coneguda com "la ciutat de les pistoles". Res a *envejar* al Chicago d'Al Capone. La vaga es va saldar amb trenta-dos morts, una seixantena de ferits i cent vuitanta detinguts. Una tragèdia que hauria pogut ser pitjor, però la revolta va ser més curta i menys transcendent del que s'esperava. S'havia generat un excés d'expectatives revolucionàries, afavorides pels fets de Rússia, on els bolxevics estaven a punt d'assolir el poder. Un altre handicap gens menor en comparació amb el cas rus era l'absència d'intel·lectuals que fessin costat als revolucionaris. A la resta de ciutats peninsulars on hi va haver mobilitzacions destacades el resultat no va ser diferent. La vaga general havia fet misto. Però la conflictivitat social no es va esvair.

Ho demostra, deixant de banda el pistolerisme, la vaga de 1919 de la Canadencia (el nom amb què era coneguda popularment l'empresa de producció i distribució elèctrica Barcelona Traction, Light and Power, d'origen canadenc). I

Josep M. Sagarra i Plana / Arxiu Nacional de Catalunya

ens podem fer una pregunta raonable: per què aquesta va funcionar i la del 1917 va fracassar?

L'historiador Pelai Pagès, que també va participar al seminari del MUHBA, ho atribueix a diversos factors, començant per la poca coordinació entre la CNT i la UGT (la vaga de la Canadencia, en canvi, només la convocaria la CNT, que uns mesos abans havia creat el sindicat únic). "Va ser massa precipitada i el Govern va provocar que fos així", explica Pagès. La manca de col·laboració amb l'Exèrcit i els partits polítics va fer que l'ímpetu revolucionari acabés de desinflar-se. A més, l'any 1919 es continuen notant els efectes del final de la Primera Guerra Mundial –res a veure amb el panorama del 1917. I, finalment, la qüestió fonamental: darrere la vaga de la Canadencia –que es va estendre a altres sectors industrials fins a convertir-se en general– hi ha, en paraules de Pagès, "una demanda clau, al marge del malestar social", la jornada laboral de vuit hores. I això sí que va ser un èxit.

Durant aquests anys va quedar demostrada la incompetència dels governants i el consegüent esgotament d'un règim incapaç de donar respostes als desafiaments del moment. El descontentament estava generalitzat, però el 1923 el general Primo de Rivera va suspendre la Constitució i va instaurar una dictadura que va durar fins al 1929. ■

Tropes al carrer durant la vaga de la Canadencia del 1919, un moviment social que sí que va triomfar, al contrari de la vaga de 1917.

Text: Coral·lí Pagès Periodista Fotos: Vicente Zambrano

La lluita contra el malbaratament alimentari

A Catalunya es fa malbé anualment el 7 % del volum total de menjar adquirit per les famílies, els restaurants i els comerços. El malbaratament alimentari és un problema global contra el qual es pot lluitar amb una millora de la legislació i amb projectes socials, però també amb iniciatives individuals i domèstiques.

Molts hem sentit a casa des de petits que el menjar no es llença. Abans no disposàvem de les facilitats ni de la tecnologia d'avui per adquirir, conservar i cuinar aliments. Tot i així, les famílies aplicaven mètodes de conserva i elaboraven receptes de cuina per aprofitar al màxim els ingredients de què disposaven. L'atrafegat ritme de vida de la nostra societat ha fet que part d'aquestes bones pràctiques s'hagin perdut.

Un estudi de l'Organització de les Nacions Unides per a l'Alimentació i l'Agricultura (FAO) ha estimat que a Europa la mitjana d'aliments malbaratats a la llar se situa al voltant dels 95 kg anuals per habitant. L'estudi conclou que un 33 % del menjar que produïm al món per al consum humà el perdem o el llencem en algun punt de la cadena alimentària.

Juan Marcos de Miquel, fundador de la iniciativa Nevera Solidària, apunta que, una vegada que els aliments ja no són aprofitables per al consum humà, es poden reutilitzar per fer menjar per a animals, com a adob i, finalment, com a residu. "Considerem els aliments com a mercaderies: aquesta és la causa de fons del malbaratament. En comprem més del compte, no ens planifiquem l'alimentació, busquem ofertes per comprar més i per si de cas." Miquel, que és també cap del Servei de Salut Pública del Vallès Occidental Oest, il·lustra aquesta situació amb un exemple: "Quan jo era petit, per berenar hi havia pa i xocolata. Ara acumulem infinitat d'aliments al rebost sense preocupar-nos per si caduquen."

El procés de producció, emmagatzematge i transport d'aliments deixa una important petjada ecològica. Quan llençem menjar, també perdem els recursos usats en la seva producció –sòl, aigua, energia– i contribuïm de manera indirecta a l'increment d'emissions de diòxid de carboni.

A Catalunya es malbaraten anualment 262.000 tones d'aliments, el 7 % del volum total adquirit per les famílies, els restaurants i els comerços, segons l'estudi *Diagnosi del malbaratament alimentari a Catalunya*, que la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) va elaborar l'any 2010 per a l'Agència de Residus de Catalunya. Aquesta xifra suposa que cada català en llença cada any, de mitjana, uns 35 quilos, quantitat equivalent al consum d'una persona durant 25 dies. Amb el volum total malbaratat es podria alimentar més de mig milió de persones a l'any.

A Barcelona un ciutadà consumeix anualment 550 kg de menjar, fet que suposa una despesa de 1.560 euros per persona i any. La pèrdua anual a causa del malbaratament és de 112 euros per habitant, o de 841 milions d'euros per a tot Catalunya. La major part del malbaratament (el 58 % del volum global) s'origina a les llars; segueixen en percentatge els supermercats (16 % del total), l'hostaleria (12 %), el comerç al detall (9 %), el càtering (4 %) i els mercats municipals (1 %).

Juan Marcos de Miquel explica que el problema de la normativa espanyola és la falta de concreció i de mesures que obliguin els sectors de l'alimentació a reduir les taxes de malbaratament. "La legalitat espanyola deixa en mans de productors i fabricants la decisió de retirar de la comercialització els aliments elaborats si creuen que poden ser un perill per al consumidor; i, és clar, la por i la manca d'informació fan que es descartin aliments sense estudiar abans si són o no són realment perillosos per a la salut. Al final, les barreres són la por i la manca de solidaritat". ■

El factor social

A Barcelona hi ha en marxa nombroses iniciatives per reduir el malbaratament d'aliments. Paco Muñoz, vicepresident de la Plataforma Aprofitem els Aliments (PAA), afirma que l'esdeveniment més important en aquest terreny és el Gran Dinar, organitzat un cop a l'any per diferents entitats de Catalunya i de tot l'estat. També hi ha el programa "Barcelona comparteix el menjar", de l'entitat Nutrició sense Fronteres, a través del qual hotels i restaurants cedeixen els excedents alimentaris a entitats socials. "La majoria de les iniciatives depenen de la societat civil –lamenta Muñoz–. Trobem a faltar una normativa específica en les ordenances i en els requisits per a la contractació pública que obligui tots els serveis de restauració de la ciutat a lluitar contra el malbaratament." Així doncs, d'iniciatives no en falten, però sí que hi ha una manca d'informació i de formació ciutadana, de solidaritat i valentia entre els productors d'aliments i, en general, de consciència social per assumir que aquest no és un problema d'uns quants malgastadors, sinó un problema que afecta tot el planeta.

El Banc dels Aliments, una experiència pionera

El Banc dels Aliments de Barcelona va néixer l'any 1987, de la mà de Jordi Peix i Josep Miró i Ardèvol; va ser el primer de l'estat i un dels primers d'Europa. Aquestes entitats actuen per donar sortida als excedents generats en diferents punts de la cadena alimentària, canalitzen donacions de particulars, organitzacions i empreses i promouen campanyes de recapte. Els aliments així reunits els distribueixen entre entitats socials perquè els facin arribar a les persones necessitades. Els bancs d'aliments s'organitzen en federacions territorials i en una xarxa d'abast mundial.

Plataforma Aprofitem els Aliments

Alimentant la consciència social

La Plataforma Aprofitem els Aliments apropa tots els agents implicats en la cadena dels aliments per trobar solucions compartides al problema del malbaratament. Les seves línies d'actuació inclouen l'organització d'actes festius i populars de sensibilització, accions de mediació i d'assessorament i treball per impulsar una llei específica. "Tothom que assisteix als nostres dinars pren consciència que ha de canviar d'actitud i comportament a casa, com a consumidor i com a

ciutadà, per ajudar a transformar les regles sobre com ens alimentem i ens alimentem. Tothom en surt sabent que és part de la solució", afirma Paco Muñoz, vicepresident de l'entitat.

La responsabilitat de Mercabarna

Cada any es comercialitzen a Mercabarna dos milions de tones d'aliments. Segons un estudi de la UAB, d'aquests productes es malbaraten nou milions de quilos (el 0,5 %). El director general de Mercabarna, Josep Tejedó, explica que, per tal de reduir aquesta xifra, Mercabarna va decidir perfeccionar el procés de gestió de residus del Mercat Central de Fruïtes i Hortalisses i va iniciar una relació de col·laboració amb el Banc d'Aliments, al qual ha cedit l'ús d'un magatzem de 425 m².

Espigoladors

Els aliments imperfectes són comestibles

"Vivim en un món on se'n pressiona per ser perfectes, però ni les persones ni els aliments ho són", afirma Mireia Barba, fundadora de l'organització Espigoladors, que recull excedents de producció d'aliments i els fa arribar, en un 95 %, a

organitzacions socials. L'objectiu és lluitar contra el malbaratament alimentari i donar suport a persones en risc d'exclusió social. Per fer-ho, utilitzen la marca Es Im-perfect, la primera de tot l'estat espanyol que comercialitza productes alimentaris d'alta qualitat a partir d'excedents de fruita i verdura i que, gràcies al seu preu baix, contribueix a donar accés a una bona alimentació a persones amb dificultats econòmiques.

Solidaritat a través de la nevera

La iniciativa Nevera Solidària facilita que la gent pugui abandonar les seves restes alimentàries en unes neveres (quinze en tot l'estat espanyol) perquè aquelles persones que ho

necessitin les puguin recuperar en bon estat. En paraules del seu fundador, Juan Marcos de Miquel, "representa un símbol que ha d'incloure a la reflexió. Un cop s'instal·la una nevera solidària, se n'ha de fer publicitat a l'entorn i aprofitar la seva presència per iniciar altres projectes de conscienciació de la població."

Supermercats amb iniciativa

L'organització danesa DanChurchAid va crear l'any 2015 el primer supermercat del món que només venia menjar i altres productes amb petits defectes o a punt de caducar a meitat de preu: Wefood. També a escala europea trobem l'oenagè The Real Junk Food Charitable Foundation, impulsora del primer supermercat del Regne Unit que ven menjar que ha superat la data de consum recomanada. Quan reben el menjar rebutjat de bancs d'aliments, restaurants, cafès o esdeveniments, el voluntariat de l'oenagè inspecciona el menjar amb la vista, l'olfacte i el gust. D'aquesta manera poden determinar si és apte per al consum humà i eviten que tones de menjar es llencin sense cap control. ■

Estratègies per evitar llençar aliments

Més de la meitat del volum global d'aliments malbaratats a Catalunya procedeix de les llars. Petites accions quotidianes com el canvi d'alguns costums i una planificació millor de la compra tindrien notables efectes positius a gran escala.

Per reduir el malbaratament, les iniciatives més simples i responsables tenen lloc al cistell d'anar a comprar i a la cuina de cada ciutadà. Comencem, per exemple, per una organització millor de la compra. Una de les causes principals per les quals acabem llençant molt menjar és la manca de planificació, que es tradueix en l'adquisició d'aliments que finalment no consumim. Fer la llista de la compra, pensar el menú setmanal i cuinar les racions justes són accions que permeten estalviar diners i residus.

Atenció a les etiquetes! Cal conèixer què ens diuen per actuar en conseqüència i amb sentit comú. La data de caducitat indica la data a partir de la qual el consum d'un aliment pot suposar un perill immediat per a la salut. En canvi, la data de consum preferent assenyalava el límit temporal a partir del qual no es garanteix que el producte mantingui totes les seves propietats organolèptiques (sabor, olor, textura, etc.), tot i que encara es pugui consumir sense risc sanitari.

Grups de consum ecològic

Una solució alternativa que s'ha començat a estendre és la dels grups de consum ecològic. És una forma de consum que es basa en la relació directa amb els productors per adquirir-los productes locals, de temporada, frescos i ecològics. Generalment funcionen com a cooperatives on les famílies es distribueixen les diferents tasques: contactar amb els proveïdors, preparar les cistelles, cobrar les cistelles a cada unitat familiar un dia assignat a la setmana, controlar els estocs, etc. Aquest model de consum compta amb més d'un centenar de grups a tot Catalunya, dels quals gairebé el 82 % es troben a Barcelona i les seves comarques. ■

Arianna Giménez

Text: **Gerardo Santos** Periodista

Adéu a la Model al cap de 113 anys (menys un dia)

La presó Model ha recollit, durant 113 anys menys un dia, el que l'estàndard social i legal del règim de torn separava de l'àmbit col·lectiu i normatiu, de la cosa pública. La societat, per submissió o per inacció, va acceptar el contracte: l'Estat ens protegeix de la delinqüència a canvi de la potestat de decidir què és delinqüència i d'exercir l'ús legítim de la força i de la privació de llibertat.

Fins que el 10 de gener passat la Generalitat i l'Ajuntament no van signar la fi de la Model, ningú no s'acabava de creure que tancaria. Clos, Hereu, Trias, tots ho van prometre. Ara ja no hi ha presos –l'últim grup en va sortir en un furgó blindat el 8 de juny– i les dues illes del recinte representen, alhora, una oportunitat i una amenaça per als habitants de la Nova Esquerra de l'Eixample, que veuen com s'encareix el sòl d'un barri que, al llarg de quatre dècades, ha demanat amb insistència tancar la presó per fer-hi equipaments, zones verdes i escoles.

Arianna Giménez

A dalt, la presó Model entre camps i solars buïts el 9 de juny de 1904, quan es va inaugurar, encara inacabada.

A sota, les excavadores preparant el terreny per als barracons de l'escola Eixample I, el mes de juliol passat, a la part del recinte que es va enderrocar el 2015.

La Model, presó de preventius –aquells que tenen càrrecs pendents de judici– és una de les institucions públiques que poden explicar millor com ha viscut el segle xx la ciutat de Barcelona. Hi han estat tancats sobretot els que robaven (amb independència de si ho feien per menjar, per passar-se el mono o per avarícia), els qui traficaven amb drogues (sobretot els que ho feien amb poca quantitat) i els que pensaven diferent i/o propagaven les seves idees polítiques.

A Francesc Ferrer i Guàrdia, pedagog i fundador de l'Escola Moderna, el van detenir a Barcelona l'agost de 1909, acusat d'instigar les revoltes de la Setmana Tràgica. El dissabte 9 d'octubre es va celebrar a la sala d'actes de la presó Model –que aleshores només tenia cinc anys de vida– el consell de guerra que el jutjaria sense garanties processals i el condemnaria a mort per rebel·lió militar. El matí del 13 d'octubre va ser afusellat al cementiri de Montjuïc, després de rebutjar agenollar-se i de cridar “Visca l'Escola Moderna!”

Coincidint amb la inauguració del nou curs escolar, el mes de setembre passat va obrir les seves portes al recinte de l'antiga presó l'escola Eixample I. Els veïns del barri de la Nova Esquerra de l'Eixample, que fa dècades que demanen a l'Ajuntament i a la Generalitat el tancament de la presó i l'obertura en el seu lloc d'escoles, equipaments i zones verdes, porten els fills i les filles a classe allà on el fundador de l'Escola Moderna va rebre la condemna a mort.

Jaume Asens, quart tinent d'alcalde de Barcelona, dirigeix l'àrea municipal de Drets de la Ciutadania, Participació

i Transparència. Asens evoca la frase de Victor Hugo que diu que “qui obre la porta d'una escola, tanca la d'una presó”. Les portes de l'escola Eixample I no són tan pesants com les de la Model; són lleugeres, com la resta de l'estructura modular. S'han instal·lat barracons a la cantonada dels carrers d'Entença i del Rosselló, a la part de la presó que l'alcalde Trias va fer enderrocar al març de 2015. Les excavadores van entrar a la Model a principis de juliol i, després de treballar-hi, a la paret de la presó encara es pot llegir un mural: “De presó Model (1904-2017?) a model de transformació, cultura, cohesió, memòria, barri.”

El Pla director de transformació de la presó Model de 2009, dissenyat amb la participació de veïns i comerciants, continua sent vigent per a l'Associació de Veïns de l'Esquerra de l'Eixample. Preveu la creació d'una escola de primària, una escola bressol, una residència per a gent gran i centre de dia, un casal de joves, un poliesportiu, un aparcament subterrani, un centre assistencial, un memorial democràtic i una zona verda; equipaments que necessita urgentment un barri on escassegen els parcs i les escoles.

Fins a l'obertura de la Model, la presó més important de la ciutat era la del carrer Reina Amàlia, just a l'actual plaça de Josep Maria Folch i Torres, al barri del Raval. El presidi estava situat des de 1839 en un antic convent de monges paules. Dones, joves, nens i nenes, ancians, condemnats i preventius que esperaven judici, malalts i persones a punt d'emmalaltir hi conviuen en una situació deplorable d'amuntegament en patis i passadissos. Els primers habitants de la Model van ser els homes de Reina Amàlia, presó que es va mantenir en peu fins a la Guerra Civil com a presó de dones, en unes condicions deplorables d'insalubritat.

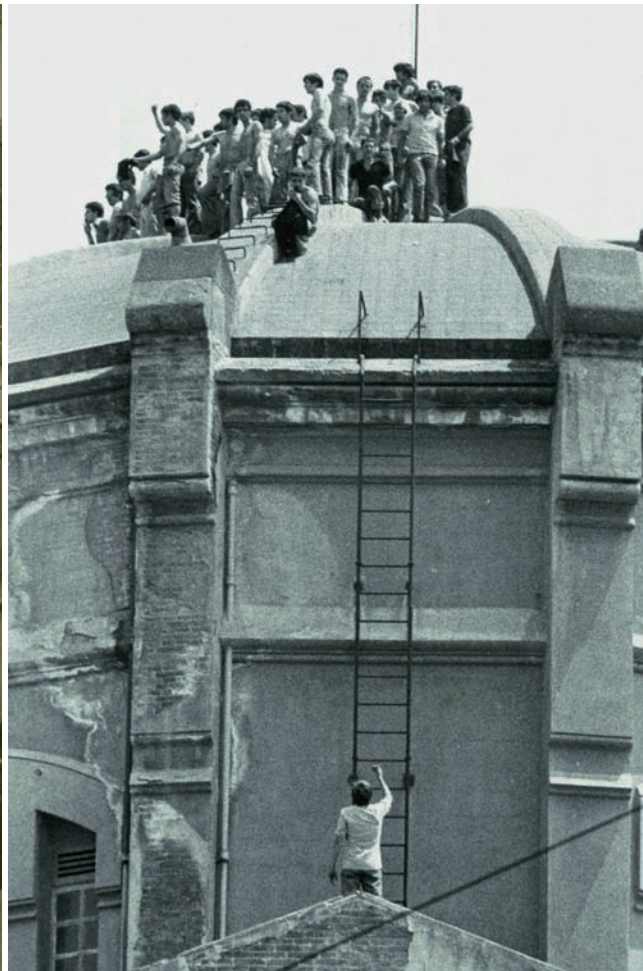
Tanmateix, les condicions previstes per al nou presidi havien de ser molt diferents. La Model va rebre aquest nom perquè havia de tenir un funcionament exemplar. Els dissenys dels arquitectes Salvador Vinyals i Sabaté i Josep Domènech i Estapà es van començar a fer realitat el 1887, un any abans de l'Exposició Universal, però la presó no es va inaugurar fins al 9 de juny de 1904, encara inacabada. La Model, llavors, estava envoltada de conreus, solars i barraques, lluny d'aquell Eixample que s'aturava al carrer de Balmaes i que encara trigaria trenta anys a arribar a Sants i convertir-la en una presó urbana, en la presó de Barcelona.

La Model va ser la primera presó catalana de sistema cel·lular, és a dir, en què cada pres dormia en una cel·la per a ell sol. A més, es va aixecar amb una estructura panòptica, basada en els principis arquitectònics de Jeremy Bentham. Els vigilants, situats en una estructura central circular, tenien una visió completa de les sis galeries que partien des d'aquest punt com els raigs d'una roda.

En comparació amb les presons d'aglomeració, o amb les condemnes a galeries, o amb els anteriors costums de tortura i suplici públics, la nova Model de Barcelona no pintava tan malament. Però aquestes comoditats no eren arbitràries: la vigilància constant; l'aïllament; la disciplina en els treballs, en els àpats i els horaris; el control del cos del reu per part del funcionari, i la pena quantificable segons la variable temporal (anys) busquen no solament modelar el cos, sinó modificar els individus. Com assegura Michel Foucault a *Vigilar i castigar*: “[La presó] ha de ser la maquinària més poderosa per imposar una nova forma a l'individu pervertit; la seva via

Pérez de Rozas / AFB

Pérez de Rozas / AFB

D'esquerra a dreta, els presos a la missa de les festes de la Mercè de 1946, i un grup d'amotinats en petició d'amnistia, a la teulada de la presó, el 19 de juliol de 1977.

d'acció és la coacció d'una educació total." Els presos barcelonins per primera vegada se sentien vigilats constantment i, a més, estaven sols en una cel·la, sense poder parlar amb ningú durant hores –si no era a crits–, en una societat en què les relacions verbals encara eren predominants.

Durant els primers anys les condicions de vida dels presos no eren dolentes i, en molts casos, millors que les que la societat els podia oferir a l'exterior. La Model es va pensar perquè la poblessin uns 850 presos. Les cel·les, de no més de nou metres quadrats, eren per a una sola persona; el ranxo, suficient per alimentar el poc exercici que l'aïllament demanava als presos, i les malalties, relativament poc comunes gràcies a les campanyes de vacunació i la tasca de la infermeria. La situació, però, no es va mantenir així durant gaire temps.

Repressió política i social

A mesura que la ciutat creixia al voltant de la Model, la població reclusa va anar augmentant i diversificant-se, a la vegada que disminuïen els recursos per allotjar-la en condicions. Al cap de pocs anys d'inaugurar-se el centre, als presos comuns s'hi van començar a afegir els polítics: els elements que podien desestabilitzar els règims successius.

La Model es va convertir així en un símbol de repressió i els barcelonins la van començar a relacionar amb les detencions governatives –que no necessitaven més que una ordre policial per portar a la presó a qualsevol– o amb la llei de fugues –una trampa perversa consistent a alliberar un reu i

tiretejar-lo per l'esquena només sortir de la presó, al·legant que s'estava escapant (imagineu-vos l'escena a la porta principal). Aquell edifici que els primers anys s'havia arribat a denominar comunament "la torre" o "l'hotel del carrer d'Entença" va esdevenir en el termini d'una dècada un dels símbols més negres de la repressió, juntament amb el castell de Montjuïc o el Camp de la Bota de l'època franquista.

La presó estava pràcticament buida cap a finals de gener de 1939, quan les tropes de Franco van entrar triomfals a Barcelona. Però en arribar la nit del dijous 26 de gener ja era una ciutat ocupada, i la presó Model, el seu major centre de detenció. El règim especial d'ocupació va durar fins a l'1 d'agost, i l'estat de guerra proclamat per l'exèrcit revoltat contra la legalitat republicana, fins a l'abril de 1948. Per als vençuts, la nit del 26 de gener de 1939 va durar quasi quaranta anys.

Segons la reconstrucció de les xifres oficials realitzada pels autors de la *Història de la presó Model de Barcelona* (un extens llibre publicat el 2000 i reeditat fa pocs mesos), a finals del mateix any 1939 malvivien a la Model 12.745 persones. L'estat de les instal·lacions era lamentable; la llista de les malalties que afectaven els presos, inacabable, i de la repressió política dona compte el nombre d'execucions: 1.618.

El grau d'amuntegament a les presons preocupava les autoritats franquistes, que van idear el sistema de redempció de penes pel treball. Els presos sense delictes de sang i que mostressin bona conducta podien treballar als tallers de

Arianna Giménez

A dalt, Gabriel Gómez evoca el pas per la Model del seu pare, el cartellista, pintor i poeta llibertari Helios Gómez, autor dels murals de l'anomenada Capella Gitana, recreats –a sota– per a l'exposició "La Model ens parla. 113 anys, 13 històries".

les presons o a l'exterior a canvi d'una petita retribució econòmica i la reducció de la condemna a raó d'un dia per cada dos de treballats.

Redempció intel·lectual

El xofer del ministre de Treball, José Antonio Girón de Velasco, va entrar una tarda de 1948 a la sala d'art Arnáiz de Barcelona, on hi havia el cartellista, dissenyador, poeta, pintor, periodista, llibertari i anarquista Helios Gómez, amb el seu fill Gabriel, de cinc anys. "L'home portava botes de muntar, vestit gris, botons platejats en forma de ve baixa i una gorra de plat, enorme. Semblava un almirall", recorda en Gabriel des de la sala de casa seva, una estança decorada amb pintures i gravats del seu pare. El nen va quedar meravellat amb el vestit del xofer; se li va representar com un personatge de còmic.

El xofer va portar Helios a veure el ministre. Girón de Velasco hi va parlar per mirar de convèncer-lo, sense èxit, que treballés per al règim. Helios Gómez (nascut a Sevilla el 1905) ja havia passat per la Model el 1930 –on va conviure amb figures com Lluís Companys i Àngel Pestaña–, pels camps de refugiats de França i d'Algèria després de la Guerra Civil, i de nou per la presó barcelonina entre 1945 i 1946. Deu anys abans, el 1936, havia fundat el Sindicat de Dibuxants Professionals de Catalunya, que va impulsar el cartellisme antifranquista durant la guerra. Era un "conegut roig, propagador d'idees", tal com el definia un document que el seu fill Gabriel va trobar a l'arxiu de Salamanca

gairebé mig segle després. Com que no va voler treballar per al règim, el van tornar a tancar a la Model al cap d'un parell de dies.

Gabriel Gómez recorda el dia de la Mercè en què va entrar a la presó. Per gràcia de la patrona dels presos, aquell dia es permetia l'entrada dels nens per reunir-se amb els seus pares: "No tenien llits, només uns quants matalassos", explica. A la presó, tot i que l'amuntegament no era el dels 13.000 presos de 1940, hi vivien més de 2.505 persones –el triple de l'ocupació prevista pels arquitectes– en unes condicions insalubres.

Helios Gómez va sortir de la Model el 1954, malalt, i va morir dos anys després. Gabriel ha realitzat una àmplia recerca sobre la vida i l'obra del seu pare, que va començar arran d'haver llegit un text de Teresa Pàmies en què anomenava Helios. A partir d'aquí va trobar els seus companys de presó, militants del POUM: "Em van rebre molt afectuosament i van respondre a totes les preguntes que els vaig fer sobre el meu pare, encara que ells preferien parlar-me de la història que no s'explicava d'aquest país."

Fray Bienvenido Lahoz, de l'orde dels mercedaris, va aterrar a la Model el 1941, com a capellà de la presó. Tot i que era amic de mantenir debats intel·lectuals amb els presos polítics, mostrava poca paciència davant dels arguments que no li agradaven. Coneixedor de la capacitat artística d'Helios Gómez, li va demanar que pintés una capella a la primera cel·la de la primera planta de la quarta galeria, a tocar de les cel·les dels condemnats a mort. La va finalitzar el 1950: la Mare de Déu de la Mercè, patrona dels presos (i de Barcelona, títol que porta ex aequo amb santa Eulàlia), al centre de l'obra, sostenint el Nen Jesús, que té un molinet de paper a la mà; als peus, un grup d'homes encadenats, i a la paret contrària, la de la porta, un cor d'àngels. A les autoritats de l'època els hauria agradat encara més l'obra si no fos perquè els homes encadenats eren retrats dels seus companys del POUM i perquè les faccions de tots els protagonistes de l'escena –incloent-hi la mare de Déu– eren gitanos, com Helios Gómez mateix.

Aquest espai, conegut com la Capella Gitana, va ser repintat de blanc el 1998, mentre Núria de Gispert era la titular de Justícia del Govern de la Generalitat. Després, durant el mandat de Montserrat Tura al capdavant del mateix departament, la cel·la es va clausurar. Actualment, des de fora, no es pot ni espigar per l'escletxa. Gabriel Gómez explica que, gràcies a l'ajuda de SOS Monuments, va aconseguir de contactar amb l'arquitecte municipal i declarar la gran sala central del panòptic –al costat de la qual hi ha la cel·la capella– com a element per salvaguardar.

El tinent d'alcalde Jaume Asens assegura que preservaran la capella: "Està previst retirar la pintura que cobreix el mural i conservar-lo. Volem fer visible el patiment que hi ha hagut a la Model; se n'ha parlat poc, quan la realitat és que ha estat un dels llocs més terribles de la nostra societat."

Sobre la taula del futur procés de participació per decidir els usos del recinte hi ha la proposta del consistori d' aixecar un centre de memòria i documentació o, potser, la idea del fill d'Helios Gómez: l'obertura d'un museu permanent d'art polític.

A partir dels anys cinquanta, una vegada que els Estats Units i el Vaticà comencen a obrir les portes internacionals

al règim, la màquina repressiva franquista està obligada a relaxar-se. Hi continuen entrant presos polítics, però entre la redempció de penes dels antics i les reduccions per bona conducta, la Model comença a buidar-se progressivament i passa dels 8.685 reclusos de 1941 als 1.832 del 1955, per continuar amb una població més o menys estable des d'aleshores. La generació de reclusos de la immediata postguerra és rellevada per delinqüents comuns més joves i, a partir dels anys seixanta, per activistes i militants antifranquistes.

La dictadura continua intentant modelar moralment la societat dins i fora de les presons. La reforma de 1954 de la llei *de Vagos y Maleantes* –lleï promulgada originàriament durant la presidència republicana de Manuel Azaña (1933)– afegeix l'homosexualitat a la mendicitat, el nomadisme i la prostitució com a conducta delictiva. Més tard, el 1970, la llei *de Vagos* és substituïda per la Llei sobre perillositat i rehabilitació social, que incorpora com a punibles amb presó activitats com el tràfic i el consum de drogues, la venda de pornografia i la prostitució i el proxenetisme, així com la immigració il·legal. Els homosexuals no es van beneficiar de l'indult del 25 de novembre de 1975, ni de les amnisties dels dos anys següents. A la Model hi va haver gent tancada per la seva orientació sexual fins a 1979.

Amb Franco malalt i la nova llei a la mà, es tancava a la presó qualsevol individu que al règim li semblés perillós socialment o moralment: resistents polítics, persones que manifestessin conductes sexuals i afectives no normatives, persones afectades per pobresa extrema, gitanos sense domicili fix i, cap a finals dels setanta, drogoaddictes. Van ser els anys en què van conviure presos polítics amb els comuns, quan aquests últims van crear la Coordinadora de Presos Espanyols en Lluita (COPEL) per exigir la mateixa amnistia que havien rebut els polítics. Consideraven que estaven empresonats sota unes lleis franquistes i que, per tant, la seva privació de llibertat era il·legal en el nou règim democràtic. No van tenir èxit; els motins es van succeir i, a finals dels anys setanta, l'heroïna ho va esguerrar tot.

Testimonis de portes endins

Daniel Rojo va estar tancat a la Model entre 1981 i 1983, després entre 1984 i 1989, i en un últim període entre 1991 i 1993. Fa més de quinze anys que no beu i assegura que s'ha desenganxat d'onze addiccions, entre elles l'heroïna: “Era una època molt dolenta; gairebé tots els interns érem tòxicomans i teníem el VIH”, explica assegut al vestíbul d'un hotel prou distingit, a prop de la plaça de Molina. Com que el tractament amb metadona no es va introduir fins als noranta, els presos es punxaven com podien: “Una xeringa ens durava un mes. La raspàvem perquè de tant usar-la s'anava trencant i s'obstruïa, i hi havíem de ficar filferros.”

Quan Rojo va entrar per primera vegada a la presó Model tenia dinou anys i ja havia atracat desenes de bancs. Estava folrat: “Em vaig presentar davant dels funcionaris amb la meva cadena d'or Cartier, un Crist de Dalí i un Rolex Cadet. Em van dir que ho deixés tot a l'entrada, que dins m'ho robarien. Jo vaig pensar que si ho deixava allà no ho tornaria a veure, però que dins, almenys, podria defensar-me.” En Daniel el que volia només era preservar el seu estatus.

Recorda que els funcionaris encara eren un cos molt militaritzat: “Botes altes, de verd, gorra de plat, galons

Arianna Giménez

(platejats per als interins, daurats per als fixos).” La relació amb els presos no era bona: “Si tractes el pres com un gos, es comportarà com un animal”, sintetitza Rojo. Afegeix que si el pres ha de fer les seves necessitats en un forat del qual salten les rates i mosseguen, això tampoc ajuda al bon comportament.

La desmilitarització va començar amb la nova llei penitenciària de 1979 i el traspàs de competències a la Generalitat el 1984, i va culminar en aquell mateix decenni, coincidint en el temps amb l'entrada de professionals en psicologia i de doctores en comptes dels habituals metges homes i amb la implantació de comunicacions íntimes o vis-a-vis. Ja als noranta, la introducció de la metadona va acabar d'apaivagar els anys més convulsos de la presó Model. Va ser en aquells anys que Jaume Asens va començar a freqüentar la presó treballant d'advocat d'ofici (“per motius ideològics”, precisa). Ja feia temps que els polítics prometien i postergaven el tancament de la presó. “La presó és per als pobres; el sistema penal mostra una tendència selectiva”, assenyala Asens. El que més va trobar a la presó van ser pobres, malalts i drogoaddictes.

Tot i que la Generalitat va assumir les competències sobre les presons, moltes lleis es van continuar fent des de Madrid. El 1995 es va publicar al BOE el nou codi penal, el primer de la democràcia. Des de llavors s'ha reformat una trentena de vegades, allargant les penes i sumant motius per entrar a la presó, fins a arribar a la “presó permanent revisable”. Segons l'informe de 2015 de la Xarxa d'Organitza-

Els ex reclusos Eduardo Borrás i Daniel Rojo donen testimoni al reportatge del seu pas per la Model.

Roda de premsa de llogaters amenaçats per l'especulació als voltants de la Model; amb el braç en alt, Joan Gómez. A la pàgina següent, un grup de veïns fent-se una foto davant de l'entrada de la presó, el dia abans del tancament.

Arianna Giménez

cions Socials de l'Entorn Penitenciari (ROSEP), s'està dificultant l'aplicació d'alternatives de reinserció. Si el 1975 hi havia 8.440 persones preses a Espanya, al febrer de 2017 n'hi havia 60.203. L'informe de la ROSEP conclou que un 60 % dels presos espanyols ho és per delictes de gravetat mitjana (furts, robatoris, tràfic de drogues), respecte dels quals no existeix una gran alarma social, i que serien millor gestionats mitjançant intervencions no privatives de llibertat.

Amb l'inici del nou segle, Eduardo Borrás va entrar a la Model acusat d'un delictes de robatori. A la presó barcelonina va arribar a conviure amb cinc persones en una cel·la. Va passar un any i mig, i quan el van condemnar el van traslladar a Brians: "A la Model et cremaves ràpid. Potser un dia entraven els funcionaris a la teva cel·la buscant xocolata i, si no en trobaven, et feien despullar, a més de deixar-te la cel·la feta un fàstic", recorda. Per la seva banda, Francesc López, funcionari de la presó durant dotze anys, es lamenta que encara hi hagi gent que es pensi que els funcionaris actuals treballen com els de l'època franquista.

L'amenaça dels voltors

Una setmana més tard de la signatura de l'acord final per tancar la Model, el gener d'aquell any el propietari de la finca del número 151 del carrer d'Entença va començar a rescindir els contractes dels veïns o anunciar que no els renovaria, i va posar els pisos a la venda a internet. Els veïns es van unir i s'han anat manifestant des d'aleshores per reclamar una solució a l'Ajuntament. A mesura que ha anat fent fora els inquilins, el propietari ha segellat els habitatges amb una planxa de metall.

Només hi ha un veí que no té contracte temporal: Joan

Gómez, jubilat, l'encarregat de rebre els mitjans de comunicació en nom del col·lectiu d'inquilins al petit saló del seu pis, un principal. Damunt d'una taula, mostra tots els reportatges que han fet sobre ells i explica les alternatives: "O l'Ajuntament compra la finca –cosa difícil, perquè es tracta d'un propietari particular, no d'un banc–, o muntem una cooperativa d'habitatge per gestionar els lloguers."

En Joan, que sempre s'ha considerat d'esquerres, no havia tingut mai tanta relació amb els seus veïns fins que van començar a arribar els burofaxos per fer-los fora. "Visc aquí des del 1981. Fa anys que demanem el tancament de la Model i, quan ho aconseguim, arriben més problemes. Els presos se'n van i venen els voltors", conclou Joan Gómez. Asens proposa construir pisos socials per combatre la gentrificació a la part del recinte de la Model que dona al carrer de Nicaragua, on durant un temps es va parlar d'aixecar un hotel. Les associacions de veïns ho exigeixen, i recorden que l'equilibri entre oferta pública i privada ha de ser més gran.

La Model era un equipament obsolet. Amand Calderó, director general de Serveis Penitenciaris de la Generalitat, assegura que calia gastar 25 milions d'euros si es volia disposar dels espais adequats per als tractaments d'avui dia. Així doncs, es va arribar a un acord per tancar-la amb tres dels cinc sindicats –no van signar ni la UGT ni l'ACAIP (Agrupació dels Cossos de les Institucions Penitenciàries). Francesc López, a més de treballar a la Model, és membre de l'ACAIP. Majoritari a Catalunya només a la Model, se senten desenganyats: "Feia anys que ens prometien que construirien una altra presó de preventius a la Zona Franca, però al final no hem pogut triar el nostre nou destí."

López, que va entrar a la presó el 2005 "amb 2.100 interns", assegura que podria haver seguit operativa fins a

Arianna Giménez

tenir a punt les promeses presons de règim obert i de preventius de la Zona Franca. Però l'acord entre l'Ajuntament i la Generalitat fixa la data de la inauguració del centre obert en el 2021 i la del centre de preventius en el 2025, i els costos de construcció en 35 i 75 milions, respectivament. En l'acord, de 2009, el consistori cedeix els solars de la Zona Franca per poder acabar de tancar les altres dues presons de Barcelona: la de dones de Wad-Ras i el centre obert de Trinitat Vella. Calderó informa que els 35 milions per aixecar el centre obert ja estan reservats. Caldrà veure què es pot treure dels terrenys de la Trinitat, més enllà dels 5,5 milions que l'Ajuntament ja ha pagat per la construcció de pisos socials, en espera de poder disposar de tota la parcel·la.

La qüestió, que no preocupa el director de Serveis Penitenciaris, és que, si en quinze anys no es construeix res a la Zona Franca, l'Ajuntament recupera els terrenys. El funcionari Francesc López té clar el que, segons ell, passarà: "Si han aconseguit ficar tots els preventius a Brians 1, doncs allí es quedaran, i a la Zona Franca només inauguraran el centre obert. A les dones de Wad-Ras les porten també a Brians 1, on hi ha una secció gran de dones. Així s'estalvien diners."

Salvar les distàncies

Els familiars dels presos que vivien a Barcelona o a la primera corona metropolitana van ser els primers perjudicats pel canvi. Ara es veuen obligats a anar a la presó amb cotxe, amb la línia d'autobús que surt de l'estació de Sants o bé amb els trens de Renfe o d'FGC fins a Martorell, i des d'allà amb l'autobús. En tot cas, el temps i els diners dedicats a transport es multipliquen.

Per al problema de la mobilitat dels defensors, Serveis Penitenciaris va signar un conveni amb el Col·legi d'Advo-

cats per tal de desenvolupar les comunicacions telemàtiques. Ja s'han instal·lat vuit sales de conferència a Brians 1. Queden lluny els locutors que recorda Jaume Asens, "que no tenien res a envejar als de les pel·lícules". Advocat i client no es podien tocar, només mirar-se als ulls, i parlaven a crits a través d'una reixa, enmig d'una cridòria eixordadora.

El tinent d'alcalde mostra preocupació per si els advocats d'ofici que viuen o tenen el despatx a Barcelona faran ara l'esforç de viatjar per visitar els seus clients: "Estan mal pagats –al·lega–. A la meua època ja veia que no assistien prou els interns, sobretot després del judici."

Calderó assegura que el tancament de la Model no suposarà problemes d'amuntegament a la resta de presons del sistema. De fet, ho descriu com una oportunitat per reorganitzar el sistema de presons a escala de ciutat i país: "No volíem tirar-nos a la piscina. Amb la Model oberta, les presons catalanes estaven a un 67 % de la seva capacitat; un cop tancada, el nivell se situa en un 73 % –llegeix, repassant les xifres en el paper amb les dades impreses–. La previsió és que Brians 1 baixi el setembre del 85 % al 71 %." Des de l'ACAIP parlen, més que de piscines, de ruletes russes: "Al Departament [de Justícia de la Generalitat] sabien que ni els presos ni els treballadors estariem d'acord amb el canvi i que podria haver-hi problemes." Al final no hi va haver vaga ni cap més tensió que algun altercat amb algun funcionari i un jove que es fa enfilar a la teulada al març.

Després de tants anys, ens podem preguntar què ha fet la presó per la ciutat. Evitar la reincidència? Aconseguir la reinserció social? A Daniel Rojo li ha anat molt bé des que va sortir de la Model i li encanta parlar de la seva època a la garjola, però assumeix que la reinserció és molt difícil: "Jo, quan en vaig sortir, no tenia cap tipus de preparació. Sabia

Una galeria i les cel·les corresponents, convertides en espais de l'exposició "La Model ens parla. 113 anys, 13 històries", que es pot visitar en el marc de les jornades de portes obertes que s'estendran fins al novembre.

Arianna Giménez

atracar bancs, i molt bé, però res més. Feina, amor i família: si tens aquestes tres coses, tot a la vida és més fàcil.” O potser es podrien discutir alternatives socials que evitessin la desigualtat que suposa el pas per la presó i la marca indeleble que aquest pas deixa en les persones. A Eduardo Borrás, mentre xarrupa d'una llauna aigua amb gust de cítric, se li entristeix la mirada quan recorda el seu temps a la Model, i assegura que quan era a dins tenia ganes d'enviar cartes de queixa per les condicions de la presó “fins i tot al papa de Roma”, però que quan en va sortir va pensar: “Ja us ho fareu.”

Amand Calderó, director general de Serveis Penitenciaris, assegura que set de cada deu interns no reincideix, “però no ens podem sentir alegres; encara hi ha molta feina per fer”. A l'altra banda del telèfon, Asens, des del seu despatx, recorda la Model com un lloc on la gent vivia en un ambient “hostil, estigmatitzador, que causava infantilització i impedia l'autonomia personal”. I Foucault, des dels llibres, encara manté que la presó “no pot deixar de fabricar delinqüents. Els fabrica pel tipus d'existència que fa portar als detinguts, tant si se'ls aïlla en cel·les com si se'ls imposa una feina inútil, per a la qual no trobaran un lloc de treball”.

Selfies entre les cel·les

En Francesc no havia entrat mai a la Model, tot i que recorda quan es manifestava davant d'aquesta presó per donar suport a Lluís Maria Xirinacs, que durant la Transició va mantenir una guàrdia diària de dotze hores, al llarg de gairebé dos anys, per demanar amnistia per als presos polítics. Avui, 5 de juliol de 2017, aquest home robust, de dits àgils i cabells blancs, ha entrat amb els seus col·legues de l'Agrupació d'Aquarel·listes de Catalunya fins al pati on els presos practicaven esport; és una de les sortides que fan tots

els dimecres per pintar la ciutat. “Ja veuràs com el quadre serà més bonic que la realitat”, assegura un company seu. Al seu costat, treballadors del Centre d'Iniciatives per a la Reinserció (CIRE) traslladen mobiliari que anirà a parar a altres presons; són interns en règim obert de diferents centres que cobren el salari mínim interprofessional.

Igual que en Francesc i els seus amics aquarel·listes, tot aquell que vulgui pot accedir a la Model, inscrivint-s'hi prèviament, per visitar els àmbits més representatius del recinte i l'exposició “La Model ens parla. 113 anys. 13 històries”, comissariada per Agustí Alcoberro, en el marc de les jornades de portes obertes que es faran fins al mes de novembre.

Els veïns passegen per la cinquena galeria, les cel·les de la qual han estat decorades per explicar les històries respectives. Alguns es fotografien sostenint un pal de selfie davant la cel·la que representa els motins de l'època del Vaquilla. L'habitable està atrotinat, amb matalassos, cadires i mantes, i brutícia i misèria. Al davant, una recreació d'una cel·la original de 1904, pensada per a un sol pres, neta i modèlica, on Ferrer i Guàrdia hauria passat el temps esperant la condemna a mort.

Al costat d'en Francesc, que acaba de fer els últims retocs a l'aquarel·la –certament, més bonica que la realitat que reflecteix–, un pres de tercer grau que ara ha d'anar cada nit a dormir a Brians adverteix, assenyalant al seu voltant: “Això ho han deixat preciós, però no us ho cregueu; la Model no era així.” A la sortida del recinte, passats els tres reixats de seguretat, al pati exterior, el Departament de Justícia ha muntat –a la manera d'una botiga de museu– una paradeta on es poden comprar cistells, bosses, llibretes, tovalloles, teles..., tot fabricat per presos. A les etiquetes d'aquests productes es llegeix: “Made in CIRE”. ■

Un segle de memòria ciutadana

L'Ajuntament de Barcelona va crear l'any 1917 l'Oficina d'Investigacions i Publicacions Històriques, dependència que seria determinant per a la trajectòria de la investigació local. Encomanada a l'historiador, arqueòleg i arxiver Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887 – Barcelona, 1975), en va sorgir el projecte, aprovat aquell mateix any, de dividir l'Arxiu Municipal en dues seccions, l'administrativa i la històrica. Per acollir aquesta darrera, l'Ajuntament va comprar i reformar la Casa de l'Ardiaca, que el 1922 va obrir les portes com a seu del nou Arxiu Històric de la Ciutat, amb el mateix Duran i Sanpere al capdavant. Commemorem aquest cent anys de vida del centre amb un reportatge sobre les accions que va dirigir Duran i Sanpere durant la Guerra Civil, com a director de la Secció d'Arxius de la Generalitat, per salvaguardar els dipòsits documentals barcelonins i de tot el país, complementat amb una selecció del seu dietari; amb un article sobre la nova seu arxivística centralitzada de Barcelona que, a partir del 2022, acollirà a Can Batlló els més de 50 km de documents de tots els arxius municipals, des del segle XIII fins als nostres dies, i amb un segon reportatge sobre la tasca duta a terme per la societat civil en la preservació de la memòria urbana.

Vicente Zambrano

Pérez de Rozas / AFB

Imatge presa a la Casa de l'Ardiaca d'una part dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, preparats per ser traslladats a Viladrau, el desembre de 1936.

A la pàgina anterior, imatges actuals de l'exterior de la Casa de l'Ardiaca i de la sala de consulta de l'Arxiu Històric de la Ciutat.

Text: **Jaume Enric Zamora i Escala** Cap d'Unitat de la Xarxa d'Arxius Municipals. Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona

Duran i Sanpere i els arxius catalans durant la Guerra Civil

Els arxius del país van ser tan o més febles que les vides humanes davant dels fets bèl·lics i l'esclat revolucionari de 1936. Molts van ser destruïts, sobretot si tenien caràcter religiós o vinculacions amb la propietat, i reconvertits en pasta de paper.

Barcelona, gràcies al seu arxiver municipal Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887 – Barcelona, 1975), va esdevenir el centre d'operacions del salvament dels arxius històrics de la ciutat i d'arreu del país durant la Guerra Civil espanyola. El patrimoni cultural del país, com en tot conflicte bèl·lic, es trobava en risc de ser desatès pels seus responsables i exposat als perills de destrucció i desaparició. Però, a més, el patrimoni documental va patir no solament les amenaces comunes a qualsevol guerra, sinó que també va esdevenir un objectiu prioritari de persecució quan tenia relació amb l'Església o amb la propietat.

En paraules de Duran i Sanpere, “la guerra significava un risc constant per a persones i béns, però els arxius, públics o privats, esdevingueren, amb la revolució, especialment vulnerables, i molts caigueren i foren destruïts.”¹ “Va haver-se de lluitar contra els extremistes que no tenien cap respecte envers els documents antics, encara menys si eren de caràcter religiós o burgès, i que exigien pasta de paper per a les imprentes dels seus diaris. L'Arxiu Notarial de la Seu d'Urgell i el de l'Orde de Sant Joan de Jerusalem eren ja venuts al drapaire quan aconseguírem rescatar-los. Això ens va obligar a dissimular els dipòsits i posar-hi rètols erronis.”²

Josep Domínguez / AFB

Josep Tarradellas, conseller de Governació, visita l'Arxiu Històric de la Ciutat en una data indeterminada de 1932; a la imatge, al centre, amb Duran i Sanpere.

Per això, els arxius del país eren tan febles o més davant dels fets bèl·lics que les mateixes vides humanes. “L'espectacle feria profundament la consciència dels qui teníem per missió transmetre els vells nuclis documentals d'una generació a l'altra –continua Duran i Sanpere–. L'Arxiu Històric de la Ciutat estava ben situat per a intentar la salvaguarda dels arxius més amenaçats, religiosos, notariais i patrimonials de famílies destacades.”³ “La Casa de l'Ardiaca –o Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona– fou utilitzada com a indret destinat a la concentració provisional dels arxius.”⁴

Pel que fa a les primeres mesures de protecció del patrimoni cultural, un decret del 24 de juliol de 1936 confiscava a favor de la Generalitat de Catalunya tots els materials i objectes d'interès pedagògic, científic, artístic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental situats als edificis o locals d'institucions públiques del territori de Catalunya afectats pels esdeveniments del moment.

La Secció d'Arxius de la Generalitat

Agustí Duran i Sanpere, aleshores director de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i nomenat cap de la Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la Generalitat de Catalunya (per decret del 2 de juny de 1936), va assumir, en aquelles circumstàncies, el salvament del patrimoni documental del país. “La Secció d'Arxius del Patrimoni Artístic de Catalunya fou constituïda el mes de juny de 1936. Anàvem a executar un pla minuciosament premeditat i anàvem a portar-lo a la pràctica amb calma i mètode.”⁵ “Però els esdeveniments que es produïren al mes vinent desbarataren tots els nostres propòsits i ens obligaren

a centuplicar el treball, acudint desesperadament allà on perillava un arxiu, recorrent Catalunya d'un cap a l'altre, en una feina que en podríem dir de Creu Roja dels nostres arxius.”⁶

Amb l'objectiu de salvaguardar els fons documentals, la Secció d'Arxius va seguir unes normes constants: portar un diari de totes les operacions realitzades; concentrar els arxius en un reduït nombre de dipòsits, que després va anar reduint-se més per poder atendre'n millor la custòdia; mantenir sempre les indicacions de procedència i la integritat dels fons; protegir els arxius en caixes o en dipòsits impermeables situats als locals més resistents i dissimulats; conservar-los formant paquets numerats i, en cas d'una evacuació obligada a última hora, on fos factible, tancar els dipòsits amb paret dissimulada.

Amb Duran i Sanpere va col·laborar un nombrós equip, els membres del qual es distribuïen segons les tasques a desenvolupar: administració (dues persones), recollida i trasllat d'arxius (vint persones), ordenació i formació d'inventaris (vint-i-nou persones) i restauració de documents (quatre persones). També hi van formar part onze sacerdots que, en trobar-se perseguïts, van sol·licitar la seva adscripció a la Secció d'Arxius per poder disposar d'un certificat de treball que els permetés amagar la seva condició.

El 4 d'agost de 1936 un decret posava a disposició de la Generalitat tota la documentació anterior al segle XIX procedent d'institucions públiques, corporacions i comunitats de tota mena i patrimonis familiars de l'antiga noblesa, així com els arxius municipals, notariais, judicials, parroquials, episcopals, conventuals, capitulars i altres similars de Catalunya.

Pérez de Rozas / AFB

Efectes dels bombardeigs de l'aviació feixista italiana a la Casa de l'Ardiaca, l'agost de 1938.

A la pàgina següent, de dalt a baix: trasllat de documents a l'edifici del Palau Episcopal, juliol de 1938; material arxivístic de diverses procedències al monestir de Pedralbes, que la tardor de 1938 es va convertir en Arxiu Històric General de Catalunya, i les caixes-prestatges en què es va acomodar la primera partida de documents barcelonins que es va enviar a Viladrau, el gener de 1937.

Duran i Sanpere, conscient de les amenaces de la guerra, va desentranyant els aspectes organitzatius del salvament: "Igual com s'ha fet en les obres dels nostres museus, calia ara resguardar del perill dels bombardeigs aeris els arxius catalans. A aquest objecte, tenim a Catalunya dos arxius-refugis, un per a les comarques occidentals (Poblet) i un altre per a les comarques orientals (Viladrau). Per cert, que el trasllat dels documents a aquests arxius-refugis s'ha fet per mitjà d'unes caixes especials, que gairebé m'atreveixo a dir que hauríem de patentar. L'Arxiu pot dir-se que ha estat portat al refugi tot muntat, gràcies a aquestes caixes amb prestatges. Així, a desgrat de tenir-los allunyats de Barcelona, no els tenim magatzemats ni molt menys, sinó que es troben perfectament instal·lats, a disposició dels investigadors que vulguin utilitzar-los."⁷

La nota sumària de la memòria signada per Duran i Sanpere l'abril de 1939 ens informa d'on es van instal·lar inicialment els arxius-refugi arreu de Catalunya: Lleida, Tortosa, Cervera, Manresa, Reus, Tarragona, Poblet, Barcelona, Vic, Girona, Ripoll i Viladrau. Però, "a mesura que l'evacuació forçosa de les poblacions ho feia inevitable, els dipòsits que havien de desaparèixer es concentraven a Viladrau o a Barcelona per a no produir confusions. En els casos

en què els Arxius es trobaven suficientment protegits en el seu emplaçament originari es procurà que no hi sortissin, com va succeir a Olot, Cardona, Sabadell, Terrassa, Palamós, Montserrat i molts altres llocs, així com el cas de l'Arxiu Notarial de Barcelona; sobre aquests Arxius l'acció de la Secció es limitava a exercir la vigilància possible per a retirar-los en cas de presentar-se algun perill."⁸

Els dipòsits documentals

La ubicació dels dipòsits documentals que van fer possible la instal·lació i la protecció de la documentació es va concretar en punts diversos. La Casa de l'Ardiaca –Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona– es va destinar a la concentració provisional dels arxius l'estiu del 1936, però també va caldre utilitzar altres edificis de Barcelona, com ara la casa situada als números 2 i 4 del carrer de la Palma de Sant Just, antiga Casa del Retir i de l'Esperança, oferta per la Caixa de Pensions i d'Estalvis; el decret del 21 d'agost de 1936 determinava la raó d'aquesta destinació: "Per tal que els fons documentals posats a disposició de la Generalitat, que calgui concentrar a Barcelona, puguin ésser ordenats convenientment abans de donar-los instal·lació definitiva a l'antic Palau Episcopal." D'altra banda, el decret del 29 de setembre de 1936 establia que "l'Arxiu General de Catalunya serà instal·lat en l'edifici de l'ex-Palau Episcopal de Barcelona", però finalment no s'hi van portar a terme les obres d'adequació. També es van utilitzar la casa del número 2 del carrer Setantí i una altra del número 45 del carrer de Sant Gervasi.

El convent de l'Esperança havia estat saquejat i va quedar molt malmès, però va servir per recollir molts arxius, classificar-los segons la seva procedència i emprendre la tasca de netejar-los i ordenar-los, i també la d'aplanar els pergamins que hi arribaven enrotllats i ensacats. Els bombardeigs no eren l'únic factor de risc en aquest indret, que, pel fet de tractar-se d'un convent, atreia tot sovint escamots poc o molt incontrolats.

Cercats per les bombes

Les bombes esclataven sovint pels voltants del convent i va caldre cercar un nou refugi allunyat de les zones que semblaven més perilloses. Es va aconseguir el monestir de Pedralbes per instal·lar-hi l'Arxiu Històric General de Catalunya (segons decret del 7 d'octubre de 1938) i el canvi es va fer ràpidament. Quan el mes d'octubre de 1938 va caure una bomba d'aviació a l'Esperança, ja no hi quedaven més que

Entre final de 1936 i principi de 1937 es va iniciar el trasllat a Viladrau dels dipòsits barcelonins, entre ells part de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i més tard s'hi van portar altres d'arreu del país.

alguns escassos metres de prestatgeria ocupada. L'explosió va destruir la teulada i els terrats superiors de la casa, i va malmetre una gran part de l'edifici. Aleshores es va comprovar l'eficàcia del sistema de protecció que s'havia adoptat per als lligalls i els volums documentals, el qual consistia a fer-ne paquets molt premuts i arrengrats ajustadament a les prestatgeries.

Decidida l'evacuació del convent de l'Esperança, el trasllat dels arxius es va fer amb gran pressa durant la segona meitat del mes d'octubre de 1938, i a mitjan setembre es feia la conducció a Pedralbes dels fons documentals acollits al Palau Episcopal. Pedralbes era un indret quiet, fora del radi acostumat de les bombes.

Els documents procedents del Palau de Justícia es van instal·lar a la Casa Guarro del carrer de Setantí. Així mateix, la Casa Maspons i Grassot va servir per ordenar i custodiar les biblioteques particulars dels propietaris de les quals havien acordat posar-les a l'empara de la Secció. L'agost de 1938 també es va traslladar a aquesta casa del carrer de Sant Gervasi documentació procedent de la Casa de l'Ardiaca després que aquest edifici patís les conseqüències d'un bombardeig.

Pel que fa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, va mantenir una part dels seus fons documentals i una altra part es va traslladar a Viladrau. L'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona va mantenir els seus fons.

Fora de Barcelona es van establir diversos centres de protecció, alguns amb caràcter provisional i d'altres més permanents. És així com, arran dels riscos de bombardeig a Barcelona, Viladrau es va convertir en el dipòsit de l'Arxiu General de Catalunya.

Viladrau, població refugi

El 30 de novembre de 1936 Duran i Sanpere s'adreça al conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, i li expressa el risc que comporta mantenir els arxius més importants prop dels edificis de govern de la ciutat. Per aquesta raó, recomana dipositar-los a Viladrau, poble que es troba "a l'interior de Catalunya i separat de tota ruta important, que ofereix les garanties necessàries, reforçades per l'oferta que ha fet aquell ajuntament de destinar per aquesta finalitat l'edifici o edificis de millor emplaçament i solidesa."⁹

La Secció d'Arxius va disposar de tres cases al poble de Viladrau: "Aquestes torres són sòlides, espaioses, airejades i sense vestigis d'humitat"¹⁰. Es tractaven de la Casa Balcells, la Casa Vídua Crexells i la Casa Trias, a més del Mas Noguier, situat als afores del poble.

Com que a Viladrau es va instal·lar part de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, "el Sr. Duran explicava que davant l'imaginat rumor de la gent del poble de Viladrau que creia que hi havia amagada la corona dels reis d'Aragó, va organitzar unes visites culturals per ensenyar-los el que realment s'hi amagava."¹¹

Entre finals de 1936 i principis de 1937 es va iniciar el trasllat a Viladrau dels arxius que hi havia a Barcelona i més tard també d'altres d'arreu del país.

Els arxius que van ser protegits i salvats per la Secció d'Arxius, amb un equip humà desplegat en xarxa arreu del país, eren de naturalesa molt diversa: diocesans, capitulars, conventuals, parroquials, notariais, gremials, patrimonials,

AFB

AFB

Pérez de Rozas / AFB

municipals, antigues comptadories d'hipoteques, judicials i de caràcter especial, com ara l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

La dictadura franquista

A partir del mes de febrer de 1939, un cop culminada l'ocupació militar de Catalunya per part de l'exèrcit franquista,

el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Documental del bándol nacional es va encarregar tant del retorn al monestir de Pedralbes dels arxius que s'havien instal·lat a Viladrau com d'aquells altres que havien trobat la seva última ubicació al mateix monestir, el qual havia estat la darrera seu de l'Arxiu General de Catalunya a Barcelona, per tal de distribuir-los als seus respectius llocs de procedència.

Posteriorment arribava la depuració dels funcionaris municipals i el processament dels que havien exercit càrrecs a les institucions republicanes i, també, d'aquells que presentaven en la seva trajectòria algun *indici* contrari al nou *ordre* imposat. Duran i Sanpere va haver de superar dos processos judicials: d'una banda, la depuració com a funcionari de l'Ajuntament i, de l'altra, un judici "sumarísimo de urgencia" a l'Auditoria de Barcelona, és a dir, un consell de guerra. Després de superar el tràngol, va rebre multitud de mostres de solidaritat, estima i agraïment de persones que havien obtingut el seu ajut durant els difícils temps de la guerra. Fins i tot, acabat el conflicte, molts particulars que havien confiat els seus documents a la custòdia de Duran i Sanpere van premiar l'obra ben feta donant-los a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Que aquest article serveixi, doncs, com a homenatge a tots els que van participar en el salvament del patrimoni documental català durant la Guerra Civil a Barcelona i arreu del país –amb un volum que va arribar als 20.000 metres lineals de documents i 150.000 pergamins– i, en especial, a la professionalitat i a la personalitat de l'home que ho va fer possible: Agustí Duran i Sanpere. ■

Notes bibliogràfiques

1. DURAN I SANPERE, A. "Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939". A: *Barcelona i la seva història*. L'art i la cultura. Barcelona: Curial, 1975, volum 3, p. 622.
2. DURAN I SANPERE, A. "Nota sumaria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña". Barcelona. 15 d'abril de 1939. Capsa 413. Fons de la Generalitat de Catalunya (Segona República). Secció d'Arxius del Servei de Patrimoni Històric, Artístic i Científic. Arxiu Nacional de Catalunya (ANC).
3. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. "Els arxius documentals..." p. 622.
4. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. p. 623.
5. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. p. 622.
6. Entrevista a Agustí Duran i Sanpere. "El salvament i la conservació dels arxius de Catalunya". *Última Hora*, 26 de desembre de 1937. Recull de premsa. Arxiu Agustí Duran i Sanpere. Arxiu Comarcal de Cervera.
7. *Ibid.* "El salvament i la conservació..."
8. *Ibid.* DURAN I SANPERE, A. "Nota sumaria de los trabajos..."
9. Expedient de Viladrau. Capsa 409. Fons de la Generalitat de Catalunya (Segona República). Secció d'Arxius. ANC.
10. Fragment del segon punt acordat entre Duran i Sanpere i Martínez Ferrando per traslladar part de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Viladrau, 18 de desembre de 1936. *Comunicaciones oficiales entradas*, 1921-40. Secretaria (115 sec.). Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).
11. Entrevista efectuada a Martí de Riquer el 17 de gener de 1996.

Records d'un salvament

Duran i Sanpere va deixar un testimoni escrit de l'operatiu de salvaguarda dels arxius catalans, que permet copsar les enormes dimensions de la feina.

Estorch / AFB

Agustí Duran i Sanpere va recollir en un dietari l'activitat que va desenvolupar la Secció d'Arxius durant la Guerra Civil per salvar els fons documentals. El dietari és incomplet i comprèn des del 31 juliol de 1936 fins al 28 de maig de 1938. Reflecteix les accions diàries dels diferents membres de la Secció, els viatges de recollida de documentació, els trasllats, els treballs d'inventari, les visites; en resum, una activitat frenètica documentada amb força detall. És un testimoni escrit imprescindible per copsar la dimensió de l'operatiu de salvament. En presentem una petita mostra.

El dietari s'inicia el 31 de juliol de 1936. A l'inici de la Guerra Civil, la crema de monuments religiosos i els seus arxius va ser un fet corrent:

“El Sr. Bernardí Martorell, porta cinc pergamins cremats i un sense cremar, procedents de Santa Maria del Mar.” (31/7/1936)

La recollida de documents era constant i, sempre que hi intervenia, ho anotava:

“Recollits 19 paquets de documents i llibres de l'Arxiu de Santa Maria del Mar. Un camió del Servei de Museus: Arques, Amat, Cayo, Ismael i Manuel Estrems, Dalmau, Benavent i Cluselles, B. Martorell.” (1/8/1936)

Per tal d'evitar possibles atacs a edificis de l'Església, s'instal·laven rètols amb la nova funció que exercia l'immoble a partir d'aquell moment:

“Col·locació al Palau Episcopal d'un cartell amb la inscripció Arxiu General de Catalunya.” (4/8/1936)

Durant la recollida de l'Arxiu de Sant Joan de Jerusalem, situat en un convent de monges del barri de Sant Gervasi que s'havia confiscat i destinat a hospital per a milicians, membres de la FAI van detenir Duran tot qüestionant el seu propòsit i amb l'amenaça d'afusellar-lo. Finalment se'n va poder escapar, però sense l'arxiu. El mes de maig de 1937 va aconseguir recuperar-lo de mans d'uns milicians, a qui va pagar el doble dels diners que els oferia un drapaire per fer-se càrrec de l'arxiu i trinxar-lo com a paper vell. En aquest fragment del dietari, Duran només va anotar amb discreció, com veiem, “resultat negatiu”.

“Visita a l'Arxiu de Sant Joan de Jerusalem. Dos camions llogats (resultat negatiu) Bas, Rius, Buch, Gómez, germans Estrems, Dalmau i Amat.” (6/8/1936)

La casa dels números 2 i 4 del carrer de la Palma de Sant Just, antiga Casa del Retir i de l'Esperança, va servir per recollir els arxius, classificar-los, netejar-los i ordenar-los i aplanar pergamins. Al convent, que havia estat saquejat, també es va posar un rètol per evitar malentesos.

“Trasllat de l'Arxiu de la Catedral a l'Esperança. Un camió llogat.” (9/9/1936)

“El pintor Agustí Grau recull el plafó per a pintar un rètol per la casa de l'Esperança.” (16/9/1936)

Al dietari hi va deixar constància dels treballs de preparació per al trasllat de part dels documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Viladrau:

“Acaben a l'Arxiu dels Antics Estats de Catalunya i Aragó els treballs de protecció dels primers nuclis de documentació: Arques, Riquer i Buyreu.” (4/12/1936)

També hi feia palès que arribaven les caixes per al trasllat:

“Entrada de les caixes de la casa Pou i Ripoll, especials per a traslladar documentació.” (8/12/1936)

I hi va anotar l'inici del trasllat a Viladrau:

“A l'Arxiu dels Antics Estats de Catalunya i Aragó: carregar dos camions amb documentació per traslladar-la a Viladrau. Gómez, Riquer i Buyreu. Duran i Arques marxen a Viladrau. Marxen els camions amb la documentació a Viladrau. Riquer i Gómez.” (18/12/1936)

Els treballs d'organització d'arxius i els viatges són també una constant:

“Riquer i Buyreu a l'Esperança, endreça de l'Arxiu del Pi.” (Del 15/6/1937 al 19/6/1937)

“Viladrau: els pergamins aplanats són 11.821.” (17/7/1937)

“Viatge a Hostalric. Convenim amb Ajuntament per a treure l'Arxiu de l'Hospital de Casa Medinaceli.” (7/8/1937)

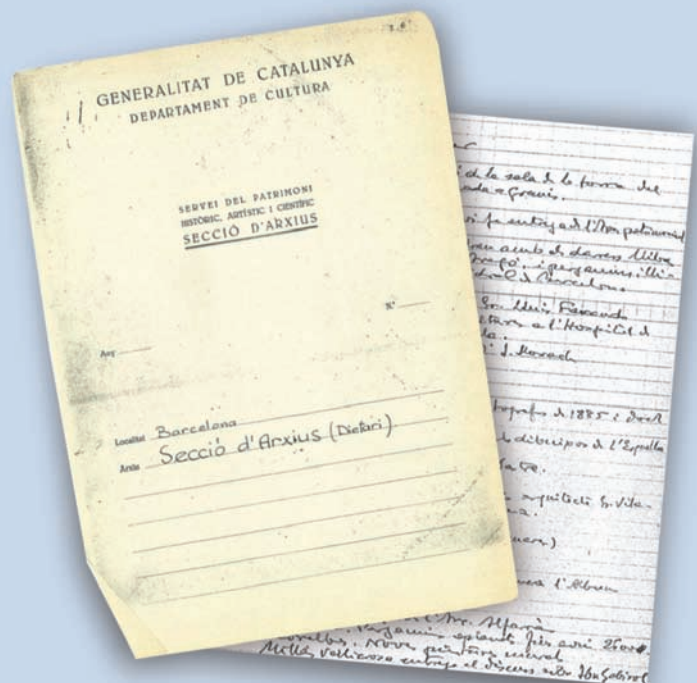
Duran dona testimoni dels bombardeigs, que van motivar que, avançat l'any 1938, es destinés el monestir de Pedralbes, als afores de la ciutat, a acollir l'Arxiu Històric General de Catalunya:

“Bombardeig al veïnatge de la plaça Nova.” (30/1/1938)

“Segueix el bombardeig. Refugi de quadros i fotografies, vidres a la torra de la plaça Nova.” (18/3/1938)

El dietari té un final sobtat el 28 de maig de 1938, amb la “Visita al Conseller de Justícia sobre Arxius Notarials.” Les raons que s'interrompís podrien ser els obstacles creixents posats pel Govern de la República a la tasca governamental de la Generalitat, una escassetat de proveïments cada cop més aguda (aliments, paper...), els bombardeigs, l'empitjorament general de la situació per l'evolució de la guerra... Tanmateix, les tasques de salvament van continuar activament fins al final del conflicte armat. **J.E.Z.E.** ■

A la pàgina anterior, retrat de Duran i Sanpere al pati de la Casa de l'Ardiaca, el 1935; a sota, portada i una de les pàgines del seu diari, que es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Arxiu Nacional de Catalunya

Text: **Joaquim Borràs Gómez** Arxiver en cap de l'Ajuntament de Barcelona

Can Batlló acollirà el superarxiu de Barcelona

El nou equipament esdevindrà un centre d'informació ciutadana i cultural de primer ordre. La seva programació irradiarà a tota la ciutat amb activitats i col·laboracions estretes amb els centres i tallers d'estudi dels barris.

El mes de juliol passat l'Ajuntament de la ciutat va fer públic el projecte de reforma i rehabilitació de la nau central de l'antic complex fabril de Can Batlló (21.000 m² construïts) com a nova seu de l'Arxiu Municipal de Barcelona, amb l'objectiu de reunir-hi tots els fons documentals avui dispersos en vint-i-un centres d'arxiu i dependències. El projecte estableix un nou model arxivístic més obert a tota la ciutadania, amb un programa renovat i culturalment sensible a totes les veus. La proposta de Can Batlló preveu habilitar l'edifici perquè compleixi les funcions de

Simulació en tres dimensions de la sala d'exposicions del futur Arxiu Municipal.

conservació, consulta i difusió pròpies d'un arxiu, i perquè, allora, esdevingui un nou centre cultural i d'informació per a la ciutat.

L'Arxiu de Barcelona va néixer amb la constitució de l'incipient govern de la ciutat al segle XIII, per conservar i custodiar els privilegis que els comtes reis atorgaven a la ciutat amb un règim polític especial. Tot i això, els primers intents per organitzar-lo no van sorgir fins a l'any 1917, quan es va decidir la separació dels fons documentals històrics i administratius amb la creació de dos centres: l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i l'Arxiu Municipal Administratiu (actualment Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona).

L'Ajuntament conserva més de cinquanta quilòmetres de documentació de totes les èpoques i formats (pergamins, lligalls, fotografies, cartells, mapes, plànols; documents sonors, audiovisuals, electrònics, etc.), de procedència pública o privada, que són l'expressió del batec de la ciutat des de fa més de vuit segles. Aquesta documentació és accessible de manera lliure i gratuïta a les sales de consulta dels diferents centres, amb finalitats administratives o de recerca. Així mateix, aquests equipaments disposen de serveis de reproducció i organitzen activitats culturals i ciutadanes.

La integració de tots els fons documentals en un únic centre a Can Batlló permetrà comptar amb espai suficient per acollir els ingressos documentals pendents en qualsevol mena de suport i afavorirà la projecció cap a la ciutadania d'un patrimoni documental d'un valor excepcional. La proposta de centralització també pren en consideració l'estalvi que suposa la construcció d'un equipament que aplegui tots els fons documentals, perquè es racionalitzaran espais i serveis. El nou Arxiu Municipal permetrà oferir un millor servei als usuaris per a les consultes documentals i de recerca d'informació, però a més esdevindrà un model a escala internacional, que convertirà Barcelona en un referent de la conservació i la difusió del patrimoni documental i la memòria històrica. La centralització també evitarà els riscos de pèrdua d'informació, de litigis per manca de proves documentals i de pèrdua de patrimoni històric per falta de capacitat d'emmagatzematge.

L'equipament de memòria i coneixement de la nostra ciutat ha d'esdevenir un centre d'informació ciutadana i cultural de primer ordre. La seva programació irradiarà a tots els barris amb activitats i col·laboracions estretes amb els centres i tallers d'estudi. De manera semblant, s'ha d'acostar més al món universitari i de la recerca per teixir aliances que incorporin el món educatiu a l'estudi de les fonts primàries i esdevenir així una aula permanent de tots els públics.

L'Arxiu de la Ciutat es reorganitza i s'adapta als temps i a les necessitats actuals. En aquest sentit, volem iniciar projectes que incorporin el patrimoni fotogràfic i audiovisual com a element central de col·laboració amb institucions i entitats locals relacionades amb la imatge.

El nou centre cultural ha d'estar obert als barris, especialment als barris del districte de Sants-Montjuïc, amb participació de les entitats i col·lectius que han fet possible el teixit associatiu de Can Batlló. ■

Vicente Zambrano

Text: **Daniel Venteo** Historiador i museòleg

Ciutat d'arxius i recerca històrica

El 21 de juny de 1917 es va aprovar la divisió de l'Arxiu Municipal en dues seccions, l'administrativa i la històrica. Aquesta darrera es convertiria en l'Arxiu Històric de la Ciutat, inaugurat a la Casa de l'Ardiaca sota la direcció d'Agustí Duran i Sanpere. Al seu costat, les entitats sorgides de la societat civil han fet una tasca inestimable per preservar la memòria històrica de la ciutat.

La Comissió de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona va crear l'any 1917 una dependència municipal que havia de ser determinant per a la trajectòria posterior de la recerca històrica a la ciutat: l'Oficina d'Investigacions i Publicacions Històriques. L'oficina estava encomanada a Agustí Duran i Sanpere, i sota la direcció política del regidor i poeta noucentista Jaume Bofill i Mates. D'aquest departament va sortir el projecte, aprovat aquell mateix any, de segregat l'Arxiu Municipal en dues seccions, l'administrativa i la històrica. Per acollir els fons històrics, l'Ajuntament va comprar i reformar la Casa de l'Ardiaca, que el 1922 va obrir les seves portes com a seu del nou Arxiu Històric, encapçalat pel mateix Duran i Sanpere.

Ja feia dècades, tanmateix, que l'Arxiu Municipal de Barcelona s'havia convertit en una institució cabdal, no només per a la conservació del patrimoni documental de la ciutat, sinó també per al foment de la recerca i la difusió del seu passat històric. Va ser l'organisme encarregat de publicar, a partir de 1892, la monumental obra *Manual de novells ardots*, que recuperava la llengua catalana en les publicacions oficials de l'Ajuntament.

Des de 1884, a instàncies de l'Acadèmia de Bones Lletres, l'Arxiu havia estat treballant en un ambiciós pla de difusió dels seus fons en què van participar els acadèmics Josep Pella i Forgas, Francesc de Bofarull i Felip Bertran, i els arxivers municipals Lluís Gaspar, Josep Puiggarí i Alfons

Instal·lacions de l'Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc, un dels arxius municipals que han acabat acollint els fons històrics d'entitats ciutadanes de les àrees respectives.

Arxiu Municipal del Districte de les Corts / Col·lecció de la família Brengaret-Framis

AMD de Gràcia / Club Excursionista de Gràcia

En aquesta pàgina i la següent, imatges històriques de la vida ciutadana que es conserven als arxius de Districte. D'esquerra a dreta: treballadors d'una bòbila de les Corts, la primera dècada del segle passat, i una família benestant del barri per la mateixa època, en dues fotografies de la família Brengaret-Framis; l'església dels Josepets de Gràcia, a la sortida de missa, un diumenge dels primers anys del segle xx, i una gimcana en una festa popular del Raval, els anys trenta del mateix segle.

Damians i Manté. Aquest últim va ser qui va viure en primera persona, al costat del jove Duran i Sanpere, aquella primera reorganització de l'Arxiu Municipal del 1917 –obsoleta en l'actualitat–, quan la documentació anterior a 1714 es va segregat de la resta del fons arran de la creació de l'Arxiu Històric. A l'ombra de la figura omnipresent de Duran, cal reconèixer que l'obra arxivística de Damians ha passat força desapercebuda, tot i la reivindicació continuada que n'han fet els seus successors en la màxima responsabilitat d'arxivar en cap d'ençà de la restauració de l'Ajuntament democràtic: Ramon Alberch, Montserrat Beltran i Joaquim Borràs.

La contribució de la societat civil

A partir de 1917, durant les dècades centrals del segle xx i fins a la reorganització del sistema municipal d'arxius l'any 1988, l'Arxiu Històric de la Ciutat va ser el principal organisme cultural encarregat de la difusió de la història urbana –només fins al temps de l'Exposició Internacional de 1929–, al qual es va sumar l'any 1943 el nou Museu d'Història creat per l'Ajuntament franquista –inaugurat, no per casualitat, un 14 d'abril–, també confiat a Duran i Sanpere.

En paral·lel a la tasca desenvolupada per l'Ajuntament a favor de la conservació, la documentació i la difusió del patrimoni cultural, altres entitats també van vetllar per la seva salvaguarda. Una de les més destacades va ser el Centre Excursionista de Catalunya. Gràcies al seu impuls, altres agrupacions excursionistes d'àmbit local van constituir els seus propis arxius històrics de barri. És el cas de l'Arxiu Històric de Gràcia o de l'Arxiu Històric de Sants, els fons dels quals han acabat ingressant a l'Arxiu Municipal de Barcelona.

A les dècades de 1920 i 1930, respectivament, aquests arxius de barri es van convertir en l'epicentre de la lluita per la conservació de testimonis materials de gran valor sobre els antics pobles del pla de Barcelona. Aquesta memòria popular de la ciutat a través dels documents –sovint relatius a la vida quotidiana i cultural– són d'una rellevància cabdal per al reconeixement i l'enfortiment de la identitat col·lectiva.

Gràcies a l'impuls de personalitats com Josep Buch i Parera i Eudald Canivell, Gràcia va disposar en temps de la dictadura de Primo de Rivera del seu primer Arxiu Històric, amb la voluntat d'enfortir la memòria històrica. Un exemple ben il·lustratiu és el que va succeir amb la revista editada per la Cooperativa de Teixidors a Mà durant la Segona República. El gener de 1939, després de l'ocupació franquista, els responsables de la Cooperativa van procedir a la destrucció de tots els exemplars de la revista dels anys de la Guerra Civil. Si en l'actualitat l'Arxiu Municipal del Districte de Gràcia ha conservat un exemplar íntegre de tots els exemplars editats per la Cooperativa durant la Guerra Civil és gràcies a l'antic Arxiu Històric del Club Excursionista que zelosament en va conservar una còpia per a les generacions futures.

La dictadura franquista, com en tants altres aspectes de la vida quotidiana, també va significar un abans i un després per a la recerca local. L'exili i la repressió sobre la cultura catalana van abaltir durant bona part de la dècada de 1940 l'esperit d'iniciativa que havia dut als avenços anteriors del període d'entreguerres. La temuda censura oficial –i l'auto-censura imposada pels mateixos autors– va condicionar de manera efectiva la naturalesa de la recerca local i dels estudis històrics que s'hi van impulsar.

La recuperació dels anys setanta

L'escenari no va començar a canviar fins a la dècada de 1970. És el que va succeir al Raval, un fenomen equiparable al registrat en altres barris. Gràcies a l'Associació de Veïns del Districte Cinquè (constituïda el 1974 i anomenada més tard Associació de Veïns del Raval), s'impulsava el primer Centre de Documentació i Estudis del Raval. Amb la participació de joves llicenciats veïns del barri, com ara Joan Fuster i Sobrepere, Xavier Suñol, Jaume Artigues i Francesc Mas, veien la llum obres com la pionera *El Raval. Història d'un barri servidor d'una ciutat* (1980), on es feia palesa la visió històrica, reivindicativa i social dels seus autors. Obres com *Tots els barris de Barcelona* (1976), de Josep M. Huertas i Jaume Fabre, hi havien exercit una influència manifesta.

Arxiu Municipal del Districte de Ciutat Vella

Pocs anys després, a l'altre extrem de la ciutat i amb uns reptes urbans ben diferents, una altra iniciativa també contribuïa a la protecció del patrimoni cultural històric local: el Centre d'Estudis de les Corts. Estava format per professors universitaris com ara Josep Moran, Ramon Cerdà, Josep Mas i Sala i Josep Maria Casasús. El seu objectiu era ben explícit: la creació d'un Arxiu Històric de les Corts, "justificat per a aplegar i custodiar la documentació escrita o il·lustrada d'aquest lloc, el foment del seu estudi científic i la divulgació històrica", afirmaven. L'arxiu, efectivament, s'arribà a constituir i posteriorment s'integrà en el conjunt del nou Arxiu Municipal del Districte de les Corts.

La primera trobada d'arxius històrics dels barris

El 16 d'abril de 1983 la Casa de l'Ardiaca acollia una fita històrica per als nous centres d'estudis d'arreu de la ciutat, molts d'ells creats després de la dictadura franquista. Impulsada per Jaume Sobrequés, director de l'Institut Municipal d'Història, tenia lloc la primera trobada d'arxius històrics dels barris amb la participació destacada dels responsables dels arxius de Sant Martí, Horta, les Corts, el Raval, Sants-Hostafrancs, Sarrà, Sant Gervasi, Gràcia i Sant Andreu. En van sortir diverses propostes, algunes de les quals van acabar fent-se realitat en el marc del procés de descentralització que va impulsar l'Ajuntament, com ara la creació d'una xarxa d'arxius històrics municipals (els arxius de districte) i la recuperació dels fons històrics documentals dels antics municipis agregats.

La commemoració del centenari de les agregacions municipals a Barcelona dels antics pobles del pla, l'any 1997, va significar una nova fita per a la recerca local, de la mateixa manera que ho van ser les commemoracions del centenari de la Setmana Tràgica el 2009 i del tricentenari de la Guerra de Successió el 2014. Més enllà de les programacions oficials impulsades per les institucions, centres d'estudis com l'Ignasi Iglésias de Sant Andreu contribuïen a l'eixamplament de la visió històrica d'aquells fets amb diverses iniciatives de gran interès, com ara una exposició i una publicació monogràfica, per explorar els fets de 1714 no des de l'òptica

barcelonina, sinó des de les vivències de l'antiga població de Sant Andreu del Palomar.

Efervescència de la recerca local

La recerca local a Barcelona viu en l'actualitat un nou període d'efervescència i disposa d'institucions específiques que hi donen suport, com ara l'Institut Ramon Muntaner i la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana. Així va quedar de manifest en la trobada organitzada per l'Arxiu Municipal de Barcelona i l'Institut dels Passats Presents al Born Centre de Cultura i Memòria el 17 de juny del 2017 sobre els reptes i les oportunitats de la recerca.

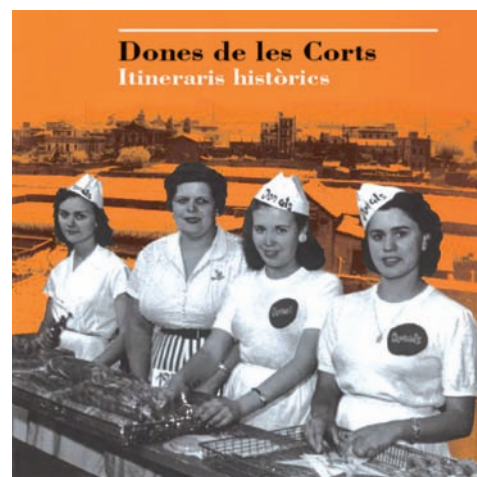
A les entitats i associacions de recerca plenament consolidades, com ara el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, els arxius històrics del Poblenou i de Roquetes, els tallers d'història de Gràcia i del Clot-Camp de l'Arpa, el Centre d'Estudis i Recerca Històrica del Poble-sec o el Centre d'Estudis de Montjuïc, cal afegir-ne d'altres de creació més recent però d'una gran ambició, com ara Tot Història Associació Cultural, el Centre d'Estudis Sant Martí de Provençals o els tallers d'història de Fort Pienc o la Barceloneta.

Reptes i oportunitats

La revolució tecnològica i els nous recursos digitals que arxius públics i privats posen a l'abast dels interessats en la història de la ciutat han capgirat la recerca local de la manera com es coneixia fins ara. Iniciatives digitals com ara els blocs *Barcelofília*, *Inventari de la Barcelona desapareguda*, de Miquel Barcelonata; *La Barcelona oblidada*, d'Enric Comas; *El tranvia 48*, de Ricard Fernández Valentí; *Modernisme*, de Valentí Pons, o *Memòria de Sants*, d'Agus Giralt, en són uns bons testimonis.

Amb les seves particulars línies de recerca, els centres d'estudis locals, i cada vegada més també els nous investigadors internautes, impulsen investigacions sobre temàtiques que d'una altra manera quedarien òrfenes d'estudis acadèmics. "Cal treballar en xarxa", van coincidir en les seves intervencions a l'esmentada trobada del Born Centre de Cultura i Memòria el comissionat de programes de memòria històrica, Ricard VinYES, i l'arxiver en cap de l'Ajuntament, Joaquim Borràs. ■

A l'esquerra, portada del llibre *Dones de les Corts*, un recorregut per la història del barri des del punt de vista de les dones, escrit per la historiadora Isabel Segura Soriano i coeditat per l'arxiu del Districte, i cartell de l'exposició i el cicle de conferències "Del Pedró a l'Hospital", organitzats l'any 1981 per l'Arxiu Històric del Raval.

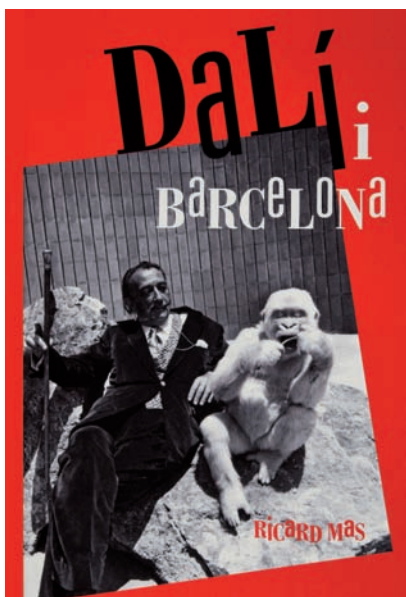
Ajuntament de Barcelona

Arxiu Municipal del Districte de Ciutat Vella

Text: **Enric Gomà**

Inventari de l'excèntrica Barcelona daliniana

Dalí i Barcelona

Autor: Ricard Mas

Edita: Ajuntament de Barcelona

555 pàgines

Barcelona, 2017

El 1974 els meus pares em van dur a un happening de Dalí a la plaça de la Porxada de Granoillers. A Dalí l'envoltava una gentada impressionant, l'artista avançava entre empentes mentre brandava orgullós el bastó amb mànec de plata. Duia, me'n recordo, un barret de copa amb una màscara, que es va treure a poc a poc. Jo tenia onze anys i, no em fa res admetre-ho, vaig tenir por. Vaig demanar que ens n'anéssim i vam anar a prendre una orxata a la Xixonenca.

Aquella estranyesa, incomoditat, rebuig, davant d'un Dalí estrafolari, s'explica pel contrast acusat amb la nostra vida endreçada i burgesa. Quatre dècades més tard, Dalí continua provocant estranyesa, incomoditat i rebuig a la societat catalana. Tampoc no ens ha de sorprendre gaire. Dalí va exaltar amb constància i llagoteria el general Franco i va insultar tenaçment els represen-

tants més il·lustres de la cultura: “imbècils de naixença i dèbils mentals com Joan Sacs, mestres Millets i Rossinyols”, “els imbècils Garcés, Soldeviles, Rovires i Virgilis, els bandarres com Pompeu Fabra” (tret d'una conferència a la barcelonina Sala Capsir). Per raons com aquesta, entre d'altres –com ara la seva proposta d'agressió violenta contra l'Orfeó Català i els pintors d'arbres torts–, Salvador Dalí no ha rebut –encara– l'homenatge d'un carrer a Barcelona. Amb el revisionisme històric actual, no serà senzill.

A *Dalí i Barcelona*, Ricard Mas ens recorda que Dalí va mantenir, artística i intel·lectual, uns lligams estrets i fecunds amb la capital del país. D'entrada, tothom situaria Dalí a Figueres, Madrid (la indefugible Residencia de Estudiantes, on a l'hipertímid Dalí l'anomenaven “el checoslovaco”), París o Nova York. Però, en canvi, no se'l relacionaria igual amb Barcelona, ciutat que va trepitjar en moltes ocasions, durant la infantesa –hi vivien dues famílies d'oncles–, la joventut –hi va revolucionar l'espectre artístic, als anys vint i trenta– i la maduresa –s'allotjava una setmana a l'any a la suite 108 del Ritz, l'actual Palace.

Mas ha inventariat la Barcelona daliniana: els orígens familiars (aquí es va suïcidar el seu avi Gal Dalí, de qui el

pintor no va voler parlar mai); els seus quadres exposats; les conferències escandaloses; la defensa pionera de Gaudí seguint el seu admirat Francesc Pujols, autor de *La visió artística i religiosa d'en Gaudí* (1927); les estades de Lorca; el Dalí assidu a botigues, cases de putes, restaurants i teatres; també els medicaments, presos en un caos considerable, i els metges; finalment, com és costum, la mort.

Dalí i Barcelona funciona com un molt bon retrat del pintor (és el complement idoni de la biografia d'Ian Gibson); com a guia turística i daliniana de la Barcelona artística i comercial del segle XX; com un dels anecdotaris més complets de Dalí, amb in comptables excen tricitats de l'home que va crear el prototip actual d'artista (després vindrien Warhol i tants altres).

Sempre entre “ginestes” (així anomenava les models), secretaris, ajudants, xofers, amics, i sovint amb la transsexual Amanda Lear, a qui va ensenyar a cantar *La lluna, la pruna*. A tot arreu exhibia els seus dots histriònics, que els més crítics consideraven propis d'un pallaso. Els catalans conscienciats de llavors preferien Miró –algú que s'endurien a sopar a casa– a Dalí –un bufó, un pintamonès, segons ells. Perquè Dalí es va convertir en un gran espectacle, ell mateix, i no se n'amagava: “És important que tothom es diverteixi amb les coses de Dalí, no?” Tot llegint *Dalí i Barcelona*, constates que se'n va sortir amb bona nota. ■

Text: Matthew Tree

Catalunya, empastifada

Nazis a Barcelona. L'esplendor feixista de postguerra (1939-1945)

Autors: Mireia Capdevila i Francesc Vilanova

Editen: L'Avenç i Ajuntament de Barcelona

227 pàgines

Barcelona, 2017

No és cap secret que el règim franquista, tot i mantenir una neutralitat formal durant la Segona Guerra Mundial, era addicte entusiasta al bàndol feixista (Paul Preston va revelar els detalls més destacats d'aquest partidisme a la seva biografia de Franco, publicada el 1994). Però fins ara no hi havia hagut cap llibre capaç de descriure fins a quin punt aquest filo-feixisme es va manifestar de manera visual, tant oficialment com popularment. *Nazis a Barcelona* omple, amb escreix, aquest buit en la memòria històrica col·lectiva dels catalans.

Ras i curt: el govern i els militars franquistes portaven el cor a la boca pel que feia al seu suport als règims de Hitler i Mussolini: convidaven alts càrrecs nazis i feixistes a Barcelona i a altres indrets catalans, i els regalaven sopars de gala, medalles i discursos farcits d'elogis en què la lluita feixista i nazi es descrivia com una continuació sense fissures de la *croada* franquista. Les revistes i els pamflets propagandístics de l'Alemanya nazi –els discursos de

Hitler inclosos– van ser difosos en la seva versió castellana arreu de l'estat. La Residència Militar d'Oficials de Barcelona es va dotar d'una Sala Alemanya amb un bust de Hitler a la taula i un quadre amb una creu gammada a la paret. (La creu gammada, per cert, es va convertir en un emblema habitual a la Universitat de Barcelona, a l'antic Parlament de Catalunya, a la Diputació, al camp del Barça i al Palau de la Música.)

El llibre en va ple, de fotografies impactants –sovint inèdites o poc conegudes– dels incomptables actes profeixistes que van tenir lloc a Barcelona, Montserrat, Sabadell i Terrassa. Inquieta força veure un cor infantil cantant al Palau de la Música per celebrar l'aniversari de Hitler, o contemplar els monjos de Montserrat riallejant amb llogoteria mentre encaixen amb Heinrich Himmler.

Ara bé, si alguna cosa manca potser al llibre és alguna referència al que els nazis anaven fent entre visita i visita a la Ciutat Comtal, que posés de manifest l'obsenitat d'aquestes visites. Per exemple, quan Himmler hi va aterrar el 1940, els seus escamots especials de les SS, els Einsatzgruppen, ja havien afusellat centenars de milers de civils jueus i polonesos. El 1940 va veure la creació,

per part de les SS, de guetos en què milers de persones van morir d'inanició. El 1941 quasi un milió de jueus van ser afusellats als territoris ocupats pels alemanys durant la invasió de l'URSS. El 1942 es van obrir els camps d'extermini de Belzec, Sobibor i Treblinka, en què van morir un total d'1.274.166 jueus, gitanos i polonesos, tots gasejats, afusellats o apallissats fins a la mort. Entre 1943 i 1944, un milió cent mil persones, la majoria jueves, van ser gasejades a Auschwitz, i 79.000 persones més, jueves també en la major part, gasejades o afusellades al camp de Majdanek (18.400 d'elles en un sol dia de 1943, el dia d'Acció de Gràcies per la Collita, celebrat oficialment a Barcelona per la comunitat alemanya i diversos oficials franquistes al Palau de la Música).

Si és possible que el govern de Franco no sabés res de la Xoà al principi de la guerra, és inconcebible que no en tingués informació fiable a partir del final de 1942. Malgrat això, va continuar donant suport a Hitler fins al 1944. Potser no sobriaria que alguns personatges públics actuals, abans d'acusar certs polítics catalans de ser nazis i feixistes, fessin un cop d'ull a l'actitud que alguns dels seus avantpassats van tenir envers els nazis i feixistes de debò entre 1939 i 1945. ■

Text: **Gustau Nerín** Antropòleg. Fotos: **Albert Armengol**

Ngugi wa Thiong'o

En defensa de la dignitat de les llengües petites

Per al novel·lista i assagista kenyà Ngugi wa Thiong'o, la llengua és salvaguarda de la identitat i eina contra la dominació colonial. Coincidint amb l'aparició de diversos llibres seus en català i en castellà, el PEN Català el va convidar a parlar sobre escriptura i emancipació al CCCB.

L'escriptor kenyà Ngugi wa Thiong'o sovint és més conegut pels seus assajos en defensa de les llengües minoritzades que per les seves novel·les. Tot i que va començar a escriure a la dècada dels seixanta, fins fa uns anys era ben difícil trobar traduccions de les seves obres al castellà i al català. Però els darrers mesos han sortit alguns textos seus en tots dos idiomes: *Descolonitzar la ment*, *Desplaçar el centre*, *Somnis en temps de guerra*, *Un gramo de trigo*, *El diablo en la cruz*, *No llores, niño...* I, tot coincidint amb l'aparició d'aquestes publicacions, Ngugi va visitar Barcelona el mes de maig, convidat pel PEN Català, per impartir una conferència al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) sobre "Àfrica, escriptura i emancipació".

Caिताani mutharaba-Ini [El diable a la creu], la primera novel·la de Ngugi en kikuiu, va ser escrita el 1968 en un rotllo de paper de vàter, perquè l'escriptor estava empresonat i no li facilitaven paper per escriure. L'autor ironitza, mig segle després, apuntant que "per sort" el paper de la presó no era gens tou i es podia escriure prou bé al seu damunt. L'anècdota situa clarament Ngugi wa Thiong'o en el grup dels escriptors africans compromesos, que han patit persecució per la seva defensa de les llibertats i que, malgrat tot, no han renunciat als seus ideals.

Després de sortir de la presó, Ngugi wa Thiong'o va continuar escrivint obres compromeses. Quan va publicar una de les seves següents novel·les, *Matigari*, les autoritats van dictar ordre de presó, no només contra ell, sinó també contra Matigari, el protagonista de l'obra. A Matigari, òbviament, no el van poder empresonar, però Ngugi va haver de prendre la ruta de l'exili. Quan va tornar breument al seu país, el 2004, va patir una gravíssima agressió i va optar per marxar-ne un cop més.

Les seves novel·les són una denúncia de les injustícies socials. *A Grain of Wheat* [Un gra de blat] és una novel·la coral on narra la repressió anglesa contra els kikuius als anys 1950, en temps del Mau-Mau –un episodi que també relata de forma magnífica a *Weep Not, Child* [No ploris, nen] i al primer volum de les seves memòries: *Dreams in a Time of War* [Somnis en temps de guerra]. Però el desencant sobre els nous règims polítics establerts a l'Àfrica independent ja era patent a *Petals of Blood* [Pètals de sang], una de les

seves primeres novel·les. A partir d'aleshores continuaria denunciant les injustícies que pateix el seu país. No en va Ngugi és kikuiu, membre d'una de les ètnies africanes que van desafiar amb més decisió el poder colonial i que van pagar-ho amb una brutal repressió.

L'Àfrica és fecunda en autors compromesos, que han desafiat un marc de manca de llibertats i han denunciat els abusos del poder. Alguns d'ells ho han pagat amb la presó (com Wole Soyinka a Nigèria o Ahmadou Kourouma a Costa d'Ivori), amb l'exili (com Mongo Beti al Camerun, Donato Ndongo a Guinea Equatorial o Emmanuel Dongala a la República del Congo) o fins i tot amb la mort (com Ken Saro-Wiwa a Nigèria). Però no podem oblidar que a la mateixa Àfrica hi ha hagut molts autors que han participat activament en règims polítics poc respectuosos amb les llibertats: des del mateix Léopold Sédar Senghor, president del Senegal, fins a Boubou Hama, president de l'Assemblea del Níger, passant pels ministres Henri Lopes (a la República del Congo) o Jean Pliya (a Benín).

El poder de les llengües locals

El 1968, després d'una estada a la Universitat de Leeds, a Anglaterra, Ngugi va tornar a Kenya i va decidir escriure teatre, com una forma d'arribar més ràpidament als seus compatriotes poc lletrats. I va optar per fer-ho en kikuiu. L'autor, que fins aleshores no havia tingut problemes amb les seves revolucionàries novel·les escrites en anglès, va ser empresonat, i tan sols va ser alliberat per les pressions del Pen Club. A la presó va adonar-se del poder d'impacte de les llengües locals: si havia estat empresonat, era perquè la seva obra de teatre, en kikuiu, havia arribat més al públic que les seves obres en anglès. A partir d'aquí va decidir escriure ficció només en llengües africanes.

Enfront de la gran majoria d'escriptors africans, que aposten per emprar les llengües colonials, avui en dia oficials dels estats respectius, Ngugi va fer una abrandada defensa de l'ús de les llengües autòctones, tot argumentant que per arribar a la gent del carrer cal emprar la seva llengua i que una llengua és l'expressió d'una identitat.

A partir de les seves reflexions, l'assagista i narrador kenyà es va anar adonant que la seva lluita no era només la dels kikuius, sinó també la de molts parlants de llengües

Ngugi wa Thiong'o desperta passions a les universitats occidentals per la seva denúncia de l'aculturació colonial. A Barcelona va venir per primera vegada fa vint anys per firmar la Declaració Universal dels Drets Lingüístics, que lamenta que encara no s'hagi assumit internacionalment. La seva presència al CCCB el mes de maig passat va despertar una gran expectació.

dominades: lapons, maoris, indis americans... Segons Ngugi, arreu del món hi ha gent que creu que les seves llengües són inherentment superiors a altres i imposen un “feudalisme lingüístic”.

Ngugi seria, doncs, el més català dels escriptors africans. La identitat és una temàtica recurrent en l'obra d'aquest autor, com en molts dels escriptors africans, sobretot dels de l'escola de la *négritude*. Però Ngugi wa Thiong'o va anar més enllà d'aquests i va apostar per la llengua com a salvaguarda de la identitat i com a eina contra la dominació colonial. Per a aquest autor, la descolonització real ha de passar per la negació de la negació colonial (argumenta que la base del colonialisme era negar la identitat dels colonitzats). I afirma que la seva voluntat és “obrir-se al món”, “des d'allò que és” (“la soca més s'enfila com més endins pot arrelar”, que diria la Balanguera...).

Retorn a Barcelona

Ngugi wa Thiong'o ja va visitar Barcelona fa vint anys, tot i que aleshores va despertar molta menys expectació. Havia estat convidat pel PEN per signar la Declaració Universal dels Drets Lingüístics (o Declaració de Barcelona), un manifest que reclamava que es defensessin les llengües minoritzades. Ngugi es lamenta que aquest document, que a ell li sona com a “música per a les estrelles”, encara no hagi estat assumit internacionalment.

Ngugi reconeix que la situació de les llengües africanes cada cop és pitjor: que hi ha pares que estan orgullosos que els seus fills no entenguin la llengua dels avis, que molts escriptors han rebutjat les llengües maternes... Però apunta

que recuperar la vitalitat de les llengües minoritzades és tasca “de la nostra humanitat comuna”. Perquè tots els idiomes “són fonts de bellesa i d'infinites possibilitats”.

Autor estrella i teòric de referència

Si fa vint anys Ngugi va passar gairebé desapercbut, ara, el 2017, la conferència de Ngugi wa Thiong'o al CCCB va congregar molt de públic. Sens dubte, la seva posició valenta respecte a la defensa de les llengües minoritàries era responsable, en bona part, de l'acollida del kenyà a Catalunya. Però hi havia un altre motiu per a tanta expectació: els darrers anys Ngugi s'ha convertit en un teòric de referència dels especialistes en estudis culturals. L'autor kenyà genera passions, sobretot a les universitats occidentals, per la seva denúncia de l'aculturació colonial. Però més freda és la rebuda que li dediquen els escriptors africans que escriuen en francès, anglès, portuguès o espanyol. Alguns li recorden que, contràriament al mateix Ngugi, no van ser alfabetitzats en les llengües pròpies respectives, o que pràcticament no hi ha gent capaç de llegir en aquestes llengües.

Però potser la clau per entendre la càlida trobada amb Ngugi procedeix dels canvis viscuts a Barcelona, la ciutat que cada cop es planteja més el seu passat i les relacions amb “l'altre”. Avui és una capital que explora la memòria colonial amb exposicions com *Ikunde*, amb seminaris diversos i amb múltiples publicacions. I comença a preguntar-se també pel seu passat esclavista, amb rutes, amb el qüestionament del nom de carrers i de la presència de monuments... Una Barcelona que es pregunta i que comença a mirar-se, també, amb els ulls de l'altre. ■

Text: Josep Pedrals Il·lustració: Judit Canela

Poema en cants

Tenir la vida a l'encant

El poeta Josep Pedrals ens parla del seu barri en forma rimada.

Cant primer

El barri dels Encants (el nom ho indica)
és un espai de goig i guirigall
amb l'atracció de vendes al detall
i l'enèrgica vida que hi transita.
Després d'haver-hi pensat una mica,
mon avi va establir-s'hi amb fe profana:
si dibuixem al mapa una diana,
és la peça central de Barcelona
perquè s'hi troben, totes tres alhora,
Gran Via, Diagonal i Meridiana.

Cant segon

Florint entre el Poblet i el Poblenou,
el Fort Pienc i el Clot, el barri flaira
vives brocanteries de Bellcaire
i fàcils novetats dels Encants Nous.
És un inversemblant rovell de l'ou,
una indòcil cruïlla obligatòria,
que prova de seguir la trajectòria
d'esdevenir quelcom que no se sap.
El consistori sempre perd el cap
cercant la solució final de Glòries.

Cant tercer

Cada pocs anys, germina un accessori;
el canvi inexorable es fa gradual:
un any neix el Teatre Nacional,
al cap d'un temps hi brosta l'Auditori,
un Museu del Disseny... El territori
viu en un canvi crònic i, per tant,
la vida sedentària hi és errant
i el sòl més sòlid, terres movedisses.
Aquí no hi ha indigenitat castissa,
tots som impurs, atípics, transhumants.

Cant quart

El presagi de l'avi arriba a terme
quan, pacíficament, portem el jou
de la inquietud mundana i el renou,
quan exercim, obliquament, de centre.
Aquí la vida hi passa en un dementre
i en capes de futur mal combinat:
l'encís cendrós vulgar d'un empedrat
amb brins de gespa enmig de les llambordes.
El barri dels Encants sembla confondre's
entre els altres vestigis de ciutat.

EL RELLAT

Ajuntament de Barcelona

No tenemos miedo

El atentado terrorista del día 17 de agosto dejó una marca indeleble en la ciudad. Las reverberaciones de la solidaridad internacional nos confirmaban que vivíamos unos hechos de un impacto global. Solo hay que repasar la lista de las treinta y cinco nacionalidades de las víctimas de la Rambla para entender que el dolor se haya extendido por todo el mundo.

En el pasado mes de julio celebrábamos los 25 años de los Juegos Olímpicos, un acontecimiento feliz que marcó un antes y un después en la historia de la ciudad. Si los Juegos nos situaron en el mapamundi mental de tantas personas y colocaron a Barcelona entre las ciudades más carismáticas de Europa, el terrorismo es precisamente una reacción contra los valores y la libertad de aquel espíritu olímpico, un ataque en toda regla a una ciudad que nunca ha querido vivir ensimismada ni sometida. De la celebración entre nostálgica y autocrítica de la efeméride olímpica, hemos pasado en pocas semanas a ser objetivo declarado de la violencia terrorista junto a otras capitales europeas como Berlín, Madrid, París, Londres o Estocolmo. Un salto de pantalla que nos obligará a hacer frente a retos y problemas que reclaman una nueva atención.

La ciudad ha demostrado desde el primer momento que estaba preparada para encajar un ataque de esta magnitud. La eficacia de las fuerzas de seguridad y de los servicios de atención médica ha salvado vidas y ha aportado confianza y tranquilidad a una ciudadanía que ha sabido responder al atentado sin odio ni miedo. Por encima de las reacciones primarias, tan a flor de piel en momentos convulsos, ha hecho emerger el poso de tantos años de movimientos pacifistas y el espíritu de resiliencia de una ciudad que sabe plantar cara a la adversidad.

De la resiliencia y de la tradición pacifista de Barcelona hemos hablado ampliamente en esta revista. La resiliencia urbana no consiste únicamente en la capacidad de unos protocolos para hacer frente a desastres naturales o garan-

tizar el suministro de los servicios en caso de sabotaje, sino que demuestra sobre todo la eficiencia y la entrega de los profesionales que velan por la seguridad de sus conciudadanos en caso de extrema necesidad. Por esta razón el Ayuntamiento decidió otorgar la Medalla de Oro al Mérito Cívico a la Guardia Urbana, al Centro de Urgencias y Emergencias Sociales, al Servicio de Prevención, Extinción de Incendios y Salvamento, a la Policía de la Generalitat – Mossos d'Esquadra y al Sistema de Emergencias Médicas, después de su extraordinaria actuación del 17 de agosto.

La resiliencia de los barceloneses también se ha hecho patente en la solidaridad de comerciantes, vecinos y ciudadanía en general en los momentos inmediatamente posteriores a la tragedia. Hay que celebrar su respuesta, que ha rehuído en todo momento cualquier tentación de caer en divisiones y ha mantenido con aplomo y asertividad los valores propios.

Hacer partidismo de una tragedia como esta, con interpretaciones abusivas de unos hechos que son únicamente responsabilidad de los terroristas, es una falta de respeto hacia las víctimas. Cualquier intento perverso de aprovecharse políticamente de un acto infame como este equivale a dar la victoria a los terroristas, que solo buscan dividir a la sociedad y abrir heridas allí donde hay espacios de convivencia democrática y pacífica.

No tenemos miedo, pero tampoco podemos ignorar la herida que el atentado ha dejado en la ciudad, y muy sensible en la Rambla, un paseo que ahora más que nunca hay que recuperar para una ciudadanía que se había sentido expulsada. La reforma de la Rambla cobra un nuevo sentido tras el atentado. Ya no se trata tan solo de ordenar una vía emblemática de Barcelona que se había convertido en un territorio exclusivamente turístico, sino que habrá que regenerar un tejido urbano y ciudadano que ha caído en manos de la especulación. Devolver un espacio público a unos ciudadanos que reclaman el derecho a vivir en su ciudad. ■

Barcelona Metròpolis

Entrevista: **Albert Forn**s. Fotos: **Pere Virgili**

Joan Fontcuberta

Bienvenidos a la era postfotográfica

En nuestro tiempo las imágenes se han vuelto peligrosas, furiosas, y es necesaria una actitud de resistencia por parte de los intelectuales y artistas. Según Joan Fontcuberta, el fotógrafo responsable tiene que saber gestionar la sobreabundancia icónica con estrategias de ecología visual, pero también tiene que saber encontrar las imágenes que faltan.

Cuando entramos en el taller de Joan Fontcuberta lo primero que sorprende es no ver ninguna cámara. Más tarde, cuando se lo preguntemos, nos sacará una de un cajón y señalará el teléfono móvil. Lejos del estereotipo del taller sucio, lleno de focos, flashes y objetivos, las paredes inmaculadas del estudio de Fontcuberta en la fábrica Roca Umbert de Granollers describen bien al artista del siglo XXI. “Llevo el estudio en la cabeza”, nos explicará más tarde. La vida de Joan Fontcuberta, el fotógrafo catalán más internacional, galardonado con el premio Ciutat de Barcelona 2016, es un no parar de viajes y proyectos de todo el mundo. Divide su tiempo entre la preparación de nuevas

exposiciones, la producción de nueva obra y la reflexión sobre la fotografía a través de la lectura, la escritura y el comisariado. “Cuando viajo anoto en el móvil todo lo que quiero retener, y así voy llenando un cajón simbólico de temas para investigar o profundizar”. También confesará que no tiene horarios y nunca hace vacaciones, que para él destinar el mes de agosto a escribir un texto sobre la fotografía realizada con palomas durante la Primera Guerra Mundial es una perspectiva tan excitante como para otros puede serlo un viaje al Caribe.

Hay dos hechos en su biografía que determinan su

trayectoria. El primero es venir de una familia dedicada a la publicidad.

Efectivamente, para mí fue un aprendizaje colosal. Estudié publicidad y simultáneamente trabajaba en la agencia Danis. Fue una escuela de redacción: sintetizar en un eslogan todos los mensajes que te da el fabricante es un ejercicio de retórica muy potente; hay muchos escritores que han surgido de la redacción publicitaria. Por otro lado, allí aprendí técnicas de creatividad. Cuando tu profesión es parir una serie de ideas al día, si tienes ayudas metodológicas y sistemas para fluidizar la capacidad imaginativa, mucho mejor. Pero, sobre todo, conceptual e ideológicamente, trabajar en la agencia me enseñó todas las técnicas de persuasión y de seducción que utiliza la publicidad, y conocerlas desde dentro me ha hecho mucho más fácil deconstruirlas y desenmascararlas.

También afirma que haber crecido en el tardofranquismo le fogueó en el escepticismo, en no dar por buena ninguna información.

La del tardofranquismo es una generación que vivió unas circunstancias históricas particulares en relación con la libertad y el acceso de la información, y eso te marca. De este condicionamiento yo hice un espacio de reflexión crítica, con una obra que me permitía dar la vuelta a todo lo que había vivido durante esta etapa y hacer de ello una pedagogía para los públicos que vendrán.

¿Cree que ahora somos más crédulos con la información?

Siempre ha habido gente que se hace preguntas con más

intensidad y gente que se las hace con menos, pero las trampas siguen existiendo: ahora tenemos todo este alud del fake en internet, la “postverdad”... Existe toda una serie de fenómenos que siguen confrontándonos a la necesidad de elucidar qué es verídico y qué no lo es, y por eso hace falta un espíritu de sospecha, de recelo, evitando la credulidad y la confianza ciega hacia todo lo que vemos.

Precisamente, sus obras más conocidas nos hacen desconfiar de la fotografía, nos obligan a poner en duda lo que ven nuestros ojos. Pienso en *Herbarium* o *Fauna*, donde retrataba a una serie de plantas y animales que se inventaba. O en su engaño más reciente, la invención del fotógrafo Ximo Berenguer.

La fotografía nació en el siglo XIX como un instrumento de verificación de la realidad: lo que estaba fotografiado era real. Hoy en día esta función de autenticación de la realidad recae en Google: cuando queremos comprobar algo lo buscamos en Google, y según el resultado que encontremos, según la cantidad de respuestas y cuán convincentes sean, nos lo llegamos a creer o no. Pero de la misma manera que se puede manipular una fotografía se puede manipular Google. ¿Cuál será el primer paso de un falsificador, hoy en día? Introducir datos en internet, para conseguir que cuando busquemos algo encontremos un número plausible de resultados que nos deje tranquilos. Por eso esta actitud de escepticismo tiene que seguir vigente.

Sus series fotográficas también tienen una vertiente muy literaria. Siempre van acompañadas de textos y nos explican una historia.

Siempre me ha interesado el concepto de la habitación de la fotografía. ¿Dónde vive una imagen? Las fotografías nunca aparecen solas, se insieren en constelaciones significativas. Las imágenes conviven con un texto, con un espacio, con un determinado apoyo, con unos canales de difusión... Todo eso modela la función y la naturaleza de la imagen. La misma fotografía cambia de sentido si la encontramos en la página de un periódico, en una sala de exposiciones, en un informe forense o en la cartera de alguien. En todos estos casos la fotografía salta de un sentido a otro, de un valor a otro. A mí, lo que siempre me ha interesado no es la imagen por sí misma, sino el valor que nosotros le atribuimos.

Cuando empezó su carrera la fotografía era una disciplina artística más, pero en estas tres últimas décadas ha estallado y todo el mundo hace fotos con el móvil, constantemente. Usted habla de la era de la postfotografía.

La fotografía tal como la conocemos hasta ahora venía a ser la respuesta a la revolución industrial, a los valores del siglo XIX y a la cultura tecnocientífica: nació cuando nacían los archivos y los museos, cuando empezaban los viajes y la colonización. Entonces era una forma simbólica de apropiación: primero pasaban los fotógrafos y después los ejércitos. Por eso la fotografía del siglo XIX no puede dar respuesta a los problemas del siglo XXI. La postfotografía es otra cosa, no tanto porque haya evolucionado la tecnología, sino porque responde a un contexto completamente diferente. ¿Para qué necesitamos las imágenes, hoy? Las necesitamos para decir-

nos “ya he llegado”, “estoy viniendo”, “mira qué he visto”. La fotografía se ha vuelto voz, palabra.

Con la postfotografía las imágenes son lenguaje.

De hecho, esta condición lingüística de la imagen siempre ha existido, pero hasta ahora no la habíamos utilizado. La imagen estaba reservada a ciertas minorías de profesionales, a los artistas y a los fotógrafos. La revolución es que ahora todo el mundo puede servirse de la imagen sin haberse formado ni tener que recurrir a tecnologías costosas. De un modo muy intuitivo, muy espontáneo, todo el mundo puede sacar el móvil, hacer una fotografía y enviarla dando a esta imagen un determinado significado de comunicación.

Usted dice que esta democratización de la fotografía es especialmente importante para las mujeres.

El hecho de que hoy todos seamos *homo photographicus* y nos hagamos fotos sin ningún tipo de impedimento significa que, por primera vez en la historia, podemos gestionar nuestra propia imagen. Y esto es particularmente importante para las mujeres porque tiene un potencial de construcción de identidad, después de una larga tradición de mirada masculina que les ha modelado cierto cliché sexual, erotizado y cosificado. Por primera vez no hay que recurrir a una elite masculina, sino que cada mujer puede gestionar y administrar su propia imagen.

Con la tecnología digital, la fotografía también se desmaterializa.

La imagen digital tiene el alma de la fotografía, pero ha perdido la materia. “Materia” viene de *mater*, por tanto la fotografía ha perdido la madre en la fotografía digital. En la postfotografía la imagen se vuelve mensaje, y por tanto pulveriza una de las grandes funciones históricas de la fotografía, que era la de memoria. Hoy hacemos una fotografía, la enviamos y la borramos, porque una vez ha llegado a transmitir el contenido que deseábamos no tiene ningún sentido preservarla. Antes, cuando las imágenes eran bienes preciados y escasos, este deber de memoria era inherente a la imagen fotográfica, pero hoy en día solo es una opción. Antes la memoria era una obsesión, ahora es una opción.

Trauma, uno de sus últimos proyectos, utiliza imágenes borradas que consigue en el Archivo Fotográfico de Barcelona.

Para *Trauma* busco imágenes enfermas, imágenes que tengan algún tipo de patología que las inhabilite para su función primordial, que es transmitir información. En el Archivo Fotográfico de Barcelona guardan imágenes del paisaje urbano, de personalidades de la ciudad o de acontecimientos históricos, que están allí porque son el apoyo de unos datos para estudiosos y historiadores. Pero ¿qué pasa cuando estas imágenes pierden la referencia a la realidad y solo queda un poso de manchas y de materia química que no identifica el hecho que originó la fotografía? Se vuelven como fantasmas, y eso es lo que me interesa. *Trauma* tiene que ver con la memoria que se desvanece, como si las imágenes tuviesen Alzheimer. Curiosamente, he hecho la serie coincidiendo en el tiempo con la muerte de mi padre por Alzheimer.

Una de las paradojas que describe en *La furia de las imágenes: notas sobre la postfotografía* (Galaxia Gutenberg, 2016) es que la democratización del acceso a la fotografía nos ha llevado a la saturación. Vivimos rodeados de imágenes, las hay por todas partes. En sus ensayos habla de “polución icónica”.

La superproducción actual provoca una inmersión que casi nos ahoga. Por eso digo que las imágenes se han vuelto peligrosas, furiosas, y se requiere una actitud de resistencia por parte de los intelectuales y los artistas. Esta resistencia se puede llevar a cabo de dos modos. Primero, con estrategias de ecología visual, es decir, haciendo solo aquellas imágenes imprescindibles. Tenemos que evitar contribuir a esta polución reutilizando imágenes anteriores, en la medida que den sentido a lo que queremos expresar, sin que necesariamente tengamos que volverlas a repetir, sin ser redundantes. Por tanto, hay que gestionar la abundancia. Pero también, en segundo lugar, es necesaria una reflexión sobre las imágenes que faltan. El hecho de que haya tantísimas imágenes tiene que hacernos poner la atención sobre aquellas que no existen, que han quedado invisibles, que se han censurado o no se han podido hacer. Este es el gran reto del fotógrafo responsable. ¿Qué imágenes faltan, ahora? La sobreabundancia de fotografías también es una forma de censura, porque lleva a que no encontremos lo que necesitamos. La censura tradicional consistía en prohibir una imagen; ahora la censura es darte aquella imagen y diez millones más, a fin de que esa que buscas quede tapada.

Durante el tricentenario inauguró el mural *El món neix en cada petó* [El mundo nace en cada beso] en la plaza Isidre Nonell de Ciutat Vella, un fotomosaico participativo realizado con cuatro mil imágenes de libertad aportadas por los barceloneses.

El mural del beso es un ejemplo de esta idea de gestionar la abundancia. A partir de miles y miles de fotos ya existentes, intenté sacar partido de su existencia yendo más allá. En esta especie de proyectos participativos el artista, más que hacer música, tiene que actuar como director de orquesta, gestionando la energía de un colectivo y organizando las imágenes para dotarlas de un sentido específico. El mosaico del beso conmemoraba los hechos históricos de 1714 dándoles la vuelta; no buscando el aspecto dramático o luctuoso, sino haciendo tabula rasa y mirando adelante. No buscábamos cañones, sino besos.

¿Cómo lleva que se haya convertido en un espacio tan popular? Hemos llegado a ver el mural del beso incluso en anuncios.

Me fascina lo que ha pasado; estoy muy contento de haber contribuido a incrementar el catálogo de iconos ciudadanos. Es un lugar al que la gente va a recordar sus vivencias si ha participado en él con una foto, pero que también sirve de telón de fondo para hacerse fotografías, besos, selfis... Cierta guía turística inglesa me pidió imágenes del fotomosaico porque lo ponían como uno de los diez lugares que había que visitar en Barcelona, después de la Sagrada Familia o el campo del Barça. A mí Barcelona me ha dado mucho, y me gusta haber podido devolverle algo en la medida de mis posibilidades.

El espacio público de las ciudades está lleno de esculturas y obras de arte, pero curiosamente no hay muchas fotografías artísticas en la calle. La fotografía comercial, en cambio, sí que es omnipresente.

Es cierto, aquí no hay demasiada obra pública de fotógrafos, con imágenes artísticas en el espacio público. En la calle hay mucha fotografía comercial, pero es una fotografía que no hace pensar a la gente: les hace comprar. En Canadá, adonde voy a menudo porque mi pareja es canadiense, de Quebec, funcionan con la ley del 1 %: cada obra pública tiene que destinar el 1 % del presupuesto a un pedido de arte contemporáneo. Así, en la construcción de hospitales y escuelas se encarga obra a fotógrafos con toda normalidad.

En Barcelona, durante muchos años, si veías a alguien con una cámara al cuello solía ser un turista. Ahora todos llevamos cámara, pero la fotografía turística ha seguido multiplicándose, hasta el punto de que esta es una de las ciudades más fotografiadas del mundo, según los rankings de Flickr o Instagram.

La fotografía turística es un género, pero con toda esta ardorosa afición postfotográfica ya no tendemos a fotografiar el monumento o aquel aspecto de la ciudad que se convierte en un cliché, sino que retratamos nuestra presencia visitándolos. El selfi y el palo de selfi hacen prevaler la constatación de que estamos aquí. En lugar del “eso ha sido” de Roland Barthes, inherente a la fotografía, hoy decimos “yo estaba allí”. Hemos pasado del documento a una autoinscripción a un lugar y un tiempo.

¿El selfi es la metáfora perfecta de esta era postfotográfica?

Es uno de sus signos más visibles. Pero el selfi no es un fenómeno único, es poliédrico porque hay muchos tipos de selfis: celebratorios, documentales, eróticos, de ritual de paso...

Pero, para mí, lo que es importante de destacar sobre el selfi es que no se trata de una moda, sino de una categoría de imágenes que quedará establecida, como son las fotografías de boda o las fotografías para los carnets de identidad.

Las redes sociales fotográficas, como Instagram o Snapchat, ¿qué explican de nuestros tiempos?

Antes las fotografías se hacían para el consumo íntimo, eran para nosotros y como mucho las enseñábamos a un círculo reducido de personas. Hoy, por contraposición, la voluntad de la imagen es construir acto social, un elemento de comunicación. Son imágenes que se hacen para poder mostrarlas a todo un grupo genérico de receptores. En la época actual la privacidad no existe, ha pasado a mejor vida. Prácticamente todo es público y todo se comparte. En cuanto al Snapchat, me parece un buen ejemplo para entender la diferencia entre fotografía y postfotografía. Snapchat es la gran metáfora de una fotografía que se hace, cumple su función –transmitir una determinada información– y después desaparece automáticamente. Como los mensajes de *Misión: Imposible*, “este mensaje se autodestruirá en diez segundos”.

¿Somos una sociedad enganchada a la fotografía?

Venimos de un tiempo en el que las imágenes eran escasas, y ahora que las utilizamos con naturalidad nos puede parecer que nos excedemos. Pero ¿diríamos que nos hemos vuelto adictos a la palabra? Si comparamos nuestra época con épocas anteriores, cuando la gente era iletrada, ¿diríamos que ahora que sabemos escribir nos hemos vuelto adictos a la escritura? Todo depende del uso que hagamos tanto de la escritura como de las imágenes. La masificación per se no es nefasta. ■

Monedas complementarias

Las monedas complementarias son sistemas monetarios que se crean al margen de los oficiales para promover proyectos sociales, ambientales y económicos, poniendo en valor activos y recursos locales que no se encuentran en los circuitos de intercambio ordinarios. Se erigen también como alternativa –desafío– a la banca tradicional, una banca que emerge de cada nueva crisis más concentrada y poderosa que antes, con ayuda de una digitalización que, lejos de fomentar la eliminación de intermediarios como en otros sectores económicos, en el financiero los hace cada vez más fuertes.

Barcelona prepara su moneda alternativa, ligada inicialmente a un plan de desarrollo social y comercial de los barrios del Eje Besòs. En las páginas siguientes explicamos los rasgos generales del proyecto y ofrecemos una visión de sus precedentes y de los fundamentos teóricos y prácticos de estos métodos de intercambio alternativos, incluidos los no estrictamente monetarios como los bancos de tiempo y diferentes tipos de organizaciones cooperativas.

Junto a experiencias cercanas en el tiempo y el espacio como la grama de Santa Coloma de Gramenet o el ecoseny de la Ecoxarxa Montseny, son también protagonistas del dossier otros sistemas de éxito como la cooperativa suiza de crédito empresarial WIR, la libra de Bristol, la moneda del municipio austríaco de Wörgl –de los años de la Gran Depresión– y los LETS (Local Exchange and Trading Systems), surgidos en 1983 en Canadá. Merecen un artículo aparte las ecorredes que se crearon en Cataluña a partir de 2009 y la Cooperativa Integral Catalana, generadora de numerosos proyectos económicos alternativos.

Vicente Zambrano

En esta página y la siguiente, dos imágenes de la Feria de Economía Solidaria que se lleva a cabo anualmente en el recinto de la Fabra i Coats de Sant Andreu, y que este otoño ha llegado a su sexta edición. Arriba, el ecosol, el papel moneda que se emplea en la feria.

En la página de la derecha, un stand de los bancos de tiempo, el tipo de moneda complementaria más común, con presencia en once países y cuatro continentes.

Texto: **August Corrons** Profesor de los Estudios de Economía y Empresa de la UOC

El reto de diversificar los medios de intercambio

Las monedas complementarias son sistemas que se crean al margen de las oficiales para promover proyectos económicos, sociales y ambientales, y que ponen en valor activos y recursos de ámbito local que no se encuentran en los circuitos ordinarios de intercambio.

El sistema monetario actual tiene los defectos de cualquier monopolio: hay que usar la moneda vigente aunque no satisfaga del todo, lo que impide avanzar en la innovación de métodos para responder a las necesidades existentes. Si la población entendiera el precio que se paga a causa de la inflación y la inestabilidad periódica por tratar con un solo tipo de dinero en vez de aprovechar las ventajas de otros, vería que resulta excesivo. Una parte de la solución consiste en diversificar los tipos de moneda introduciendo otras diseñadas para incrementar la disponibilidad de dinero en su función primaria de medio de intercambio, más que para el ahorro o la especulación.

Utilizando el vocabulario taoísta del yin y del yang, se establece la siguiente comparativa entre el dinero de curso

oficial y este nuevo enfoque de monedas complementarias: se pasaría de la búsqueda de la certeza a la capacidad de tolerar la ambivalencia, de la autoridad central a la confianza mutua, de la competencia a la cooperación, del predominio de la tecnología al predominio de las habilidades personales, del capital físico y financiero al capital natural y social, así como de las transacciones comerciales a los intercambios comunitarios.

Las monedas complementarias son sistemas que se crean al margen de las monedas oficiales del país con el objetivo fundamental de promover proyectos económicos, sociales y ambientales, a la vez que ponen en valor los activos y recursos locales que no se hallan en los circuitos ordinarios de intercambio debido a la escasez de la moneda oficial.

Este tipo de monedas reciben también otra serie de calificativos, como por ejemplo: “alternativas”, porque funcionan en lugar del dinero convencional en ciertos contextos; “comunitarias”, porque funcionan en comunidades de personas o entidades que se relacionan directamente y desean establecer un medio de intercambio distinto; “locales o regionales”, porque circulan en lugares y espacios delimitados, y “sociales”, porque son creadas, emitidas y controladas por grupos y con fines sociales. No obstante, el calificativo “complementarias” es el que mejor refleja una de las principales características de este tipo de monedas: su complementariedad y el no reemplazamiento del dinero convencional. El resto de adjetivos quedan implícitos puesto que promueven lo alternativo, lo comunitario, lo local o regional y lo social.

El dinero se utiliza como medio de intercambio, depósito de valor y unidad de cuenta. Sin embargo, solo en la época contemporánea estas funciones residen en una única moneda de escala nacional. A lo largo de la historia, diferentes formas de dinero las han cumplido por separado.

El trueque, precursor remoto

El precursor más lejano del dinero complementario es el trueque, es decir, los intercambios sin usar dinero convencional. Sin embargo, el trueque tiene la triple dificultad de que se requiere que ambas partes quieran deshacerse de algo, que el objeto de su deseo lo tenga su contraparte y que sea equivalente en valor a lo que se desea intercambiar. A causa de estas dificultades, los pueblos comenzaron a usar como dinero cosas valiosas o de uso frecuente para establecer las equivalencias y realizar los intercambios, como facilitador del trueque multilateral.

Hay diversas experiencias documentadas del uso de monedas complementarias que se combinan con dinero convencional desde los años treinta del siglo XX. Así, por ejemplo, en Alemania surgió el wära, en Austria los certificados de trabajo de Wörgl, en Suiza el franco WIR... Estas monedas respondieron a la necesidad de disponer de formas alternativas de compra de bienes para el abastecimiento familiar durante la depresión de 1929, si bien la mayoría acabaron prohibidas por los gobiernos de los países, a excepción del WIR de Suiza, todavía vigente.

Después de medio siglo, en 1983, en Canadá surgieron los LETS (local exchange and trading systems), que pronto se extendieron a Inglaterra, Nueva Zelanda y Austria, pasando posteriormente a Estados Unidos, Australia y Europa. De forma independiente, aparecieron en Japón el Fureai ticket y en Estados Unidos las Ithaca hours.

Si bien las monedas complementarias siempre han existido de forma paralela a las respaldadas por el Estado, parecen ser más atractivas en tiempos de recesión y crisis económica, cuando escasean el trabajo remunerado y el dinero. Tal es el caso de Argentina, cuyo colapso económico en 2001 impulsó sistemas de crédito alternativos a los que ya existían, con cientos de miles de usuarios.

El impacto social, económico y ambiental

Para algunos autores, el principal objetivo de las monedas complementarias es mejorar el bienestar social de las comunidades, ya que suplen necesidades psicológicas como el

Vicente Zambrano

reconocimiento, el sentido de pertenencia, la confianza, la participación social y la autoestima, entre otros. Dado que toda persona tiene algo que ofrecer, incluyendo aquellas habilidades que no se valoran en el mercado de trabajo formal, las monedas complementarias son una herramienta que permite empoderar a los grupos socialmente excluidos. Estos impactos se suman al crecimiento del espíritu comunitario y de las redes de amistad y colaboración.

Las monedas complementarias son también instrumentos para construir circuitos locales de valor económico que evitan la huida de la riqueza fuera de la comunidad, con un efecto multiplicador en la economía local. El trabajo informal, el intercambio de habilidades, el voluntariado y el trabajo doméstico pueden ser valorados, reconocidos, recompensados e incluso intercambiados gracias a ellas. Estas monedas ofrecen una alternativa de acceso a bienes y servicios a personas financieramente excluidas o que no pueden encontrar empleo formal, y apoyan el desarrollo económico sostenible a través de las pequeñas empresas locales que muestran mayor lealtad a la comunidad.

Las monedas complementarias tienen también impactos ambientales positivos, puesto que reducen la huella ecológica al crear modelos de consumo más locales y sustituir las importaciones, reduciendo así la energía necesaria para transporte. Promueven el intercambio de los productos locales e incluso la reutilización de productos. Algunas de ellas, además, estimulan un comportamiento proambiental, incentivando a los ciudadanos a participar en programas de reciclaje, estimulando la compra de productos más sostenibles y/o promoviendo el uso del transporte público. Asimismo, las hay que fomentan el desarrollo de nuevas tecnologías ambientales, como es el caso de las monedas respaldadas por la producción de energías renovables.

Gill Seyfang y Noel Longhurst, según datos recogidos en su estudio de 2013 sobre la evolución histórica e internacional de las monedas complementarias, detectaron la existencia en todo el mundo de un total de 3.418 proyectos, distribuidos en 23 países de todos los continentes. Por proyecto se entiende el conjunto de, como mínimo, cinco iniciativas distintas de una misma tipología de moneda

Bitlletes de diferente valor en horas, la moneda local alternativa que se creó en la ciudad de Ithaca, en el estado de Nueva York, en 1991

complementaria en un mismo país. El estudio establece cuatro tipologías de monedas complementarias: los bancos de tiempo, los sistemas de crédito mutuo, las monedas locales y los mercados de trueque.

Bancos de tiempo

Los bancos de tiempo son el tipo más común de moneda complementaria, con 1.715 proyectos (50,2 % del total) repartidos en once países y cuatro continentes. Son sistemas basados en el intercambio de tiempo para ayudar a otra persona u organización. El tiempo de cada participante tiene el mismo valor, independientemente del servicio prestado. Algunos proyectos se organizan en barrios o comunidades y están a cargo, sobre todo, de voluntarios, si bien otros los impulsan instituciones. A menudo se centran en un sector específico, como por ejemplo la salud o la educación. Apuestan por la construcción de capital social, la inclusión y la cohesión por el apoyo entre vecinos, la asistencia social, las actividades basadas en la comunidad y los programas de voluntariado recíproco.

Uno de los primeros ejemplos de banco de tiempo se registra en Japón en 1973 con el nombre de Fureai Kippu, pero no puede considerarse como el impulsor de este tipo de sistemas. Fue en Estados Unidos, en 1986, donde se desarrolló realmente la idea de bancos del tiempo en los barrios desfavorecidos, para reconstruir comunidades y restablecer la dignidad de las personas excluidas socialmente. El modelo se expandió con rapidez y pasó al Reino Unido en 1997. Actualmente hay redes muy fuertes que han desarrollado nuevas metodologías y mejorado las prácticas, al mismo tiempo que han apoyado nuevos proyectos a escala internacional, en países como Italia, España, Portugal, Nueva Zelanda, Finlandia, Canadá y Japón.

Sistemas de crédito mutuo

La segunda tipología más importante de moneda complementaria

son los sistemas de crédito mutuo, con 1.412 proyectos (41,3 % del total) presentes en catorce países y cinco continentes. Los miembros de una comunidad anuncian sus ofertas y sus demandas en un directorio, mientras un sistema de contabilidad central se encarga de registrar las transacciones. La moneda propiamente dicha se crea cuando se realiza una transacción de compraventa en la que tanto el comprador como el vendedor se comprometen con el sistema. El crédito de una persona es igual al débito de otra, de modo que las cuentas siempre suman cero. Estos sistemas existen en el contexto de la sociedad civil, a menudo con poco apoyo por parte del Estado u otras fuentes de financiación. Si bien están dirigidos a apoyar las economías locales, son los beneficios sociales y de fomento de la comunidad los que tienen un mayor impacto a través de las redes sociales que impulsan.

El ejemplo más conocido son los LETS, que nacieron en Canadá en 1983. Su propósito inicial fue convertirse en un dinero de emergencia durante la recesión. Los LETS se extendieron rápidamente por Canadá, Reino Unido, Nueva Zelanda y Australia a través de redes de activistas verdes. Su crecimiento alcanzó el punto máximo a finales de 1990 en el Reino Unido, y unos años más tarde llegó al resto de Europa. Existen adaptaciones de los LETS en Francia, Hungría, Alemania, Austria, Suiza y Australia, y modelos similares en Sudáfrica, Japón y Canadá.

Monedas locales

Las monedas locales son la tercera tipología más habitual de moneda complementaria, con un total de 243 proyectos existentes (7,1 % del total) en seis países y cuatro continentes. Son sistemas monetarios geográficamente delimitados a una región. Tienen como objetivo la promoción de la actividad económica local. Si bien algunos de estos sistemas disponen de una moneda física, en la mayoría se trabaja con plataformas digitales y móviles. Persiguen complementar la moneda nacional y aumentar la velocidad de los intercambios locales sin suplantar el comercio interregional.

Uno de los casos que conviene destacar es el de las horas, la moneda que se originó en Ithaca (Nueva York) en 1991. Existen también otros proyectos en Estados Unidos, Canadá y otros países, la mayoría ligados a grupos ecologistas y alternativos. El sistema alemán Regiogeld se centra en el desarrollo económico local y cuenta con una poderosa red de intercambio. Los bancos comunitarios de Brasil tienen como objetivo impulsar la actividad económica local en regiones marginales.

Otro modelo, que llegó al Reino Unido en 2007 y que ha estado creciendo en forma de cinco monedas distintas, es el de las Transition Currencies. Aunque no hay ninguna actividad de red formal entre ellas, comparten el aprendizaje y la experimentación con los mecanismos de pago electrónico para aumentar la captación de usuarios. Están asociadas, en mayor o menor grado, con el decrecimiento de las “ciudades en transición”, y tienen por objeto aumentar la capacidad de recuperación económica local.

Mercados de trueque

Los mercados de trueque constituyen la cuarta categoría en importancia de moneda complementaria, con 48 proyectos

Mercado de intercambio en la ciudad argentina de Mendoza, en noviembre de 2002. Los clubes de trueque se extendieron rápidamente por el país sudamericano a raíz del colapso financiero de 1999 a 2002.

Darren McCollester / Getty Images

(1,4 % del total) que operan en cuatro países y dos continentes. Son sistemas destinados a superar la escasez de dinero en efectivo y a facilitar el intercambio entre un grupo de usuarios, por lo general en un mercado regular. Tienden a utilizar apuntes físicos para controlar los saldos, que a menudo se emiten a los nuevos usuarios como un préstamo sin intereses para que puedan participar en el mercado. Con frecuencia se asocian con la idea de prosumidores, es decir, individuos que producen y consumen al mismo tiempo. Son un híbrido entre las monedas locales y los sistemas de crédito mutuo, con una nueva infraestructura para que las personas puedan intercambiar bienes y servicios dentro de un evento específico, en un lugar limitado y sin necesidad de moneda corriente.

Surgieron por primera vez en Buenos Aires, en 1995, como una iniciativa de sostenibilidad en un contexto de desindustrialización y crisis fiscal. Se expandieron rápidamente durante el colapso financiero argentino de 1999 a 2002 y se convirtieron en una forma de vida para un grupo demográfico muy amplio. No obstante, los clubes de trueque argentinos fueron castigados por la rivalidad entre redes y sufrieron un colapso catastrófico en credibilidad a partir de 2002. Aun así, algunos permanecen activos y existen modelos similares en México, Venezuela y otros países de América del Sur donde se han mantenido asociados a las ideas de la economía solidaria. Por otro lado, en Canadá han surgido casos para apoyar el desarrollo sostenible mediante la reutilización de los bienes.

Según el citado estudio de Gill Seyfang y Noel Longhurst, Europa es el continente con un mayor número de proyectos, 2.333 (68,3 % del total), de los que más de la mitad (54,1 %) son sistemas de crédito mutuo; el 44,4 %, bancos de tiempo, y únicamente el 1,5 % monedas locales. Otro estudio –elaborado por Neil Hughes en 2015 y que emplea la misma clasificación de Gill Seyfang y Noel Longhurst– indica que en España hay un total de 372 iniciati-

vas: 290 bancos de tiempo, 71 sistemas de crédito mutuo y 11 redes de trueque. Cataluña es la comunidad con mayor número de iniciativas (97), por delante de las 61 de Andalucía y las 51 de Madrid. Las 97 iniciativas catalanas se distribuyen en 71 bancos de tiempo, 23 sistemas de crédito mutuo y 3 redes de trueque.

Como son datos de 2015, hay iniciativas actualmente existentes no contempladas en ellos, como el caso de monedas locales promovidas por ciertos ayuntamientos españoles. Asimismo, la mayoría de las iniciativas existentes suelen satisfacer los requisitos de como mínimo dos de las cuatro tipologías de clasificación. Por ejemplo, hay iniciativas de moneda local que también reproducen sistemas de crédito mutuo, o sistemas de crédito mutuo que contemplan la conversión de su unidad de intercambio con la hora de los bancos de tiempo.

La integración de los datos de los dos estudios anteriores con muchos otros y la creación de un repositorio actualizado de monedas complementarias realmente operativas no son cuestiones triviales, dadas la disparidad de clasificaciones utilizadas para su categorización y las dificultades para conocer su grado de operatividad. La creación de una base de datos actualizada y homogénea, tanto en España como a escala internacional, es una de las tareas más urgentes para consolidar las monedas complementarias y mostrar su potencial. Sin ello, la confusión, la descoordinación y el descontrol se apoderan de este ámbito, lo que dificulta su divulgación y, por tanto, su capacidad de crecimiento y transformación social. Precisamente este es uno de los objetivos que se plantea el grupo de trabajo e investigación “Dinero y valores”, de los Estudios de Economía y Empresa de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC), en colaboración con el Instituto de la Moneda Social (IMS). ■

Manifestación de desempleados en Berlín, hacia 1930. En el contexto de crisis y paro de la Gran Depresión, la moneda del municipio austriaco de Wörgl reactivó la producción y la demanda interna, lo que provocó una recuperación espectacular de los puestos de trabajo y de las finanzas públicas, mientras el continente seguía hundiéndose.

Hulton Archive / Getty Images

Texto: **Andreu Honzawa** Consultor. Miembro de Ubiquat Technologies

El aval de algunas grandes experiencias exitosas en todo el mundo

La moneda del municipio austriaco de Wörgl reactivó la producción y la demanda interna durante la Gran Depresión. El sistema de crédito empresarial cooperativo WIR, de Suiza, es otro ejemplo exitoso de moneda complementaria. Este sistema y el de pagos móviles M-Pesa, de Kenia, son los únicos casos actuales con impacto macroeconómico.

Los sistemas monetarios duales o multimóneda han sido habituales, entre otras épocas y lugares, en el Antiguo Egipto y la Antigua Grecia, a lo largo de la Edad Media y también en la época moderna. Ha habido muchos tipos, y a menudo han pasado desapercibidos para la historiografía económica pese a haber demostrado que eran estables y funcionales. De hecho, los sistemas unimonetarios solo empiezan a predominar a partir del establecimiento de los estados nación, y no se consolidaron hasta bien entrado el siglo xx.

Aunque un poco menos eficientes por la complejidad contable adicional que implican, son sistemas más resilientes y sostenibles porque disponen de alternativas cuando por algún motivo falla una de las monedas. Cuando había

monedas de oro que se usaban para el comercio internacional y para atesorar ahorros, y monedas de plata, bronce y cobre o de metales menos preciosos –como los vellones de Castilla o las mallas de Francia–, empleadas en el comercio regional y local diario, la economía no quedaba tan frenada por falta de liquidez cuando un déficit comercial exterior drenaba las reservas de oro.

Este artículo no entrará en profundidad en los argumentos que usa Hayek contra los monopolios monetarios en *The decentralisation of money* (1976). Y tampoco en casos históricos interesantes, pero que nos quedan lejos, como el protagonizado por el banco central privado multimóneda Suffolk Bank de Massachusetts (1824-1858), el de los reales catalanes emitidos durante la Guerra de los Segadores o el

de las numerosas monedas (pagarés o vales) de curso interior que las cooperativas catalanas emitieron a partir del siglo XIX.

Pese a los diversos antecedentes, empezamos la explicación con el caso del municipio austriaco de Wörgl, en el que el Ayuntamiento emitió una moneda local (llamada “certificados de trabajo”; en inglés *stamp scrips*) siguiendo las ideas de Silvio Gesell en *The natural economic order* (1919). Keynes le dedicó una sección en *General theory of employment, interest and money* (1936), en el que dijo que “el futuro tiene más que aprender del espíritu de Gesell que del de Marx”.

Haciendo frente a la Gran Depresión

La moneda de Wörgl (1932-34) estaba respaldada por chelines austriacos depositados en una caja de ahorro local. El Ayuntamiento la puso en circulación a partir del gasto público, pagando salarios y proveedores, y la aceptaba en la recaudación de impuestos. También se podía cambiar por moneda convencional, operación que se penalizaba con una comisión del 5 %. Sus impulsores introdujeron como innovación una tasa a la liquidez que oxidaba (depreciaba) el valor de la moneda un 1 % mensual para incentivar un gasto rápido, lo que tuvo como efecto multiplicar por catorce su velocidad de circulación, y esto estimuló el comercio y la actividad económica local.

En medio de la Gran Depresión, Wörgl tenía una altísima tasa de paro y numerosas familias de la ciudad sufrían una situación de pobreza extrema. La moneda local reactivó la producción y la demanda interna, y ello tuvo como consecuencia una recuperación espectacular de los puestos de trabajo y de las finanzas públicas, cuando el resto del país y del continente seguía hundiéndose. El “milagro de Wörgl” fue que seis pueblos vecinos copiasen su sistema monetario, e incluso el primer ministro de Francia Édouard Daladier viajó hasta allí para conocerlo sobre el terreno.

Pese a que el experimento fue un éxito rotundo en términos económicos y más de doscientas poblaciones cercanas se preparaban ya para replicarlo, el gobierno, el banco central y el tribunal supremo austriacos acabaron prohibiéndolo por motivos políticos: era una iniciativa de un alcalde socialdemócrata en un contexto de auge del fascismo. Sin la moneda local oxidable, la Gran Depresión volvió a Wörgl y con ella la desesperación que fue el caldo de cultivo del nazismo.

El caso fascinó al economista Irving Fisher, profesor de Yale y padre de la teoría económica moderna, que publicó en *Booms and Depressions* (1932) un anexo con la teoría de Gesell, además del libro *Stamp Scrip* (1933). Fisher difundió este tipo de sistemas en Estados Unidos donde, entre 1932 y 1934, ayuntamientos, cooperativas y cámaras de comercio crearon más de trescientos sistemas similares, algunos con oxidación.

Como asesor de Roosevelt, Fisher defendió entusiásticamente una política pública basada en estos sistemas, asegurando que su aplicación correcta solucionaría en tres semanas la crisis en EE.UU. Lamentablemente, el presidente acabó prohibiendo su aplicación –incluso en el sector privado– por presiones de las grandes fortunas y la banca, que preferían la subida de impuestos del New Deal a esta

revolución monetaria descentralizada que escapaba a su control (recordemos que no fue el New Deal lo que acabó con la Gran Depresión, sino los preparativos para la Segunda Guerra Mundial).

En España, por otro lado, en el contexto de escasez de la Guerra Civil, también hubo centenares de monedas locales similares, pese a que pocas con oxidación. Presentes en los dos bandos, pero sobre todo en el republicano y en Cataluña, funcionaron bien hasta que Franco ganó la guerra y las prohibió (véanse ejemplares en www.billetesmunicipales.com).

La cooperativa de crédito empresarial WIR

En cualquier caso, para seguir con esta introducción histórica a las monedas que hoy denominamos complementarias, destacamos el caso actual de más alcance y más estudiado, la cooperativa de crédito suiza Wirtschaftsring-Genossenschaft (Círculo Económico Cooperativo o WIR), formada exclusivamente por pymes y en funcionamiento desde 1934. Se trata de una cámara de compensación de crédito comercial donde las más de 60.000 pymes asociadas por todo el país pueden acceder a financiación en francos WIR a un tipo de interés blando de solo el 1 %. Emitida a partir de préstamos, la moneda no tiene convertibilidad a la convencional ni oxidación. El volumen anual de transacciones de esta red de permuta multilateral es de unos 1.500 millones de francos WIR, equivalentes a francos suizos.

Diversos estudios, como *The Macro-Stability of Swiss WIR-Bank Credits* de Stodder y Lietaer (2016), demuestran que este sistema B2B tiene un efecto estabilizador de los ciclos macroeconómicos. En momentos de bonanza, las pymes asociadas prefieren el crédito bancario y la actividad en WIR es baja; pero en períodos de recesión, cuando los tipos de interés bancario suben, recurren al crédito blando WIR. Ello les permite reducir gastos financieros y a la vez se compran más las unas a las otras, lo que aumenta la demanda interna y la facturación de las empresas adheridas. El WIR reduce la mortalidad empresarial y mantiene las tasas de empleo, de modo que se pueden resistir mejor las recesiones a escala nacional. Además, el sistema aumenta la productividad ya que moviliza la capacidad ociosa de las empresas, no genera inflación en períodos expansivos y en cambio sí que tiene un efecto antideflacionario (positivo) en períodos de recesión.

El WIR y el sistema de pagos móviles M-Pesa en Kenia, apoyado en saldos de prepago, son los únicos casos actuales con impacto a escala macroeconómica. Pero hay otros que también han experimentado un considerable éxito, como el de la asociación IRTA en los países anglosajones, Sardex en Italia, RES en Bélgica, PuntoTRANSacciones en El Salvador, Banco Palmas en Brasil o Bangla-Pesa, también en Kenia. Su buen funcionamiento demuestra la utilidad práctica de las monedas complementarias y locales, y aporta lecciones valiosas a la teoría económica. Un debate aparte es si a estos sistemas tenemos que denominarlos actualmente “monedas”; pese a este término de marketing que puede confundir, se trata de medios de pago plenamente legales. ■

Una de las peticiones a los bancos de tiempo proviene de personas mayores que necesitan a alguien para acompañarlos al médico o a pasear.

Vicente Zambrano

Texto: **Marta Molina** Periodista independiente

Poner valor al tiempo para impulsar un cambio socioeconómico

Los bancos de tiempo son espacios en los que se intercambian habilidades, pero nunca a cambio de dinero: se contabilizan las horas de los servicios prestados por las personas y se devuelven en forma de otros servicios que necesiten.

“Hoy por ti, mañana por mí”: este dicho tan recurrente a la hora de intercambiar favores, seguramente más viejo que la aparición de las monedas, resiste el paso del tiempo y se acentúa en épocas de crisis en sociedades que viven bajo el sistema capitalista. ¿Cómo escapar de la mercantilización de lo que consumimos? ¿Cómo librarse de poner un “precio/hora” de trabajo basado en los baremos del mercado? ¿Cómo valorar el precio de una tarea y desde qué perspectiva?

Todas estas preguntas se vuelven innecesarias en el marco de una comunidad que teje relaciones a través del banco del tiempo. Son espacios en los que se intercambian habilidades, pero nunca a cambio de dinero: se contabilizan las horas de los servicios prestados por las personas y se devuelven en forma de otros servicios que necesiten. Las horas de todos tienen siempre el mismo valor: tiempo e intercambio son equivalentes.

Actualmente hay una red de más de ochenta bancos de tiempo (BdT) por toda Cataluña, y aunque cada uno tiene sus peculiaridades, el elemento común es que no solo ayudan a crear vínculos comunitarios y cadenas de favores

pagadas en tiempo, sino que también potencian las relaciones de confianza y consiguen que las personas que participan en ellos se sientan útiles y valoradas.

Los BdT se basan en la confianza; para crear uno se necesita un acuerdo comunitario que otorgue a la iniciativa un valor determinado, valor que no es creado por un banco o por el mercado, sino por las personas que realizan el intercambio huyendo de la economía especulativa.

Oportunidades de la crisis: las redes de vecinos

En Cataluña, entre el 2008 y el 2009 –en pleno estallido de la crisis económica– comienzan a proliferar BdT de forma anárquica en muchos barrios del área metropolitana de Barcelona. El año 2011, después del 15-M, Sergi Alonso, actual director de la Asociación para el Desarrollo de Bancos de Tiempo (ADBdT), vio que no solo había que cambiar dinámicas sociales, sino también la forma de relación con el dinero, y se apuntó al BdT del barrio de Gràcia. Desde entonces insistió en utilizar una plataforma en línea para gestionar los bancos de tiempo, un espacio en el que se centralizase la información con el fin de facilitar su creación

y compartir recursos para mejorar su funcionamiento. Con esta vocación nació el ADBdT.

Alonso insiste en que en el banco de tiempo, la reducción del consumo y la ecología van ligados a la organización local, con los vecinos como iguales, sin reglas ni presión impuestas desde el mercado. Todo el mundo tiene habilidades y tiempo, pero quizás no se conocen lo bastante las de los vecinos. ¿Intercambiar clases de inglés por una de yoga?, ¿la reparación de un electrodoméstico por un curso de coaching o quizás por un trayecto en coche?, ¿terapia Gestalt a cambio de pasear al perro, regar las plantas o una clase de informática?

“El dinero no lo es todo” es otro dicho bien conocido. Y es que, a veces, se hacen difíciles de contabilizar en dinero la satisfacción y el aprendizaje que se generan a la hora de invertir el tiempo en alguien que nos importa, en un tema que hayamos elegido o incluso a cambio de un servicio al que nunca habríamos imaginado poder acceder porque nuestra economía no nos lo permite. Pero en los BdT las habilidades personales abren las puertas de servicios que no se podrían pagar en dinero y de una red social enorme.

Transacciones de tiempo en línea

Maria Nikolopoulou es miembro del equipo gestor del Banco del Tiempo de Sants. Comenta que hace tiempo que la mayoría de BdT han cambiado los cheques de tiempo por un sistema de gestión en línea, el *time over flow*. Cada miembro del banco tiene un perfil de usuario y puede acceder a las ofertas y las demandas sin intermediarios.

Los administradores de la aplicación pueden hacer un seguimiento de los intercambios de la comunidad y ver si hay alguien que hace tiempo que no intercambia o si hay un desequilibrio entre horas dadas y recibidas. Quien tiene muchas horas positivas y no necesita ningún servicio también puede hacer una donación a usuarios que lo necesiten. A aquellos que tienen horas negativas, les invitan a realizar algún servicio. De este modo se garantiza que todo el mundo hace un uso racional del banco.

Los BdT también tienen un wiki colaborativo para poner al alcance de todo el mundo conocimientos relacionados con este sistema de intercambio. Los contenidos se generan de manera conjunta y se van alimentando a través de las diferentes experiencias de los bancos de tiempo.

Comunidades de minutos

Así como los BdT son autogestionados entre vecinos, la plataforma *Minuts.cat* desarrolla proyectos de intercambio de minutos pero los usuarios se involucran en alguna tarea que se propone desde el ayuntamiento correspondiente. Se trata de una asociación sin ánimo de lucro que nació en el mes de octubre de 2016, inspirada en el GEM Project de Sudáfrica y el Time Credit del Reino Unido, que en estos momentos funciona en treinta y dos ciudades e involucra a unas cincuenta mil personas.

La plataforma lleva a cabo actualmente una prueba piloto en el municipio de Figaró-Montmany (Montseny), donde implican a la ciudadanía en acciones participativas para detectar los problemas del pueblo y apuntar soluciones. *Minuts.cat* propone plantear una actividad relacionada con tres áreas: sostenibilidad, cultura y espacio público.

Bancs de Temps

Eduard Folch, miembro fundador de *Minuts.cat*, explica que, en el ámbito de la sostenibilidad, detectaron que había que incrementar la reducción de residuos y concienciar a la población sobre este problema. Formaron un equipo de personas para visitar diferentes domicilios y explicar a los vecinos las claves de la reducción y la separación de residuos a escala doméstica. A cambio de esta tarea, han conseguido minutos que pueden intercambiar por servicios especificados en un catálogo muy amplio pactado con el ayuntamiento de la localidad.

Según Folch, a los BdT a veces les cuesta casar oferta y demanda, y hay gente que se encuentra con muchas horas acumuladas que no sabe en qué gastarlas. Desde *Minuts.cat* trabaja por ampliar las posibilidades de intercambio y el radio de oferta, de modo que se puedan cambiar minutos por actividades de ocio, entradas para el teatro o un curso en el centro cívico.

El restaurante del tiempo

En el año 2012, veintisiete entidades de Terrassa y la Asociación Local de Entidades por la Inclusión (ALEI) fundaron el restaurante La Trobada para dar respuesta al aumento exponencial de personas en paro de larga duración y a la situación de precariedad de los más jóvenes que se arrastraba desde 2007.

Se trata de un restaurante del tiempo en que la gente que no tiene trabajo puede trabajar voluntariamente. Estas personas en riesgo de exclusión comen cada día en el restaurante gracias al apoyo de entidades que pertenecen a la Asociación Local de Entidades para la Inclusión de Terrassa (ALEI), de Cáritas y del Ayuntamiento. Pau Consola, uno de los coordinadores, comenta que a la mayoría de las personas en situación de pobreza no les queda más remedio que recurrir a los comedores sociales o a los bancos de alimentos, que no resuelven su reintegración en el tejido social y laboral. Por eso abrieron el restaurante, que permite a sus usuarios ocupar el tiempo de manera constructiva y volver a sentirse útiles mientras reciben formación. Los clientes del restaurante del tiempo La Trobada vienen de un proceso de aislamiento social, han roto con las amistades y algunos

Un banco y un reloj como alegoría de los bancos de tiempo, en la segunda Fiesta del Tiempo que tuvo lugar el pasado mes de junio en el barrio de la Barceloneta.

incluso con la familia. Pasar por el restaurante del tiempo les ha ayudado a alimentarse mejor, a sentirse valorados y a aprender un oficio relacionado con la hostelería, propiciando un proceso de reinserción laboral.

La Trobada entiende que, aunque la gente no disponga de dinero, sí que tiene tiempo y capacidad para llevar adelante un trabajo con valor; un tiempo que el mercado laboral no reconoce. Muchos de los que pasan por este restaurante han conseguido reintegrarse al mercado laboral.

Proyectos que inspiran

Maria Nikolopoulou, del equipo gestor del Banco del Tiempo de Sants, mantiene contactos con iniciativas internacionales basadas en la colaboración de los bancos de tiempo con las administraciones correspondientes. El proyecto Spice en Inglaterra, por ejemplo, trabaja con el sistema nacional de atención primaria para “recetar” a personas mayores inactivas que se apuntan a un banco de tiempo. Asimismo, evalúa el estado de salud de las personas antes y después de pertenecer a uno de estos organismos.

El BdT de Sants también está en contacto con un proyecto de un municipio de Suiza en que la administración apoya con euros a un fondo de pensiones en horas. Durante una serie de años la gente ayuda y acompaña a sus vecinos enfermos o de más edad a cambio de acumular horas de “cotización”. Cuando sean ellos quienes necesiten ayuda, la recibirán de este “plan de pensiones”.

Estos dos proyectos pueden empezar a inspirar a los bancos de tiempo de nuestro país.

Rehacer el tejido social y cambiar de paradigma

“Al fin y al cabo las horas son la excusa para sentirse valorado. En el fondo la gente viene a solucionar problemas emocionales, a conocer a personas nuevas después de un cambio social fuerte o cuando se siente incómodo con la red social antigua”, comenta Jordi Macià, del BdT de Berga. Cada banco de tiempo tiene su peculiaridad: unos trabajan con la red vecinal para romper la desconfianza; otros para sentirse valorados, como Aiman Khater, de origen sirio, que llegó a Berga como refugiado y tiene muchísimas horas acumuladas porque no ha parado de hacer cosas por los vecinos, o Montse, del BdT del Pont del Dimoni, de Girona, que ha ido a pasar cuatro días a Berga a través de una agencia de viajes que se gestiona con horas de banco del tiempo: alojamiento y actividades a cambio de tiempo.

Las posibilidades son infinitas, aunque se trata en todos los casos de proyectos colaborativos con un valor social inmenso, desarrollados por personas que no son solo un grupo de vecinos que pasan el tiempo juntos, sino uno de los factores necesarios para el cambio social y económico y para cuestionar la forma habitual de relación entre la gente.

“Ahorra tiempo ayudando a tu comunidad” es uno de los lemas de los bancos de tiempo. Ahorrar sin invertir, transformando el mercado, aportando valor al tiempo y creando una alternativa económica y social. “El tiempo es oro”, dice el dicho, pero quizás aún lo es más cuando se puede decidir a qué y a quién se dedica y cómo se ahorra. Los bancos de tiempo no fabrican ni producen, sino que dan valor a lo que solo nosotros mismos podemos gestionar: el tiempo y las relaciones humanas en un intercambio equivalente. ■

Texto: **Dídac Costa** Sociólogo, activista y escritor. Cofundador de la Ecoxarxa Montseny, la CIC, Calafou y la Ecovila Amat

Los sistemas locales de intercambio como alternativa económica

Entre 2009 y 2010 surgen en Cataluña las primeras ecorredes, experiencias innovadoras de moneda local que promueven un funcionamiento económico al margen del sistema monetario dominante. Son redes sin ánimo de lucro de ciudadanos que intercambian bienes y servicios retribuidos en moneda social.

La primera ecorred apareció en el Montseny en enero de 2009 y su moneda local era el ecoseny. Al cabo de un año la propuesta ya contaba con unos trescientos usuarios, una tienda de comida ecológica, ferias trimestrales y muchos intercambios con billetes físicos del ecoseny. El mismo año nacieron la Xarxa Eco Tarragona y la Ecoxarxa Osona, que seguían el mismo modelo pero con características propias. Por ejemplo, el vegetarianismo suponía un eje central en la ecorred del Montseny, pero no se aplicó en la de Osona.

A finales de 2009 se celebró un pequeño seminario de monedas locales que fue decisivo para poner en común propuestas y metodologías, así como para establecer redes de trabajo permanente entre las distintas redes de trueque. Además de las ya citadas, participaron redes como Xaingra y académicos y activistas de las monedas sociales, quienes poco más tarde iniciarían la turuta de Vilanova y la Cooperativa Integral Catalana. Desde entonces han surgido unas veinte ecorredes, cada una con sus propias dinámicas y características.

La creación en 2010 de la Cooperativa Integral Catalana (CIC) aportó herramientas fundamentales para la consolidación e integración de las ecorredes y facilitó el inicio de nuevas redes y proyectos. Las ecorredes y la CIC suman hoy unas tres mil personas en Cataluña, que participan directamente de esta economía más humana y ecológica y muchas más que, sin ser socias, se sirven de sus herramientas. Algunas ecorredes han decaído en los últimos años, como la del Montseny, que hoy lleva a cabo pocas actividades. Aún así logró su mayor cometido: ser un ejemplo reproducido en otras regiones. Otras, en cambio, florecen y se consolidan, generando nuevas propuestas y herramientas.

Feria organizada en el marco de la celebración de los cinco años de existencia de la Ecoxarxa Montseny, en 2010.

Toni Medalla

Estructurada como una asociación, la Ecoxarxa Montseny combinó desde sus inicios el sistema de moneda social del tipo LETS (iniciales de la denominación inglesa Local Exchange Trading System) y el que se basa en el cambio de moneda oficial (euro) a local (ecoseny) como en las regio alemanas o en las ciudades en transición (*transition towns*).

La posibilidad del cambio de moneda y la gestión colectiva de los euros que entran en la red permiten la aparición de un nuevo elemento, parecido a una cooperativa de consumo, que en el caso de la red del Montseny se llamó Central de Compras Colectivas (CCC). Veamos cómo funciona todo el sistema.

Como en cualquier sistema LETS, los usuarios comienzan con un crédito de 0 y adquieren moneda social al ofrecer un bien o servicio. Quien ofrece ese bien ve aumentar su cuenta para proveerse en la red. Quien recibe un bien o servicio, ve como su cuenta se reduce. Si aún no ha ofrecido nada para el intercambio, su saldo comienza en negativo, endeudándose hasta un límite de -100 al empezar, que puede crecer hasta -500 a medida que se adquieren bienes y servicios.

Del euro privado al euro colectivo

La Ecoxarxa Montseny introdujo desde el principio la posibilidad de conseguir moneda local cambiando euros por ecosenys 1 a 1. Esto permite participar no solo a los usuarios de la red o prosumidores (quienes producen y consumen), sino también a visitantes o consumidores, personas que tal vez no desean integrarse a la red, pero que simpatizan con ella o quieren consumir algo puntualmente en una feria o al visitar un *rebo*st (nombre de las tiendas de la ecorred; palabra catalana que significa despensa o conjunto de provisio-

nes), sin haber traído nada para intercambiar. Como no se permite usar euros en la feria o el *rebo*st, hacen el cambio en una mesa de información y así pueden adquirir productos.

Los euros que entran pasan a formar parte de un nuevo espacio económico, el de los euros colectivos. Siguen siendo euros, moneda que no es bienvenida en las redes de moneda social, pero dejan de ser privados o personales para convertirse en colectivos. A diferencia de otras redes basadas en el cambio de moneda, ese capital no se guarda en un banco por si los consumidores quieren recuperar sus euros, ni se destinan a microcréditos, sino a compras colectivas de productos básicos y de consumo cotidiano que aún no se encuentran en la red. Las compras colectivas de alimentos básicos se distribuyen después íntegramente en moneda social en ferias y *rebo*sts a usuarios de la red y a visitantes.

Esto permite integrar en el sistema a productores externos cercanos y ecológicos, a quienes se paga parcial (desde un 10 %) o completamente con estos euros colectivos, y también introducir a su través productos que aún no están enteramente disponibles con moneda social. Los *rebo*sts también reciben productos de los propios usuarios, como fruta o verdura de sus huertas familiares o elaborados por ellos, como pan, galletas, etc.

Así, las ecorredes pasan de ser una red de trueque a algo parecido a una cooperativa de consumo, pero con cuentas colectivas en lugar de individuales, tanto de los productores como de los consumidores. Con este sistema se puede acceder con moneda social a productos que generalmente no encontramos en las redes de trueque clásicas, como alimentos básicos que de una u otra forma se deben adquirir con euros, lo que reduce el gasto familiar. Y se consiguen a precios reducidos por ser compras colectivas directas al productor, lo que demuestra que el producto ecológico sí

Los ecosenys, la moneda utilizada en la Ecoxarxa Montseny.

Didac Costa

puede ser competitivo cuando opera en el marco de un modelo de distribución y monetario también ecológico.

Esto lleva a los usuarios a realizar un esfuerzo para ofrecer bienes y servicios útiles e interesantes que les permitan disponer de moneda social. La mayor variedad de productos también atrae a nuevos consumidores, con lo que se asegura el flujo de entrada de euros que fortalece la red y se amplía el abanico de productos.

A diferencia de las redes en que la única forma de conseguir moneda social es mediante el cambio de euros, lo que podría reproducir las desigualdades económicas del mundo del euro, en las ecorredes pueden participar en igualdad de condiciones personas con escasos recursos, tal vez sin empleo o jubilados, pero con más tiempo y posibilidad de ofrecer bienes y servicios.

Organización de las ecorredes

Las ecorredes se organizan a través de una asamblea y distintos grupos de trabajo con sus herramientas virtuales de intercambios y comunicación. Su herramienta informática básica es Integral CES, una versión propia de la aplicación gratuita de intercambio en línea CES (Community Exchange Systems), originaria de Sudáfrica y que utilizan más de mil redes en todo el mundo.

Además, suelen disponer de un espacio propio o cedido en el que realizar encuentros, como las ferias, instalar una tienda ecológica y realizar los cambios de moneda.

Desde sus inicios las ecorredes han celebrado ferias mensuales o trimestrales en plazas y parques, aunque su periodicidad ha ido disminuyendo progresivamente. Las primeras ecorredes dependían de ellas para existir, mientras que las nuevas las consideran más bien un complemento. Las ferias regulares son necesarias no solo para una buena difusión, sino también para impulsar la renovación de la base de usuarios, ya que son muchos los que, con el paso del

tiempo, cambian de región o abandonan la red. La cifra mínima ideal de usuarios es de cincuenta –aunque, cuantos más, mejor– para favorecer la diversidad de bienes y servicios, y porque normalmente solo una tercera o una cuarta parte del total son realmente activos.

Por último, para el buen funcionamiento de cualquier red de trueque se debe contar con unos protocolos rigurosos de emisión de moneda social y una revisión periódica de las cuentas personales para eliminar las que permanecen inactivas durante mucho tiempo, así como reforzar la supervisión entre pares para evitar abusos.

La Cooperativa Integral Catalana

Esta entidad puede definirse como una red de personas y proyectos que se organizan de modo asambleario con el objetivo de construir un modelo económico alternativo. Persigue incrementar los espacios más cooperativos y menos monetizados gracias a modelos comunitarios de vida y trabajo, pero asumiendo la necesidad de resolver una parte de nuestra economía en euros, de forma colectiva y con criterios de economía social, comercio justo y sostenibilidad.

En estas comunidades se puede vivir bien con ingresos mensuales de 300 o 400 euros, a los que se añaden otros 100 o 200 ecos y las opciones de autogestionarse parte de la alimentación con una huerta o frutales y de disponer de vivienda en un régimen de cooperativa de derecho de uso. Esto crea un nuevo eje por explorar en el desarrollo de alternativas laborales y de vivienda en una situación de desempleo creciente y de dificultades para acceder a la vivienda en las ciudades.

La CIC protege de las regulaciones externas colectivamente y deja espacio para que productores internos puedan vender con moneda social y euros sus productos a otros productores internos y usuarios, sin obligarlos a pasar por muchos de los trámites legales requeridos para vender en el

mercado capitalista. También resuelve colectivamente cuestiones legales, fiscales y administrativas, agiliza la creación de cooperativas de trabajo o vivienda, etc.

Desde su inicio la CIC mostró interés por las monedas sociales como una herramienta decisiva para el cambio social. Se interesó por la Ecoxarxa Montseny y reprodujo y mejoró su modelo con una primera ecotienda y el impulso de la Ecoxarxa de Barcelona en el barrio de Gràcia. Esta red no llegó a constituirse, pero las reuniones sirvieron para consolidar la propia CIC, que a su vez ha ayudado mucho a las ecorredes, por ejemplo, con la compra de bienes que requieren mayor inversión. La CIC ha ayudado a iniciar y consolidar muchas propuestas de vivienda cooperativa y de ocupación facilitando las estructuras iniciales, los cuerpos jurídicos, una amplia red de apoyo y de herramientas, y en algunos casos también la financiación para arrancar.

Algunas de las estructuras más destacadas de la CIC son la Cooperativa de Autofinanciación Social en Red (CASX), un banco alternativo en euros para financiar proyectos sin intereses; la plataforma Coopfunding, para financiar proyectos con criterios cooperativistas, y especialmente la Central de Abastecimientos Catalana (CAC), una red de distribución de comida que cubre todo el territorio, adquiere bienes a productores en porcentajes de moneda social y euros y los distribuye a toda la red de CIC y proyectos afines.

Las ecorredes pagan a la CAC en porcentajes cada vez mayores de moneda social en lugar de euros. La CAC organiza su economía con una caja en euros circular, pero permite a sus proveedores pagar en porcentajes variables de moneda social y de euros para facilitarles el acceso a la moneda europea, necesaria para cubrir gastos como alquileres, gasolina, etc., sin salir del sistema alternativo.

La CIC, que se ha replicado parcialmente en otras comunidades españolas, fue creada, entre otros, por Enric Duran, activista catalán conocido por organizar una acción de desobediencia civil contra el sistema bancario. Pidió a una cuarentena de entidades financieras créditos por un total de casi medio millón de euros que entregó a movimientos sociales, un año antes de que empezaran a funcionar el CIC y las ecorredes. Hoy sigue en paradero desconocido, perseguido por esa acción. Es también el principal impulsor, desde la clandestinidad, del proyecto Fair Coop.

El sistema cooperativo Fair Coop

En 2015 miembros de la CIC, la P2P Foundation y grupos de activistas hackers unieron fuerzas para crear Fair Coop. Se trata de una red bancaria alternativa, de carácter cooperativo, que traslada a un ámbito global parte de las propuestas y del trabajo de las cooperativas integrales. Incluye el uso de monedas P2P como el *faircoin*, similar al bitcoin pero de contenido más social y cooperativo. Fair Coop ofrece apoyo organizativo y jurídico a proyectos altercapitalistas a través de una cooperativa abierta, autoorganizada a través de internet, que se mantiene al margen del control financiero y fiscal del Estado gracias a ciertos mecanismos jurídicos y fiscales. Reduce los impuestos en los intercambios entre miembros y genera recursos económicos a través de estos beneficios fiscales, recursos que luego se distribuyen a los proyectos.

Movimientos de base y de contracultura que trabajan de forma autogestionada y asociativa, así como inmigrantes,

Cooperativa Integral Catalana

refugiados, trabajadores precarios o cooperativas, pueden usar los servicios de Fair Coop para reducir sus gastos fiscales y administrativos, crear cuentas bancarias en las que recibir pagos del exterior o con las que pagar a proveedores y clientes, gestionar proyectos fuera del control del sistema financiero, organizar prácticas de desobediencia fiscal y recibir protección jurídica ante la insolvencia personal sin riesgo de bloqueo de cuentas.

Freedom Coop es la herramienta legal a escala europea que pueden usar los proyectos vinculados a Fair Coop para organizar sus actividades jurídicas y económicas sin necesidad de registrarse en cada país. También la usan otros proyectos creados por la misma organización como FairCoin, FairMarket –un mercado en línea que ya une a cientos de miembros en todo el mundo y da acceso a muchos productos–, CoopFunding, FairSavings, CoopShares o FairCredit.

Igual que el bitcoin, el *faircoin* es posible gracias al Blockchain, una nueva herramienta que analistas como Don Tapscott afirman que supone la próxima revolución en internet. Permite la completa descentralización de nuestras sociedades, con plena seguridad en el registro de cuentas, votos, etc., para hacerlas más democráticas. Hervé Falciani declaró públicamente su apoyo al *faircoin*, y defiende que este tipo de monedas P2P sociales constituyen una de las pocas formas de escapar al poder de la élite económica en nuestras sociedades. ■

Quincuagésima Jornada Asamblearia de la Cooperativa Integral Catalana (CIC), que se celebró en el Mas Malleu de la Alta Garrotxa en noviembre de 2014.

Debajo, cartel de la campaña de apoyo a Enric Duran, impulsor de la CIC y de Fair Coop, que en 2013 pasó a la clandestinidad, perseguido judicialmente por haber pedido a entidades financieras créditos que entregó a distintos movimientos sociales.

DOS AÑOS EN LA CLANDESTINIDAD

DOS AÑOS SIN ENRIC. LE QUEREMOS EN CASA

LIBERTAD
ENRIC DURAN

#RegresoEnLibertad

Ecopolis, el juego de la economía social y sostenible

Este Monopoly alternativo sirvió como campo de pruebas de la moneda local de Vilanova i la Geltrú.

Ecopolis es un juego inspirado en el Monopoly pero que en lugar de enseñarnos a especular quiere ayudarnos a entender cómo el uso de las monedas complementarias puede mejorar la economía de un pueblo. Se juega en dos partes: la primera, con criterios puramente capitalistas, y en ella se favorece la especulación, la rapiña y la destrucción planetaria; y la segunda, con criterios de economía social y sostenible. Aquí el tablero de juego representa una ciudad en la que está implementada una moneda complementaria que se obtiene mediante trabajos para la comunidad u ofreciendo productos artesanales, servicios o conocimientos. Los productos se pueden pagar en parte en moneda global y en parte en moneda local.

Cada jugador escoge al azar un personaje y una condición económica asociada, y a medida que avanza va encontrándose con necesidades que tiene que cubrir con lo que ofrece la sociedad. En la parte de economía social, las posibilidades de cubrir las necesidades son mucho mayores que en la capitalista y a la vez la huella ecológica es muy inferior.

Hay una ganancia colectiva, que se constata en el hecho de que todos los jugadores tienen trabajo y están mejorando la ciudad, y también una ganancia individual, que se mide según la capacidad de cada jugador de reducir su huella ecológica.

Ton Dalmau, el inventor del juego, explica: “El juego se creó en el año 2010 para entender cómo podría funcionar la moneda complementaria que estábamos diseñando pensando en Vilanova i la Geltrú. Hubo un momento, en octubre de 2010, en el que nos dijimos: ‘pongámonos a jugar en real’, y de ahí surgió la turuta, la moneda social de Vilanova i la Geltrú, un proyecto ciudadano”.

“La globalización ha servido para crear muchas cosas que no se pueden producir localmente (ordenador, móvil, avión, coche...), pero lo ha puesto todo en un solo mercado, incluso los productos que siempre habían tenido un origen local, y esto tiene un alto coste energético y repercute en la salud individual y planetaria –sigue Dalmau–. El poder de las economías locales complementarias consiste en poner en valor de nuevo todo lo que podemos producir localmente (comida, ropa, muebles, casas...). Creemos que la *glocalización* (global más local) es la auténtica globalización, pues lo global no funciona si lo local se destruye”. **Redacción** ■

Vicente Zambrano

OFFICINA CANVI LOCAL (BANC LOCAL)
 Canvi Moneda Global pe
 Local
 Cobrir els crede
 (en)

VESTIR I REGALS

COMUNICACIÓ I TRANSPORT

SALUT I BENESTAR

FORMACIÓ

COMUNICACIÓ I TRANSPORT

ALIMENTACIÓ I PRODUCCIÓ

LLEURE I DISTENSIÓ

AJUNTAMENT
 Has de pagar 100 euros d'impostos (al sobrepassar la casella).
 En V2 pots pagar 50% en cada moneda

LOTERIA tira el dau, si et surt 6 2 vegades cobres 3000 Euros

COMUNICACIÓ I TRANSPORT

SALUT I BENESTAR

ALIMENTACIÓ I PRODUCCIÓ

FORMACIÓ

VESTIR I REGALS

C3 EMPLEAT BANC
 Ingressos: 3000 eu
 Persones a càrrec?
 Prop/Hipot/Lloguer. Quan

C2 PERSONA SOLA
 Ingressos: n

ECONOMIA V2

...ctes globals - mercat global - monedes globals
 ...tes locals - mercats locals - monedes locals

Una tienda de Santa Coloma de Gramenet con el distintivo de aceptación de la moneda local.

Vicente Zambrano

Texto: **Anna Salvans** Periodista

La grama, moneda social y motor de la economía local

Santa Coloma de Gramenet ha puesto en circulación una moneda social, la grama, con el objetivo de incentivar el comercio local y fortalecer el compromiso de los residentes con su ciudad. Inspirado en este y en otros proyectos, el Ayuntamiento de Barcelona prepara una prueba de moneda local en los barrios del Besòs.

Hace unos años el Ayuntamiento de Santa Coloma tomó nota de que muchos comercios bajaban la persiana, la gente salía a comprar a las grandes superficies de las ciudades vecinas y había un alto riesgo de que la ciudad se convirtiera en una ciudad dormitorio. La riqueza que generaba la ciudad se escapaba, había una fuga de liquidez. Según un estudio, se comprobó que el 90 % del dinero que salía del ayuntamiento desaparecía en tres días. Para una ciudad que no tiene demasiada industria ni turismo, el comercio es el motor de riqueza.

La grama, nombre de la moneda local, empezó a circular en enero de 2017. En el trasfondo de esta iniciativa se

encontraba la voluntad de incentivar el comercio local y de fortalecer el compromiso de los residentes con su ciudad. La campaña “Soy de Santa Coloma. Compro en Santa Coloma” se incluye en este gran objetivo que se ha marcado el consistorio presidido por Núria Parlon, que ha puesto en circulación la moneda social vinculada a las subvenciones que se dan desde los departamentos municipales de Deportes, Cultura y Comercio –en una primera fase no entran las de Bienestar Social. Actualmente, un 30 % del importe de las ayudas que salen de estos departamentos es en gramas, que se pueden intercambiar por productos en las tiendas de la ciudad. Una grama puede cambiarse por un euro una vez

han transcurrido 45 días, pero si se hace antes se aplica una penalización del 5 %. Aunque es un proyecto cuyo objetivo es crear consumidores, también incluye un elemento ético, de impulso a los valores, ya que se vincula con la banca ética Triodos.

Pero aún es pronto para sacar conclusiones y emitir valoraciones, porque se trata de una de esas iniciativas que necesitan tiempo para enraizar. Andreu Honzawa, consultor y miembro de Ubiquat Technologies, la organización que ha puesto en marcha el proyecto, cree que para que tenga éxito es necesario que los comerciantes se lo hagan suyo y que haya más dinero en circulación. Además, tendría que abrirse a comunidades especialmente dedicadas al comercio, como por ejemplo las numerosas comunidades china y paquistaní, que pueden verle una gran utilidad. De momento, los comerciantes de Santa Coloma se van adaptando a lo que supone un cambio de cultura. No hay intercambio físico de dinero ni de monedas, lo que hace que la seguridad sea máxima y que se sepa en todo momento dónde está el dinero; pero aquellas personas que durante toda la vida solo han visto billetes y monedas, especialmente si son de edad avanzada, seguramente necesitarán mucha paciencia para adaptarse a este mundo virtual.

La libra de Bristol

Con la ayuda de la ONG holandesa STRO, la primera organización del mundo sin ánimo de lucro especializada en monedas locales, los responsables del proyecto lo presentaron a la Unión Europea hace cuatro años, conjuntamente con la Universitat Pompeu Fabra (UPF) y la consultoría Learning by Doing –al principio también estaba implicado el Ayuntamiento de Granollers. Un ejemplo de las nuevas y exitosas tendencias de gestión de las ciudades medianas, basadas en la colaboración del sector público y el privado, la universidad y la ciudadanía. Echaron una ojeada al mundo, y uno de los lugares que les inspiró fue Bristol, donde, desde hace cuatro años, se puede comprar con la libra de Bristol –emitida por la Bristol Credit Union, una cooperativa de servicios financieros–, que ha cuajado plenamente entre la población.

El eslogan del proyecto es “Our city. Our money” y nace de los consumidores, a través de un movimiento como el de las ciudades en transición. Cuando el Ayuntamiento de Bristol comprobó el éxito de la iniciativa, favoreció la circulación de la moneda y aumentó su escala de uso. Hoy casi medio millón de habitantes ya pueden pagar los impuestos locales con la libra de Bristol, lo que demuestra que la moneda social también puede ser una estrategia de promoción y de estímulo de las políticas públicas, porque va asociada a un proyecto de energía, de agricultura ecológica y de potenciación de la singularidad de los establecimientos locales.

El proyecto social barcelonés

La lucha contra la pobreza y la desigualdad es la idea con que se trabaja en el Ayuntamiento de Barcelona, que sigue muy de cerca la implementación de la grama y también la experiencia de Bristol, ya que prevé poner en circulación la moneda social barcelonesa –aún sin nombre– a finales del actual mandato. Lluís Torrens, director de Planificación y de Innovación del Área de Derechos Sociales del Ayuntamiento, explica que quizás se decidirá imprimir monedas y billetes

Vicente Zambrano

como en Bristol –Santa Coloma es el primer proyecto de moneda social 100 % digital en todo el mundo–, ya que si la idea cuaja entre los turistas se la podrían llevar como recuerdo, lo que reportaría notables ingresos al erario.

No obstante, el interés del proyecto barcelonés dista mucho de ser turístico, ya que en realidad se vincula a una prueba piloto de la renta mínima municipal de inserción localizada en los diez barrios del Eje Besòs. La prueba quiere verificar el impacto de que una parte de los beneficiarios cobren parte de la renta de inserción en moneda social. En este caso, se busca un doble efecto social, que beneficie tanto a las personas que recibirán la ayuda directa como a los comerciantes, dado que el Eje Besòs dispone de un tejido comercial muy débil. Además, el pago de las ayudas en moneda social permitirá realizar un experimento innovador de canalización del gasto público social y analizar su impacto en el bienestar de los receptores. Se prevé que en los dos primeros años se inyecte un millón de euros en moneda social. El Besòs puede convertirse así en un sector de innovación social y de atracción de riqueza gracias a la introducción de la moneda social.

El proyecto, denominado B-Mincome y pionero en el mundo, cuenta con un presupuesto de unos 13 millones de euros, de los que 4,85 millones los aporta la Unión Europea. Es una de las tres iniciativas del programa Urban Innovative Actions que se han fijado como objetivo luchar contra la pobreza y la desigualdad –las otras dos propuestas de carácter social son de Madrid y Turín. El proyecto beneficiará a un total de mil hogares elegidos aleatoriamente y se realizará con la colaboración de diversos socios: The Young Foundation, Fundació Novact, Ivàlua, el IGOP de la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) y la Universidad Politécnica de Catalunya (UPC).

El proyecto de la moneda social de Barcelona se vincula a la prueba piloto de la renta mínima municipal de inserción, localizada en los diez barrios del Eje Besòs. En la imagen, el mercado del Besòs.

Pese a que aún se está estudiando cómo se pondrá en práctica, se tiene claro que se velará por la credibilidad y la seguridad de la moneda social barcelonesa, para evitar que se pueda cometer cualquier tipo de fraude. El mayor reto, sin embargo, es evitar que se convierta en una “moneda de los pobres” debido a sus comienzos vinculados al plan de introducción de la renta mínima de inserción.

El hecho de que no se estigmatice su uso dependerá de la acogida que reciba por parte del resto de ciudadanos y que la acaben sintiendo como una propuesta útil. En este sentido, el director de Planificación y de Innovación del Área de Derechos Sociales del Ayuntamiento, Lluís Torrens, asegura que se trabaja en una estrategia para que llegue a sectores amplios de la población y a muchos más barrios que los del Eje Besòs. Y sobre todo se quiere que se convierta en un proyecto transformador, que la moneda social permita a muchos ciudadanos salir de la pobreza. Se ha detectado que 37.000 familias en Barcelona necesitarían la renta municipal, pero esta cifra asciende hasta 120.000 familias con ingresos por debajo del umbral de la pobreza –si no se tiene en cuenta el patrimonio.

Tradicionalmente, los proyectos de moneda social los ha impulsado la sociedad civil en un movimiento de abajo arriba, como es el caso, entre otros, de la turuta de Vilanova i la Geltrú. Estas monedas persiguen y consiguen crear vínculos sociales y personales alrededor de un proyecto alternativo de intercambio económico, pero su debilidad más evidente es que llegan a pocas personas y a menudo son idealizadas por sus usuarios.

Según Andreu Honzawa, el éxito de una moneda social se alcanza cuando la población en general le encuentra un sentido a su uso. Compara el fenómeno con lo que ocurre en el transporte: los hay de muchos tipos y la gente utiliza los que le hacen la vida más fácil. Existen dos motivaciones para promover las monedas sociales. La primera es la económica: impulsar el comercio local. Este es el caso de Santa Coloma, y también lo fue el de Cerdeña, donde los pequeños comerciantes decidieron crear el sardex. La razón económica es, igualmente, una de las que han pesado en el proyecto de la moneda social barcelonesa. La segunda motivación es la social o identitaria, y aquí encontramos como ejemplos la libra de Bristol y la ya citada turuta, además de los bancos de tiempo. Son iniciativas que responden a una voluntad de evitar la acumulación de capital y de fomentar la circulación rápida de la moneda dentro de las economías locales.

La moneda social va más allá de su función estrictamente económica y tiene un interés añadido para todos los actores que participan, porque representa una carta de presentación de unos determinados valores y un modo concreto de impulsarlos; valores como un sistema socialmente inclusivo y ambientalmente sostenible, y el bienestar colectivo en general y del tejido comercial y productivo local en particular. La implementación de las monedas sociales, aparte de masa crítica, también necesita un cambio de mentalidad, que cuesta más tiempo de lograr. Andreu Honzawa y Lluís Torrens coinciden en que Santa Coloma y los diez barrios barceloneses del Besòs son un laboratorio en tiempo real. ■

Texto: **Susana Martín Belmonte** Economista. Miembro de Novact y del Instituto de la Moneda Social

Desintermediación financiera y nuevas monedas

La revolución digital ha fomentado la eliminación de intermediarios en la mayoría de los sectores económicos, pero en el caso del financiero los ha hecho todavía más fuertes. La capacidad de crear dinero –exclusiva de las entidades de crédito– es la causa principal de esta anomalía. Una solución pasa por generar nuevos mecanismos de creación monetaria.

Si tuviéramos que expresar en una frase aquello a lo que se ha destinado la digitalización del sector financiero, sería probablemente esta: facilitar la compra-venta e incrementar la especulación. Esto ha fomentado la aparición de burbujas especulativas y ha acelerado los ciclos, lo que ha provocado que las crisis financieras sean cada vez más frecuentes. Con cada crisis financiera, el sector bancario se concentra más y aumenta el poder de las entidades que se mantienen en pie.

Los reguladores de la Unión Europea han percibido lo peligroso de depender de estas entidades cada vez mayores, propietarias de la práctica totalidad de los sistemas de pago digitales, lo que las coloca en esa posición de ser “demasiado grandes para caer”. Cada crisis supone una mayor concentración en el sector e incrementa la vulnerabilidad de la sociedad. Las megaentidades bancarias que están surgiendo son las propietarias principales de los medios de pago, es cierto, pero también son las principales creadoras de dinero. Por muchas alternativas al sector bancario que se hayan tratado de regular, todas ellas trabajan con dinero bancario: los nuevos proveedores de sistemas de pagos poseen cuentas en entidades bancarias para llevar a cabo sus servicios de pago y tienen que usar los sistemas de compensación que pertenecen al sistema financiero. Las nuevas plataformas de financiación colaborativa con ánimo de lucro, reguladas en 2015, también trabajan con dinero bancario, en general a través de proveedores de sistemas de pago certificados. Incluso los nuevos proveedores de dinero electrónico están obligados a tener dinero bancario en la misma cantidad que emitan de dinero electrónico para facilitar a sus clientes en todo momento el cambio a dinero bancario o efectivo. En definitiva, la creación monetaria regulada sigue en manos

Los intermediarios financieros se han hecho cada vez más fuertes como efecto de la revolución digital, contrariamente a lo que ha sucedido en la mayoría de sectores económicos. En la imagen, manifestación de protesta contra las políticas de la Unión Europea sobre Grecia durante la inauguración de la nueva sede del Banco Central Europeo en Frankfurt, en marzo de 2015.

Horacio Villalobos / Corbis / Getty Images

Dani Codina

Frente a la estructura profundamente jerárquica del sistema monetario y financiero actual, de hecho incompatible con una sociedad democrática, se plantean alternativas con un componente social fuerte como las monedas sociales y los sistemas de intercambio empresariales con gestión participativa. En la imagen, Coop57, una cooperativa de servicios que ofrece una alternativa de financiación y ahorro a entidades y particulares.

exclusivamente del sector bancario, aunque el número de reguladores que ven la necesidad de que existan otras opciones aumenta poco a poco. El Banco de Inglaterra ha sido el primero en mostrar un claro interés por propiciar el surgimiento de formas alternativas de creación monetaria.

El componente social en el eje de la innovación

Una característica central del sistema monetario y financiero actual es que se trata de una estructura público-privada profundamente jerárquica: los estados y bancos centrales se hallan en la cúspide, a continuación están los grandes bancos comerciales y privados, luego los bancos más pequeños y después el sector no bancario. Esta estructura de poder es básicamente incompatible con un sistema democrático, y es que una gran parte del sistema monetario data de épocas predemocráticas. En cualquier caso, esta jerarquía es de tipo social y político.

Atendiendo a esta característica del sistema monetario, las alternativas están llegando por dos vías opuestas:

–Eliminar el componente social. Algunos sistemas monetarios tratan de funcionar sin necesidad de que los participantes en los mismos hablen entre sí, o sea, prescindiendo de una estructura social para su funcionamiento. Nos referimos al bitcoin y a numerosas otras formas de moneda basadas en la tecnología de cadena de bloques, sobre todo aquellas cuyo total de unidades monetarias está predefinido. Esas monedas se generan de forma descentralizada pero no por ello democrática o igualitaria, con una tecnología que permite crear un mecanismo perfecto de mantenimiento de valor monetario, algo que sea invulnerable a la acción de los gobiernos o cualquier otro agente que pudiera intervenir en este aspecto, salvo la oferta y la demanda de la moneda.

–Incrementar el componente social. Por otro lado, algunas monedas existen gracias a un interés de sus promotores

por hacer justo lo contrario: democratizar el proceso de creación monetaria. En este tipo podemos incluir a las monedas sociales y los sistemas de intercambio empresarial, que es frecuente que se gestionen de forma ciudadana y participativa. En este caso, la moneda posee un papel instrumental y el objetivo consiste en generar una herramienta monetaria que permita un sistema económico que evolucione en función de las prioridades definidas por la ciudadanía, con objetivos concretos como dar liquidez a la economía real, procurar un sistema económico más equitativo y promover la sostenibilidad medioambiental.

La evolución de la confianza

La base del dinero es la confianza, que, en ambos grupos de monedas, ha evolucionado de un modo radicalmente diferente respecto al sistema monetario y financiero convencional. En las monedas del primer tipo, la forma de confianza se basa en la tecnología, en la inviolabilidad del código y la encriptación de las mismas. En el segundo caso, la confianza está basada en las relaciones interpersonales (P2P) o comunitarias de las personas que participan en ellas. También existen propuestas de moneda social que tratan de combinar las dos fuentes de confianza.

En numerosas ocasiones las monedas complementarias han surgido tras una crisis financiera. En las crisis suelen producirse contracciones monetarias, que un sistema de moneda social basado en el crédito mutuo permite compensar con liquidez adicional. Con frecuencia, estas experiencias se desmantelan una vez pasada la emergencia (como en el caso de la mayoría de los clubes de trueque en Argentina), pero algunas han pervivido (como en el caso del WIR suizo, con más de ochenta años de existencia).

La posibilidad de que las nuevas monedas prosperen estaría plenamente justificada ante la evolución del sistema financiero, que puede llevarnos a escenarios imprevisibles en los que la función social de la banca esté todavía más comprometida de lo que ya lo está. Hay una serie de condiciones que fomentarían esta posibilidad. En primer lugar, no habría que regularlas hasta que sus posibilidades estén plenamente desarrolladas, y apoyar su puesta en marcha desde los ayuntamientos y otras entidades públicas –sin olvidar que deben estar gestionadas por la ciudadanía. En segundo lugar, se trataría de fomentar la innovación en sistemas de confianza; por ejemplo, en sistemas que permitan registrar la confianza entre ciudadanos. En tercer lugar, sería preciso divulgar información sobre el funcionamiento del sistema monetario actual y las monedas complementarias. Finalmente, habría que fomentar diferentes sistemas de dinero y de mecanismos de compensación de pagos, ya que la interoperabilidad de las monedas complementarias no necesita producirse por los métodos convencionales usados por la banca.

La desintermediación en la creación monetaria puede tener grandes beneficios para la ciudadanía si la innovación se dirige a alcanzarlos. ■

Brangulí / Arxiu Nacional de Catalunya

Texto: **Francesc Ginabreda** Periodista y corrector

La Revolución Rusa en Barcelona: mucho ruido y pocas nueces

En medio de una gran crisis política y social, los sindicatos CNT y UGT, con el apoyo del PSOE y de los partidos republicanos, convocaron una huelga general revolucionaria en el verano de 1917. La Revolución Rusa, en curso en aquellos momentos, favoreció la creación de unas expectativas exageradamente optimistas.

Uno de los libros que conservo con más cariño desde que era pequeño es *Tintín en el país de los soviets*, joya editorial publicada originariamente entre 1929 y 1930 en el semanario belga *Le Petit Vingtième*. Se dice que fue un encargo ex profeso del diario *Le Vingtième Siècle*, conservador, católico y nacionalista, para hacer propaganda anticomunista durante el gobierno de Iósif Stalin. Así fue como Hergé envió a Tintín y a Milú a la tierra hipotética del socialismo para desenmascarar sus políticas y descubrir los secretos de un régimen contradictorio que hará lo que sea por sacárselo de encima. Siempre en vano: Tintín, el periodista que no escribía, mezcla de Indiana Jones y Sherlock Holmes, volverá a casa recibido como un héroe. Metáfora ideológica de entreguerras.

Este fue uno de mis primeros contactos con Rusia, seguido de una consistente y dilatada lista de iconos, peligros públicos, tópicos y referencias diversas en medio de las que también se halla presente la revolución, cuyo centenario se celebra este año y por cuyo motivo escribo este artículo. Concretamente, sobre sus efectos en España, en Cataluña y en la Ciudad Condal. Pongámonos en antecedentes.

Barcelona, “la Rosa de Fuego”, poco después de la Semana Trágica. Primera Guerra Mundial en curso y una España neutral en plena crisis colonial. Gobierno de la Mancomunitat con Prat de la Riba al frente. Y la CNT a la vuelta de la esquina. Primeros servicios de taxis y autobuses urbanos..., y protestas de las compañías de tranvías. La

Josep M. Sagarra i Plana / Arxiu Nacional de Catalunya

La segunda reunión de la Asamblea de Parlamentarios tuvo lugar el 19 de julio de 1917 en la Ciutadella; los 68 asistentes pidieron unas cortes constituyentes que abordaran la reforma del régimen político. En la página anterior, manifestación en el actual paseo de Lluís Companys, entonces Saló de Sant Joan, el 2 de diciembre de 1917, para pedir la amnistía para los presos políticos y sociales y la readmisión de los trabajadores despedidos durante la huelga de agosto.

economía en horas bajas, despidos laborales, el obrerismo en ebullición creciente y el sistema de la Restauración en la cuerda floja. Inestabilidad y discordia social latentes. Al cabo de poco, en una Rusia assolada por el hambre y la inflación, estalla la revuelta contra Nicolás II.

El territorio que descubre Tintín, más o menos distorsionado, es inimaginable sin la Revolución Rusa, pero hay que entender que ha pasado una década y que quien gobierna ya no es Lenin, sino Stalin, que Trotski ha sido desterrado y que el régimen bolchevique empieza a introducir los planes quinquenales. En España, el tiempo de la *Dictablanda* se agota a la espera de pasar el relevo a la Segunda República y poner punto y aparte a los mandatos borbónicos. Pero el sistema de la Restauración ya hacía tiempo que había entrado en crisis, y fue en el contexto de la Revolución Rusa cuando Alfonso XIII vio peligrar más seriamente su estabilidad.

Obsolescencia política

En 1917, la agitación militar y política estaba más viva que nunca y coexistía con las protestas del movimiento obrero y las reclamaciones de algunos partidos que querían modernizar la monarquía, como la Lliga Regionalista de Francesc Cambó, que reclamaba la autonomía de Cataluña, una reforma constitucional y la conversión de las Cortes en constituyentes en el marco de un estado federado. Pese a las contenciones económicas, la burguesía sacaba partido de la neutralidad española durante la Gran Guerra, ya que esta

situación le permitía hacer negocio con las exportaciones. Pero la realidad social del país era otra, con una miseria creciente que contrastaba con la opulencia de las clases pudientes. Mientras la riqueza de unos aumentaba, la conciencia de clase de otros se acababa de consolidar. Y una parte del Ejército, a su vez, decidía movilizarse contra la arbitraria división jerárquica de la organización.

Según el historiador José Luis Martín Ramos, en 1917 se produce una crisis política grave, pese a que las alternativas mayoritarias “se orientan a reformar el sistema desde el sistema, o con otro sistema, pero no a una revolución social”. Reformas, pero no sacudidas. En esta coyuntura, la Lliga y el nacionalismo catalán ven su oportunidad y con la excusa de la reforma aspiran a participar en la gestión del Estado, a tener más poder en un país en el que la división política se ve agravada por la presencia disruptiva de aliadófilos y germanófilos. El rey, sin ir más lejos, era germanófilo y tenía ministros aliadófilos. José Luis Martín Ramos, investigador del Departamento de Historia Moderna y Contemporánea de la UAB, que en el pasado mes de junio participó en el seminario del MUHBA “Crisis y revoluciones en Barcelona, 1917”, resume las circunstancias hablando de obsolescencia política. Todo indicaba que aquella sociedad estaba llegando a una encrucijada y que tenía muchos números para acabar siguiendo otro camino.

En esta atmosfera veleidosa, las grandes ofensivas a que se ha de enfrentar Alfonso XIII son tres: la militar, formalizada a través del famoso conflicto de las Juntas de Defensa;

la política, que se traduce en la polémica Asamblea de Parlamentarios, y la social, la más clamorosa, encabezada por un movimiento obrero en proceso ascendente que se alía con el republicanismo y se pone a hacer política. Tres propuestas de cambio de tres entornos bien diferenciados. Cuando llegan las noticias sobre los hechos de Rusia, el estallido revolucionario parece inevitable. El único problema aparente, la falta de consenso, volverá a ser determinante para amortiguar su fuerza.

Uniones improbables

Después de la huelga de veinticuatro horas organizada en diciembre de 1916, la CNT y la UGT volvieron a colaborar con el objetivo de paralizar el país durante más de un día, y en seguida recibieron el apoyo del PSOE y de los partidos republicanos. El trasfondo de la huelga, obviamente, tenía otra dimensión, proyectada por la esperanza de que el Ejército estuviera al lado de los manifestantes, como en Rusia. Pero el Ejército, igual que los políticos, les volvió la espalda. Y no solo eso, sino que reprimió duramente la protesta. La explicación es sencilla: los militares disidentes habían conseguido que el rey les escuchase. A partir de aquí, su compromiso político o las ansias de cambiar de régimen eran una mera abstracción, y poca cosa les unía con las protestas del movimiento obrero y el anarquismo.

La falta de apoyo de las fuerzas políticas también se comprende si consideramos las aspiraciones que tenían unos y otros. Ver a Cambó y a la CNT luchando juntos era tan improbable como hoy un pacto entre la CUP y la antigua Convergència. Y aunque esto último haya sucedido, la primera hipótesis no fue nunca una realidad. El líder de la Lliga, además, tampoco fue aceptado por las Juntas de Defensa, lo que truncó su posible alianza en las luchas parlamentarias. Las tres patas de la crisis política se rompieron. La huelga, por lo tanto, pondría de manifiesto la desunión de los sublevados, los partidos políticos y los movimientos sindicales, y rompería la homogeneidad de la Asamblea de Parlamentarios. Una vez concluida, la CNT y la UGT agudizaron sus diferencias, el Ejército volvió a apoyar al poder oficial..., y los partidos republicanos, de la mano de la burguesía, hicieron lo mismo. El eterno promiscuo y permeable pragmatismo político.

La huelga y los porqués del fracaso revolucionario

La capital catalana se detuvo durante cinco días, entre el 13 y el 18 de agosto. Pese al fracaso global e ideológico de la protesta, el Gobierno declaró el estado de guerra y la violencia se dejó sentir en muchos sectores de una población convulsa que, poco después, pasaría a ser conocida como “la ciudad de las pistolas”. Nada que *envidiar* al Chicago de Al Capone. La huelga se saldó con treinta y dos muertos, unos sesenta oheridos y ciento ochenta detenidos. Una tragedia que habría podido ser peor, pero la revuelta fue más corta y menos trascendente de lo que se esperaba. Se había generado un exceso de expectativas revolucionarias, favorecidas por los hechos de Rusia, donde los bolcheviques estaban a punto de alcanzar el poder. Otro hándicap nada menor en comparación con el caso ruso era la ausencia de intelectuales que apoyaran a los revolucionarios. En el resto de ciudades peninsulares en las que hubo movilizaciones destacadas

Josep M. Sagarra i Plana / Arxiu Nacional de Catalunya

el resultado no fue diferente. La huelga general había sido un gatillazo. Pero la conflictividad social no se disipó.

Lo demuestra, dejando a un lado el pistolero, la huelga de 1919 de La Canadencia (el nombre con que era conocida popularmente la empresa de producción y distribución eléctrica Barcelona Traction, Light and Power, de origen canadiense). Y nos podemos plantear una pregunta razonable: ¿por qué esta funcionó y la de 1917 fracasó?

El historiador Pelai Pagès, que también participó en el seminario del MUHBA, lo atribuye a diversos factores, empezando por la poca coordinación entre la CNT y la UGT (la huelga de La Canadencia, en cambio, solo la convoca la CNT, que unos meses antes había creado el sindicato único). “Fue demasiado precipitada y el Gobierno provocó que fuese así”, explica Pagès. La falta de colaboración con el Ejército y los partidos políticos llevó a que el ímpetu revolucionario acabara de desinflarse. Además, en el año 1919 se siguen notando los efectos del final de la Primera Guerra Mundial – nada que ver con el panorama de 1917. Y, por último, la cuestión fundamental: detrás de la huelga de La Canadencia –que se extendió a otros sectores industriales hasta convertirse en general– hay, en palabras de Pagès, “una demanda clave, al margen del malestar social”, la jornada laboral de ocho horas. Y eso sí que fue un éxito.

Durante estos años quedó demostrada la incompetencia de los gobernantes y el consiguiente agotamiento de un régimen incapaz de ofrecer respuestas a los desafíos del momento. El descontento estaba generalizado, pero en 1923 el general Primo de Rivera suspendió la Constitución e instauró una dictadura que duró hasta 1929. ■

Tropas en la calle durante la huelga de la Canadencia de 1919, un movimiento social que sí triunfó, al contrario de la huelga de 1917.

Texto: Coral-lí Pagès Periodista Fotos: Vicente Zambrano

La lucha contra el despilfarro alimentario

En Cataluña se desperdicia anualmente el 7 % del volumen total de comida adquirido por las familias, los restaurantes y los comercios. El despilfarro alimentario es un problema global contra el que se puede luchar con una mejora de la legislación y con proyectos sociales, pero también con iniciativas individuales y domésticas.

Muchos hemos oído en casa desde pequeños que la comida no se tira. Antes no disponíamos de las facilidades ni de la tecnología de hoy para adquirir, conservar y cocinar alimentos. Aun así, las familias aplicaban métodos de conserva y elaboraban recetas de cocina para aprovechar al máximo los ingredientes de que disponían. El ajetreado ritmo de vida de nuestra sociedad ha provocado que parte de estas buenas prácticas se haya perdido.

Un estudio de la Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura (FAO) ha estimado que, en Europa, la media de alimentos desperdiciados en el hogar se sitúa alrededor de los 95 kg anuales por habitante. El estudio concluye que un 33 % de la comida que producimos en el mundo para el consumo humano la perdemos o la tiramos en algún punto de la cadena alimentaria.

Juan Marcos de Miquel, fundador de la iniciativa Nevera Solidaria, apunta que, cuando los alimentos ya no son aprovechables para el consumo humano, pueden reutilizarse para elaborar comida para animales, como abono y finalmente como residuo. “Consideramos los alimentos como mercancías: esta es la causa de fondo del despilfarro. Compramos más de la cuenta, no nos planificamos la alimentación, buscamos ofertas para comprar más y por si acaso”. Miquel, que es también jefe del Servicio de Salud Pública del Vallès Occidental Oeste, ilustra esta situación con un ejemplo: “Cuando yo era pequeño, para merendar había pan con chocolate. Ahora acumulamos infinidad de alimentos en la despensa sin preocuparnos de si caducan”.

El proceso de producción, almacenamiento y transporte de alimentos deja una importante huella ecológica. Cuando tiramos comida también perdemos los recursos usados en su producción –suelo, agua, energía– y contribuimos de modo indirecto al incremento de emisiones de dióxido de carbono.

En Cataluña se desperdician anualmente 262.000 toneladas de alimentos, el 7 % del volumen total adquirido por las familias, los restaurantes y los comercios, según el estudio *Diagnosi del malbaratament alimentari a Catalunya*, que la Universidad Autónoma de Barcelona (UAB) elaboró en 2010 para la Agencia de Residuos de Cataluña. Esta cifra supone que cada catalán tira al año, de promedio, unos 35 Kg de comida, cantidad equivalente al consumo de una persona durante 25 días. Con el volumen total desperdiciado se podría alimentar a más de medio millón de personas al año.

En Barcelona un ciudadano consume anualmente 550 kg de comida, lo que supone un gasto de 1.560 euros por persona y año. La pérdida anual debida al despilfarro es de 112 euros por habitante, o de 841 millones de euros para toda Cataluña. La mayor parte del despilfarro (el 58 % del volumen global) se origina en los hogares; siguen en porcentaje los supermercados (16 % del total), la hostelería (12 %), el comercio al por menor (9 %), el catering (4 %) y los mercados municipales (1 %).

Juan Marcos de Miquel explica que el problema de la normativa española es la falta de concreción y de medidas que obliguen a los sectores de la alimentación a reducir las tasas de despilfarro. “La legalidad española deja en manos de productores y fabricantes la decisión de retirar de la comercialización los alimentos elaborados si creen que pueden ser un peligro para el consumidor; y, claro, el miedo y la falta de información hacen que se descarten alimentos sin estudiar antes si son o no son realmente peligrosos para la salud. Al final, las barreras son el miedo y la falta de solidaridad”. ■

El factor social

En Barcelona están en marcha numerosas iniciativas para reducir el despilfarro de alimentos. Paco Muñoz, vicepresidente de la Plataforma Aprofitem els Aliments (PAA), afirma que el acontecimiento más importante en este terreno es El Gran Dinar [la gran comida], evento organizado una vez al año por diferentes entidades de Cataluña y de toda España. También existe el programa “Barcelona comparte la comida”, de la entidad Nutrición sin Fronteras, a través del cual hoteles y restaurantes ceden los excedentes alimentarios a entidades sociales. “La mayoría de las iniciativas dependen de la sociedad civil –lamenta Muñoz–. Echamos de menos una normativa específica en las ordenanzas y en los requisitos para la contratación pública que obligue a todos los servicios de restauración de la ciudad a luchar contra el despilfarro”. Así pues, iniciativas no faltan, pero sí que hay un déficit de información y de formación ciudadana, de solidaridad y de valentía entre los productores de alimentos y, en general, de conciencia social para asumir que no es un problema de unos cuantos malgastadores, sino que afecta a todo el planeta.

El Banco de los Alimentos, una experiencia pionera

El Banco de los Alimentos de Barcelona nació en 1987, de la mano de Jordi Peix y Josep Miró i Ardèvol; fue el primero de España y uno de los primeros de Europa. Estas entidades actúan para dar salida a los excedentes generados en diferentes puntos de la cadena alimentaria, canalizan donaciones de particulares, organizaciones y empresas y promueven campañas de recogida. Los alimentos así reunidos los distribuyen entre entidades sociales para que los hagan llegar a las personas necesitadas. Los bancos de alimentos se organizan en federaciones territoriales y en una red mundial.

Plataforma Aprofitem els Aliments

Alimentando la conciencia social

La Plataforma Aprofitem els Aliments trabaja acercando a todos los agentes implicados en la cadena de los alimentos para encontrar soluciones compartidas al problema del despilfarro. Sus líneas de actuación incluyen la organización de actos festivos y populares de sensibilización, acciones de mediación y de asesoramiento y trabajo para impulsar una ley específica. “Todos los que asisten a nuestras comidas toman conciencia de que han de cambiar de actitud y

comportamiento en casa, como consumidores y como ciudadanos, para ayudar a modificar las reglas de cómo nos alimentan y cómo nos alimentamos. Los asistentes aprenden a saberse parte de la solución”, afirma Paco Muñoz, vicepresidente de la entidad.

La responsabilidad de Mercabarna

Cada año se comercializan en Mercabarna dos millones de toneladas de alimentos. Según un estudio de la UAB, de estos productos se desperdician nueve millones de kilos (el 0,5 %). El director general de Mercabarna, Josep Tejado, explica que con el fin de reducir esta cifra Mercabarna decidió perfeccionar el proceso de gestión de residuos del Mercado Central de Frutas y Hortalizas e inició una relación de colaboración con el Banco de Alimentos, al cual ha cedido el uso de un almacén de 425 m².

Espigoladors

Los alimentos imperfectos son comestibles

“Vivimos en un mundo en el que se nos presiona para ser perfectos, pero ni las personas ni los alimentos lo son”, afirma Mireia Barba, fundadora de la organización Espigola-

dors, que recoge excedentes de producción de alimentos y los hace llegar, en un 95 %, a organizaciones sociales. El objetivo es luchar contra el despilfarro alimentario y apoyar a personas en riesgo de exclusión social. Para ello utilizan la marca Es Im-perfect, la primera de toda España que comercializa productos alimentarios de alta calidad a partir de excedentes de fruta y verdura y que, gracias a su bajo precio, contribuye a dar acceso a una buena alimentación a personas con dificultades económicas.

Solidaridad a través de la nevera

La iniciativa Nevera Solidaria facilita que la gente pueda abandonar sus restos alimentarios en unas neveras (quince

en todo el territorio español) para que aquellas personas que lo necesitan los puedan recuperar en buen estado. En palabras de su fundador, Juan Marcos de Miquel, “representa un símbolo que tiene que inducir a la reflexión. Una vez que se instala una nevera solidaria, es necesario realizar publicidad en el entorno y aprovechar su presencia para iniciar otros proyectos de concienciación de la población”.

Supermercados con iniciativa

La organización danesa DanChurchAid creó el año 2015 el primer supermercado del mundo que solo vendía comida y otros productos con pequeños defectos o a punto de caducar a mitad de precio: Wefood. También a escala europea encontramos la onegé The Real Junk Food Charitable Foundation, impulsora del primer supermercado del Reino Unido que vende comida que ha superado la fecha de consumo recomendada. Cuando reciben la comida rechazada de bancos de alimentos, restaurantes, cafés o eventos, el voluntariado de la onegé inspecciona la comida con la vista, el olfato y el gusto. De esta modo pueden determinar si es apta para el consumo humano y evitan que toneladas de alimentos se tiren sin ningún control. ■

Estrategias para evitar tirar alimentos

Más de la mitad de los alimentos desperdiciados en Cataluña procede de los hogares. Pequeñas acciones como el cambio de algunas costumbres y una mejor planificación de la compra tendrían notables efectos positivos a gran escala.

Para reducir el despilfarro, las iniciativas más simples y responsables tienen lugar en las cestas de la compra y en las cocinas de cada ciudadano. Empecemos, por ejemplo, por una mejor organización de la compra. Una de las causas principales por las que acabamos tirando mucha comida es la falta de planificación, que se traduce en la adquisición de alimentos que finalmente no consumimos. Confeccionar la lista de la compra, pensar el menú semanal y cocinar las raciones justas son acciones que permiten ahorrar dinero y residuos.

¡Atención a las etiquetas! Hay que conocer su información para actuar en consecuencia y con sentido común. La fecha de caducidad indica la fecha a partir de la cual el consumo de un alimento puede suponer un peligro inmediato para la salud. En cambio, la fecha de consumo preferente señala el límite temporal a partir del cual no se garantiza que el producto mantenga todas sus propiedades organolépticas (sabor, olor, textura, etc.), aunque todavía se pueda consumir sin riesgo sanitario.

Grupos de consumo ecológico

Una solución alternativa que ha empezado a extenderse es la de los grupos de consumo ecológico. Es una forma de consumo que se basa en la relación directa con los productores para adquirirles productos locales, de temporada, frescos y ecológicos. Generalmente funcionan como cooperativas en las que las familias se distribuyen las tareas: contactar con los proveedores, preparar las cestas de cada unidad familiar, cobrarlas un día asignado a la semana, controlar los stocks, etc. Este modelo de consumo cuenta con más de un centenar de grupos en Cataluña, de los que casi el 82 % se encuentran en Barcelona y su provincia. ■

Arianna Giménez

Texto: **Gerardo Santos** Periodista

Adiós a la Modelo tras 113 largos años (menos un día)

La cárcel Modelo ha reunido, durante 113 años menos un día, lo que el estándar social y legal del régimen de turno separaba de lo colectivo y normativo, de la cosa pública. La sociedad, por sumisión o por inacción, aceptó el contrato: el Estado nos protege de la delincuencia a cambio de la potestad de decidir qué es delincuencia y de ejercer el uso legítimo de la fuerza y de la privación de libertad.

Hasta que el 10 de enero pasado la Generalitat y el Ayuntamiento firmaron el fin de la Modelo, nadie se acababa de creer que cerrase. Los alcaldes Clos, Hereu y Trias lo prometieron. Hoy ya no tiene presos –el último grupo salió en junio–, y esas dos manzanas representan una oportunidad y, a la vez, una amenaza para los residentes de la Nova Esquerra de l'Eixample, que ven como se revaloriza el suelo de un barrio que, a lo largo de cuatro décadas, ha pedido con insistencia el cierre de la cárcel para instalar en su lugar equipamientos, zonas verdes y escuelas.

Arianna Giménez

Arriba, la cárcel Modelo entre campos y solares vacíos el 9 de junio de 1904, fecha de su inauguración, aún inacabada.

Abajo, las excavadoras preparando el terreno para los barracones de la escuela Eixample I, el pasado mes de julio, en la parte del recinto que se derribó en 2015.

La Modelo, prisión de preventivos –los que tienen cargos pendientes de juicio–, es una de las instituciones públicas que mejor pueden explicar cómo ha vivido el siglo xx la ciudad de Barcelona. Allí han estado encerrados sobre todo quienes robaban (con independencia de si lo hacían para comer, para pasarse el mono o por avaricia), quienes traficaban con drogas (sobre todo los que lo hacían con poca cantidad), y los que pensaban diferente y/o propagaban sus ideas políticas.

A Francesc Ferrer i Guàrdia, pedagogo y fundador de la Escuela Moderna, lo detuvieron en Barcelona en agosto de 1909. Le acusaban de ser el instigador de las revueltas de la Semana Trágica. El sábado 9 de octubre se celebró –en la sala de actos de una prisión Modelo que entonces solo contaba con cinco años de vida– el consejo de guerra que lo juzgaría sin garantías procesales, y lo condenaría a muerte por rebelión militar. La mañana del 13 de octubre fue fusilado en el cementerio de Montjuïc, después de rechazar arrodillarse y de gritar “¡Viva la Escuela Moderna!”

Coincidiendo con la inauguración del nuevo curso escolar, el pasado mes de septiembre abrió sus puertas en el recinto de la antigua prisión la escuela Eixample I. Los vecinos del barrio de la Nova Esquerra de l'Eixample, que llevan décadas pidiendo al Ayuntamiento y a la Generalitat el cierre de la cárcel y la apertura en su lugar de escuelas, equipamientos y zonas verdes, llevan a sus hijos e hijas a clase allí donde el fundador de la Escuela Moderna recibió la condena a muerte.

Jaume Asens, cuarto teniente de alcalde de Barcelona, dirige el área municipal de Derechos de la Ciudadanía, Participación y Transparencia. Asens evoca la frase de Victor Hugo según la cual “quien abre la puerta de una escuela, cierra la de una cárcel”. Las puertas de la escuela Eixample I no son tan pesadas como las de la Modelo. Son ligeras, como el resto de la estructura modular. Se han instalado barracones en la esquina de las calles Entença y Rosselló, en la parte de la cárcel que el alcalde Trias hizo derriuir en marzo de 2015. Las excavadoras entraron en julio; tras su paso, en la pared de la cárcel aún se puede leer un mural: “De prisión Modelo (1904-2017?) a modelo de transformación, cultura, cohesión, memoria, barrio”.

El Plan Director de Transformación de la Prisión Modelo de 2009, diseñado con la participación de vecinos y comerciantes, sigue siendo vigente para la Asociación de Vecinos de la Esquerra de l'Eixample. Contempla la creación de una escuela de primaria, una guardería, una residencia para personas mayores y centro de día, un centro juvenil, un polideportivo, un aparcamiento subterráneo, un equipamiento asistencial, un memorial democrático y una zona verde. Son servicios que necesita urgentemente un barrio sin apenas parques ni escuelas.

Hasta la apertura de la Modelo, la prisión más importante de la ciudad era la de la calle de la Reina Amàlia, en la actual plaza de Josep Maria Folch i Torres del Raval. El presidio ocupaba desde 1839 un antiguo convento de monjas paulas. Allí, en una situación deplorable de hacinamiento en patios y pasillos, se juntaban mujeres, jóvenes, niños y niñas, ancianos, condenados y preventivos, enfermos y personas a punto de enfermar. Los primeros habitantes de la Modelo fueron los hombres de Reina Amàlia, cárcel que se mantuvo en pie hasta la Guerra Civil como prisión de mujeres, en una situación de insalubridad deplorable.

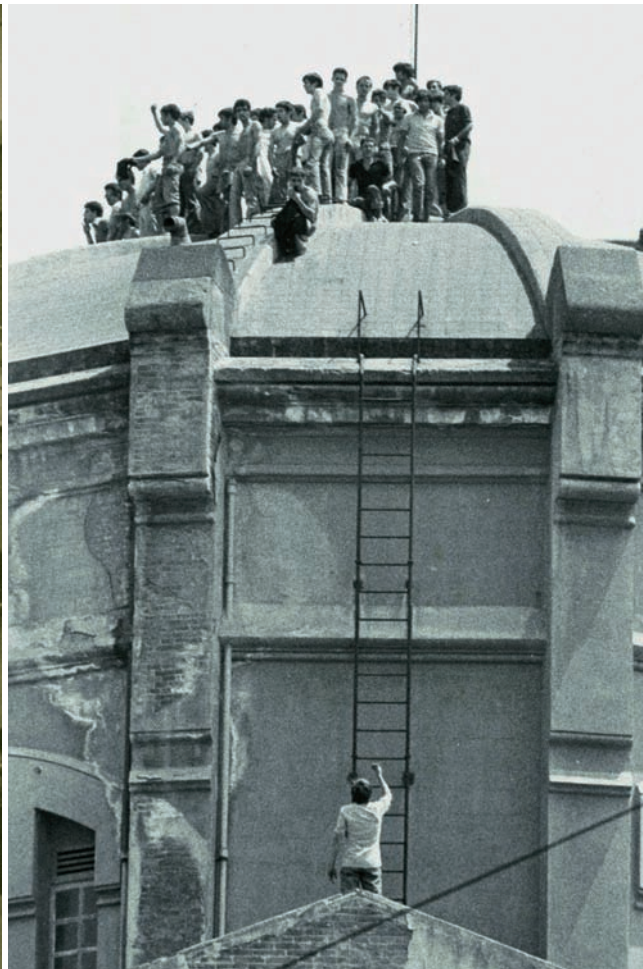
Sin embargo, las condiciones previstas para el nuevo presidio habrían de ser muy diferentes. A la Modelo se la llamó así porque su funcionamiento tenía que ser ejemplar. Los diseños de los arquitectos Salvador Vinyals i Sabaté y Josep Domènech i Estapà se empezaron a hacer realidad en 1887, un año antes de la Exposición Universal, pero la prisión no se inauguró hasta el 9 de junio de 1904, aún inacabada. La Modelo se hallaba entonces entre campos, solares y chabolas, lejos de aquel Eixample que se detenía en la calle de Balma y que aún tardaría treinta años en llegar a Sants y convertirla en una prisión urbana, la cárcel de Barcelona.

Fue la primera cárcel catalana de sistema celular, es decir, en la que cada preso dormía en una celda para él solo. Además, la Modelo se levantó con una estructura panóptica, basada en los principios arquitectónicos de Jeremy Bentham. Los vigilantes, situados en una estructura central circular, tenían una visión completa de las seis galerías que partían desde ese punto como los radios de una rueda.

En comparación con las cárceles de aglomeración, o con las condenas a galeras, o con las anteriores costumbres de tortura y suplicio públicas, la nueva Modelo de Barcelona no pintaba tan mal. Pero tales comodidades no eran arbitrarias. La vigilancia constante, el aislamiento, la disciplina en los trabajos, en las comidas y los horarios, el control del cuerpo del reo por parte del funcionario y la pena cuantificable según la variable temporal (años) buscan no solo moldear el

Pérez de Rozas / AFB

Pérez de Rozas / AFB

De izquierda a derecha, los presos en la misa de las fiestas de la Merced de 1946, y un grupo de amotinados en demanda de amnistía, en el tejado de la prisión, el 19 de julio de 1977.

cuerpo, sino modificar a los individuos. Como asegura Michel Foucault en *Vigilar y castigar*: “[La prisión] tiene que ser la maquinaria más poderosa para imponer una nueva forma al individuo pervertido; su modo de acción es la coacción de una educación total”.

Los presos barceloneses, por primera vez, se sentían constantemente vigilados y, además, estaban solos en una celda, sin posibilidad de hablar con nadie durante horas si no era a gritos, en una sociedad en que las relaciones verbales eran aún predominantes.

Durante los primeros años las condiciones de vida de los presos no eran malas y, en muchos casos, mejores que las que la sociedad les podía deparar en el exterior. La Modelo se pensó para que la poblasen unos 850 presos. Las celdas, de no más de 9 metros cuadrados, eran para una sola persona; el rancho, suficiente para alimentar el poco ejercicio que el aislamiento pedía a los presos, y las enfermedades, relativamente infrecuentes gracias a las campañas de vacunación y el trabajo de la enfermería. La situación, sin embargo, no se mantuvo así por demasiado tiempo.

Represión política y social

A medida que la ciudad crecía en torno a la Modelo, la población reclusa fue aumentando y diversificándose, a la vez que disminuían los recursos para albergarla en condiciones. A los presos comunes se empiezan a añadir, a los pocos años de inaugurarse el centro, los políticos: los elementos que podían desestabilizar los sucesivos regímenes.

La Modelo se convierte así en un símbolo de represión y los barceloneses la empiezan a relacionar con las detenciones gubernativas –que no precisaban más que una orden policial para llevar a la cárcel a cualquiera– o con la llamada ley de fugas –perversa trampa consistente en liberar a un reo y tirotearlo por la espalda nada más salir de la cárcel, alegando que se estaba escapando (imaginen la escena en la puerta principal). Lo que en los primeros años se llegó a denominar comúnmente “la torre” o “el hotel de la calle Entença” pasó a ser en el plazo de una década uno de los símbolos más negros de la represión, junto con el castillo de Montjuïc o el Camp de la Bota de la época franquista.

La cárcel estaba prácticamente vacía hacia finales de enero de 1939, cuando las tropas de Franco entraban triunfales en Barcelona. Pero al caer la noche del jueves día 26 ya era una ciudad ocupada, y la cárcel Modelo, su mayor centro de detención. El régimen especial de ocupación duró hasta el 1 de agosto, y el estado de guerra proclamado por el ejército sublevado contra la legalidad republicana, hasta abril de 1948. Para los vencidos, la noche del 26 de enero de 1939 duró casi cuarenta años.

Según la reconstrucción de las cifras oficiales llevada a cabo por los autores de *Història de la presó Model de Barcelona* (extenso libro publicado en el 2000 y reeditado hace pocos meses), a finales de aquel mismo año de 1939 malvivían en la Modelo 12.745 personas. El estado de las instalaciones era lamentable; la lista de las enfermedades que afectaban a los presos, inacabable, y de la represión polí-

Arianna Giménez

Arriba, Gabriel Gómez evoca el paso por la Modelo de su padre, el cartelista, pintor y poeta libertario Helios Gómez, autor de los murales de la llamada Capilla Gitana, recreados –abajo– para la exposición “La Modelo nos habla. 113 años, 13 historias”.

tica da buena cuenta el número de ejecuciones: 1.618. El grado de hacinamiento en las prisiones preocupaba a las autoridades franquistas, que idearon el sistema de redención de penas por el trabajo. Los presos que no cargasen delitos de sangre y que mostrasen buena conducta podían trabajar en los talleres de las cárceles o en el exterior a cambio de una pequeña retribución económica y la reducción de la condena a razón de un día por cada dos trabajados.

Redención intelectual

El chófer del ministro de Trabajo, José Antonio Girón de Velasco, entró una tarde de 1948 en la sala de arte Arnáiz de Barcelona. Allí se encontraba el cartelista, diseñador, poeta, pintor, periodista, libertario y anarquista Helios Gómez, con su hijo Gabriel, de cinco años. “El tipo llevaba botas de montar, traje gris, botones plateados en forma de uve y una gorra de plato enorme. Parecía un almirante”, recuerda Gabriel en el salón de su casa, una estancia decorada con pinturas y grabados de su padre. El niño quedó maravillado con el traje del chófer; se le representó como un personaje de tebeo.

El chófer llevó a Helios Gómez a ver al ministro. Girón de Velasco trató de convencerle, sin éxito, de que trabajara para el régimen. Nacido en Sevilla en 1905, Helios Gómez ya había pasado por la Modelo en 1930 –donde convivió con figuras como Lluís Companys y Àngel Pestaña–, por los campos de refugiados de Francia y de Argelia después de la Guerra Civil, y de nuevo por la cárcel barcelonesa entre 1945

y 1946. Diez años antes, en 1936, había fundado el Sindicato de Dibujantes Profesionales de Cataluña, que impulsó el cartelismo antifranquista durante la guerra. Era un “rojo significado, propagador de ideas”, tal y como se le definía en un documento que su hijo Gabriel encontró en el archivo de Salamanca casi medio siglo después. Como no quiso trabajar para el régimen, lo volvieron a meter en la Modelo al cabo de un par de días.

Gabriel Gómez recuerda el día de la Merced en que entró en la cárcel. Por gracia de la patrona de los presos, ese día se permitía la entrada de los niños para reunirse con sus padres: “No tenían camas, solo algunos colchones”, explica. En la cárcel, aunque el hacinamiento no era el de los 13.000 presos de 1940, convivían más de 2.505 personas –el triple de la ocupación prevista por los arquitectos– en unas condiciones insalubres.

Helios Gómez salió de la Modelo en 1954, enfermo, y murió dos años después. Gabriel ha realizado una extensa investigación sobre la vida y la obra de su padre, que empezó a raíz de haber leído un texto de Teresa Pàmies en que nombraba a Helios. A partir de aquí dio con sus compañeros de cárcel, militantes del POUM: “Me recibieron con mucho cariño y respondieron a todas las preguntas que les hice sobre mi padre, aunque ellos preferían hablarme de la historia que no se explicaba de este país”.

Fray Bienvenido Lahoz, de la orden de los mercedarios, aterrizó en la Modelo en 1941 como capellán de la prisión. Aunque amigo de mantener debates intelectuales con los presos políticos, mostraba poca paciencia ante los argumentos que no le gustaban. Conocedor de la capacidad artística de Helios Gómez, le pidió pintar una capilla en la primera celda de la primera planta de la cuarta galería, justo al lado de las celdas de los condenados a muerte. Corría el año 1950 cuando la finalizó: la Virgen de la Merced, patrona de los presos (y de Barcelona, título que detenta ex aequo con santa Eulalia) en el centro de la obra, sosteniendo al Niño Jesús, que tiene un molinete de papel en la mano. A los pies, un grupo de hombres encadenados y, en la pared contraria, la de la puerta, un coro de ángeles. A las autoridades de la época les hubiese gustado aún más la obra de no ser porque los hombres encadenados eran retratos de sus compañeros del POUM, y porque los rasgos de todos los protagonistas de la escena –incluida la Virgen– eran gitanos, como lo era el propio Helios Gómez.

Conocido como la Capilla Gitana, este espacio fue repintado de blanco en 1998, siendo Núria de Gispert la titular de Justicia del gobierno de la Generalitat. Después, durante el mandato de Montserrat Tura al frente del mismo departamento, la celda se clausuró. Actualmente, desde fuera, no se puede ni espiar por la rendija. Gabriel Gómez explica que, gracias a la ayuda de SOS Monuments, logró contactar con el arquitecto municipal y declarar la gran sala central del panóptico –junto a la cual se encuentra la celda-capilla– como elemento a salvaguardar. El teniente de alcalde Jaume Asens asegura que preservarán la capilla: “Está previsto retirar la pintura que cubre el mural y conservarlo”.

“Queremos visibilizar el sufrimiento que ha habido en la Modelo. Se ha hablado poco de ello, cuando la realidad es que ha sido uno de los lugares más terribles de nuestra sociedad”, añade Asens. Sobre la mesa del futuro proceso

de participación para decidir los usos del recinto se encontrará la propuesta del consistorio de levantar un centro de memoria y documentación o, quizá, la idea del hijo de Helios Gómez: la apertura de un museo permanente de arte político.

Relevo generacional

A partir de los cincuenta, una vez que Estados Unidos y el Vaticano empiezan a abrir las puertas internacionales al régimen, la máquina represiva franquista está obligada a relajarse. Siguen entrando presos políticos, pero entre la redención de penas de los antiguos y las reducciones por buena conducta, la Modelo comienza a vaciarse progresivamente y pasa de los 8.685 reclusos de 1941 a los 1.832 de 1955, para continuar con una población más o menos estable desde entonces. La generación de reclusos de la inmediata posguerra es relevada por delincuentes comunes más jóvenes y, a partir de los años sesenta, por activistas y militantes antifranquistas.

La dictadura sigue intentando moldear moralmente a la sociedad dentro y fuera de las prisiones. La reforma de 1954 de la Ley de Vagos y Maleantes –ley originalmente promulgada durante la presidencia republicana de Manuel Azaña (1933)– añade la homosexualidad a la mendicidad, el nomadismo y la prostitución como conducta delictiva. Más tarde, en 1970, la Ley de Vagos es sustituida por la Ley sobre Peligrosidad y Rehabilitación Social. Esta incorporaba como punibles con cárcel actividades como el tráfico y el consumo de drogas, la venta de pornografía y la prostitución y el proxenetismo, así como la inmigración ilegal. Los homosexuales no se beneficiaron del indulto del 25 de noviembre de 1975, ni de las amnistías posteriores. En la Modelo hubo gente presa por su orientación sexual hasta 1979.

Con Franco enfermo y la nueva ley en la mano, se metía en la cárcel a cualquiera que al régimen le pareciese peligroso social o moralmente: resistentes políticos, personas que manifestaran conductas sexuales y afectivas no normativas, personas afectadas por pobreza extrema, gitanos sin domicilio fijo y, hacia finales de los setenta, también a drogadictos. Fueron los años en que convivieron presos políticos con los comunes, cuando estos últimos crearon la Coordinadora de Presos Españoles en Lucha (COPEL) para exigir la misma amnistía que habían recibido los políticos. Consideraban que estaban encarcelados bajo unas leyes franquistas y que, por consiguiente, su privación de libertad era ilegal en el nuevo régimen democrático. No tuvieron éxito; los motines se sucedieron y, a finales de los años setenta, la heroína lo destruyó todo.

Testimonios de puertas adentro

Daniel Rojo estuvo preso en la Modelo entre 1981 y 1983, luego entre 1984 y 1989, y en un último período entre 1991 y 1993. Lleva más de quince años sin beber y asegura que se ha desenganchado de once adicciones, entre ellas la heroína: “Era una época muy mala; casi todos los internos éramos toxicómanos y casi todos teníamos el VIH”, explica sentado en el vestíbulo de un hotel bastante chic, cerca de la plaza Molina. Como el tratamiento con metadona no se introdujo hasta los noventa, los presos se pinchaban como podían: “Una jeringuilla nos duraba un mes. La lijábamos porque de

Arianna Giménez

tanto uso se iba rompiendo y se obstruía, y le teníamos que meter alambres”.

Cuando Rojo entró por primera vez en la cárcel Modelo tenía diecinueve años y ya había atracado decenas de bancos. Estaba forrado: “Me presenté ante los funcionarios con mi cadena de oro Cartier, un Cristo de Dalí y un Rolex Cadete. Me dijeron que lo dejase en la entrada, que dentro me lo robarían. Yo pensé que si lo dejaba allí no lo volvería a ver, pero que dentro, al menos, podría defenderme”. Daniel no quería más que preservar su estatus.

Recuerda que los funcionarios aún eran un cuerpo muy militarizado: “Botas altas, de verde, gorra de plato, galones (plateados para los interinos, dorados para los fijos)”. La relación con los presos no era buena: “Si tratas al preso como a un perro, se comportará como un animal”, sintetiza Rojo. Añade que si el preso tiene que hacer sus necesidades en un agujero del que saltan las ratas y muerden, eso tampoco ayuda al buen comportamiento.

La desmilitarización empieza con la nueva ley penitenciaria de 1979 y el traspaso de competencias a la Generalitat en 1984, y se culmina en ese decenio coincidiendo en el tiempo con la entrada de profesionales en psicología y de doctoras en vez de los habituales médicos hombres, y con la implantación de comunicaciones íntimas o vis a vis. Ya en los noventa, la introducción de la metadona acaba de apaciguar los años más convulsos de la cárcel Modelo. Fue por esos mismos años cuando Jaime Asens empezó a frecuentar la prisión trabajando de abogado de oficio (“por motivos ideo-

Los ex reclusos Eduardo Borrás y Daniel Rojo dan testimonio en el reportaje de su paso por la Modelo.

Rueda de prensa de inquilinos amenazados por la especulación en los alrededores de la Modelo; con el brazo en alto, Joan Gómez. En la página siguiente, un grupo de vecinos haciéndose una foto frente a la entrada de la cárcel, el día antes de la clausura.

Arianna Giménez

lógicos”, precisa). Ya hacía tiempo que los políticos prometían y postergaban el cierre de la cárcel. “La prisión es para los pobres; el sistema penal muestra una tendencia selectiva”, señala Asens. Lo que más encontró en la cárcel fueron pobres, enfermos y drogadictos.

Aunque la Generalitat asumiese las competencias sobre las prisiones, muchas leyes se siguen haciendo desde Madrid. En 1995 se publica en el BOE el nuevo código penal, el primero de la democracia. Desde entonces se ha reformado en una treintena de ocasiones, alargando las penas y sumando motivos para entrar en prisión, hasta llegar a la “prisión permanente revisable”. Según el informe de 2015 de la Red de Organizaciones Sociales del Entorno Penitenciario (ROSEP), se está dificultando la aplicación de alternativas de reinserción. Si en 1975 había 8.440 personas presas en España, en febrero de 2017 eran 60.203. El informe de la ROSEP concluye que un 60 % de los presos españoles lo es por delitos de media gravedad (hurtos, robos, tráfico de drogas), respecto a los cuales no existe gran alarma social, y que serían mejor gestionados mediante intervenciones no privativas de libertad.

Con el principio del nuevo siglo entró Eduardo Borrás en la Modelo, acusado de un delito de robo. En la prisión barcelonesa llegó a convivir con cinco personas en una celda, y cuando le condenaron, al cabo de un año y medio, pasó a Brians: “En la Modelo te quemabas rápido. Quizá algún día entraban los funcionarios en tu celda buscando chocolate y, si no lo encontraban, te hacían desnudar, además de dejarte la celda hecha un asco”, recuerda. Por su parte, Francesc López, funcionario de la prisión durante doce años, se lamenta de que aún haya quien crea que los funcionarios actuales trabajan como los de la época franquista.

Una semana más tarde de la firma del acuerdo final para cerrar la Modelo, en enero de este año, el propietario de la finca del número 151 de la calle Entença empezó a rescindir los contratos de los vecinos, a anunciar que no los renovaría, y puso los pisos a la venta en internet. Los vecinos se juntaron y se han estado manifestando desde entonces para reclamar una solución al Ayuntamiento. A medida que ha ido echando a los inquilinos, el propietario ha sellado las viviendas con una plancha de metal.

Solo hay un vecino que no tiene contrato temporal: Joan Gómez, jubilado, el encargado de recibir a los medios de comunicación en nombre del colectivo de inquilinos en su saloncito del piso principal. Ahí, sobre una mesa, muestra todos los reportajes que han realizado sobre ellos y explica, con dominio y claridad, cuáles son sus alternativas: “O el Ayuntamiento compra la finca –difícil, porque se trata de un propietario particular, no de un banco–, o creamos una cooperativa de vivienda para gestionar los alquileres”.

La amenaza de los buitres

Joan, que se considera una persona de izquierdas de siempre, no había tenido nunca tanta relación con sus vecinos hasta que empezaron a llegar los burofax para echarlos. “Vivo aquí desde 1981. Llevamos años pidiendo el cierre de la Modelo y, cuando lo conseguimos, nos surgen más problemas. Se van los presos y acuden los buitres”, concluye. Asens propone construir pisos sociales para combatir la gentrificación en la parte del recinto de la Modelo que da a la calle de Nicaragua, donde durante un tiempo se habló de levantar un hotel. Las asociaciones de vecinos lo exigen, y recuerdan que el equilibrio entre la oferta pública y la privada ha de ser mayor.

Arianna Giménez

La Modelo era un equipamiento obsoleto. Amand Calderó, director general de Serveis Penitenciaris de la Generalitat, asegura que era necesario gastar 25 millones de euros si se quería disponer de los espacios adecuados para los tratamientos de hoy en día. Así que se llegó a un acuerdo para cerrarla con tres de los cinco sindicatos –no firmaron ni la UGT ni la ACAIP (Agrupación de los Cuerpos de las Instituciones Penitenciarias). Francesc López, además de trabajar en la Modelo, es miembro de ACAIP. Mayoritarios en Cataluña solo en la Modelo, se sienten desengañados: “Llevaban años prometiendo que construirían otra cárcel de preventivos en la Zona Franca, pero al final no hemos podido elegir nuestro nuevo destino”.

López, que entró en 2005 “con 2.100 internos”, asegura que la cárcel podría haber seguido operativa hasta tener a punto las prometidas prisiones de régimen abierto y de preventivos de la Zona Franca. Sin embargo, el acuerdo entre Ayuntamiento y Generalitat fija la fecha de la inauguración del centro abierto para 2021 y la del centro de preventivos para 2025, y los costes previstos de construcción en 35 y 75 millones, respectivamente. En el acuerdo, de 2009, el consistorio cede los solares de la Zona Franca para poder acabar de cerrar las otras dos cárceles de Barcelona: la de mujeres de Wad-Ras y el centro abierto de Trinitat Vella. Calderó informa que los 35 millones para levantar el centro abierto ya están reservados. Habrá que ver qué se puede sacar de los terrenos de la Trinitat, más allá de los 5,5 millones que el Ayuntamiento ya ha pagado para construir pisos sociales, en espera de poder disponer de toda la parcela.

La cuestión, que no preocupa al director de Serveis Penitenciaris, es que si en quince años no se construye nada en la Zona Franca, el Ayuntamiento recupera los terrenos. El

funcionario Francesc López tiene claro lo que, en su opinión, sucederá: “Si han conseguido meter a todos los preventivos en Brians 1, allí se quedarán, y en la Zona Franca solo inaugurarán el centro abierto. A las mujeres de Wad-Ras las llevan también a Brians 1, donde hay un departamento grande de mujeres. Así se ahorran dinero”.

Salvar las distancias

Los familiares de los presos que vivían en Barcelona o en la primera corona metropolitana fueron los primeros perjudicados por el cambio. Ahora se ven obligados a acudir a la prisión en coche, con la línea de autobús que parte de la estación de Sants o bien con los trenes de Renfe o de FGC hasta Martorell y desde allí en autobús. En cualquier caso, el tiempo y el dinero dedicado a transporte se multiplican.

Para el problema de la movilidad de los defensores, Serveis Penitenciaris firmó un convenio con el Colegio de Abogados con objeto de desarrollar las comunicaciones telemáticas. Se han instalado ya ocho salas de conferencia en Brians 1. Lejos quedan los locutorios que recuerda Jaume Asens, “que no tenían nada que envidiar a los de las películas”. Abogado y cliente no se podían tocar, solo mirarse a los ojos, y hablaban a voces a través de una rejilla, en medio de un griterío ensordecedor.

El teniente de alcalde muestra preocupación por si los abogados de oficio que viven o tienen el despacho en Barcelona harán ahora el esfuerzo de viajar para visitar a sus clientes: “Están mal pagados –alega–. En mi época ya veía que no asistían suficientemente a los internos, sobre todo después del juicio”.

Calderó asegura que el cierre de la Modelo no supondrá problemas de hacinamiento en el resto de las cárceles del

Arianna Giménez

Una galería y las correspondientes celdas, convertidas en espacios de la exposición “La Modelo nos habla. 113 años, 13 historias”, que se puede visitar en el marco de las jornadas de puertas abiertas que se extenderán hasta noviembre.

sistema. De hecho, lo describe como una oportunidad para reorganizar el sistema de prisiones a escala de ciudad y país: “No queríamos tirarnos a la piscina. Con la Modelo abierta las prisiones catalanas estaban a un 67 % de su capacidad; una vez cerrada, el nivel se situó en un 73 % –lee, repasando las cifras en el papel con los datos impresos–. La previsión es que Brians 1 baje en septiembre del 85 % al 71 %”. Desde la ACAIP hablan, más que de piscinas, de ruletas rusas: “En el Departamento [de Justicia de la Generalitat] sabían que ni los presos ni los trabajadores estaríamos de acuerdo con el cambio, y que podría haber problemas”. Al final no hubo huelga ni más tensión que algún altercado con algún funcionario y la subida al tejado de un joven en marzo.

La difícil reinserción

Tantos años después, cabe preguntarse qué ha hecho la cárcel por la ciudad. ¿Evitar la reincidencia? ¿Conseguir la reinserción social? A Daniel Rojo le ha ido muy bien desde que salió de la Modelo y le encanta hablar de su época entre rejas, pero asume que la reinserción es muy difícil: “Yo, cuando salí, no tenía ningún tipo de preparación. Sabía atracar bancos, y muy bien, pero nada más. Trabajo, amor y familia: si tienes esas tres cosas, todo en la vida es más fácil”. O quizá cabría discutir alternativas sociales que evitasen la desigualdad que supone el paso por la cárcel y la marca indeleble que este paso deja en las personas. A Eduardo Borrás, mientras va sorbiendo su lata de agua con sabor a cítrico, se le entristece la mirada cuando recuerda su tiempo en la Modelo, y asegura que cuando estaba dentro tenía ganas de enviarle cartas de queja por las condiciones de la prisión “hasta al Papa de Roma”; pero que en cuanto salió, pensó:

“Ahí os quedáis”. Amand Calderó, director general de Serveis Penitenciaris, asegura por su parte que siete de cada diez internos no reincide, “pero no podemos sentirnos alegres; aún hay mucho trabajo por hacer”.

Al otro lado del teléfono, Asens, desde su despacho, recuerda la Modelo como un lugar en el que la gente convivía en un ambiente “hostil, estigmatizador, que causaba infantilización e impedía la autonomía personal”. Y Foucault, desde los libros, aún mantiene que la prisión “no puede dejar de fabricar delincuentes. Los fabrica por el tipo de existencia que hace llevar a los detenidos; ya se los aísla en celdas o se les imponga un trabajo inútil, para el cual no encontrarán empleo”.

Selfies entre las celdas

Francesc no había entrado nunca en la Modelo, aunque recuerda cuando se manifestaba ante ella para apoyar a Lluís Maria Xirinacs, que durante la Transición mantuvo una guardia diaria de doce horas, a lo largo de casi dos años, en demanda de amnistía para los presos políticos. Hoy, 5 de julio de 2017, este hombre robusto, de dedos ágiles y pelo blanco, ha entrado, junto a sus colegas de la Agrupación de Acuarelistas de Cataluña, hasta el patio en el que practicaban deporte los presos; es una de sus salidas de los miércoles para pintar la ciudad. “Ya verás cómo el cuadro será más bonito que la realidad”, asegura un compañero suyo. A su lado, trabajadores del Centro de Iniciativas para la Reinserción (CIRE) trasladan mobiliario que irá a parar a otras cárceles; son internos en régimen abierto de diferentes centros que cobran el salario mínimo interprofesional.

Como Francesc y sus amigos acuarelistas, todo aquel que lo desee y se inscriba previamente puede acceder a la Modelo para visitar los ámbitos más representativos del recinto y la exposición “La Modelo nos habla. 113 años, 13 historias”, comisariada por Agustí Alcoberro, en el marco de las jornadas de puertas abiertas que se extenderán hasta el mes de noviembre.

Los vecinos pasean por la quinta galería, cuyas celdas han sido decoradas para explicar las historias respectivas. Algunos se fotografían sosteniendo un palo de selfie ante la celda que representa los motines de la época del Vaquilla. El habitáculo está hecho unos zorros, con colchones, sillas y mantas, y suciedad y miseria. Enfrente, una recreación de una celda original de 1904, pensada para un solo preso, limpia y modélica, en la que habría pasado el tiempo Ferrer i Guàrdia esperando su condena a muerte.

Al lado de Francesc, que ya ha acabado su acuarela –ciertamente más bonita que la realidad que refleja–, un preso de tercer grado que ahora tiene que ir cada noche a dormir a Brians advierte, señalando a su alrededor: “Esto lo han dejado precioso, pero no os lo creáis; la Modelo no era así”. A la salida del recinto, pasadas las tres cancelas de seguridad, en el patio exterior, el Departamento de Justicia de la Generalitat ha montado –al modo de una tienda de museo– un puestecito donde se pueden adquirir cestos, bolsas, libretas, toallas, telas..., todo ello fabricado por presos. En las etiquetas de esos productos se lee: “Made in CIRE”. ■

Un siglo de memoria ciudadana

El Ayuntamiento de Barcelona creó en 1917 la Oficina de Investigaciones y Publicaciones Históricas, dependencia que sería determinante para la trayectoria de la investigación local. Encomendada al historiador, arqueólogo y archivero Agustí Duran i Sanpere (Cervera, 1887 – Barcelona, 1975), de ella surgió aquel mismo año el proyecto de dividir el Archivo Municipal en dos secciones, la administrativa y la histórica. Para acoger esta última, el Ayuntamiento compró y reformó la Casa de l’Ardiaca, que en 1922 abrió sus puertas como sede del nuevo Archivo Histórico de la Ciudad, con Duran i Sanpere al frente. Conmemoramos estos cien años de vida del centro con un reportaje sobre las acciones que dirigió Duran i Sanpere durante la Guerra Civil, como director de la Sección de Archivos de la Generalitat, para salvaguardar los depósitos documentales del país; con un artículo sobre la nueva sede archivística centralizada de Barcelona que, desde 2022, acogerá en Can Batlló los más de 50 km de documentos municipales, y con un segundo reportaje sobre la contribución de la sociedad civil a la preservación de la memoria urbana.

Vicente Zambrano

Pérez de Rozas / AFB

Imagen tomada en la Casa de l'Ardiaca de una parte de los documentos del Archivo de la Corona de Aragón, preparados para ser trasladados a Viladrau, en diciembre de 1936. En la página anterior, imágenes actuales del exterior de la Casa de l'Ardiaca y de la sala de consulta del Archivo Histórico de la Ciudad.

Texto: **Jaume Enric Zamora i Escala** Jefe de Unidad de la Red de Archivos Municipales. Oficina de Patrimonio Cultural de la Diputación de Barcelona

Duran i Sanpere y los archivos catalanes durante la Guerra Civil

Los archivos fueron tanto o más débiles que las vidas humanas ante los hechos bélicos y la revolución de 1936. Se destruyeron muchos, sobre todo si estaban relacionados con la religión o la propiedad, para convertirlos en pasta de papel.

Barcelona, gracias a su archivero municipal, Agustí Duran i Sanpere, se convirtió en el centro de operaciones del salvamento de los archivos históricos de la ciudad y de todo el país durante la Guerra Civil española. El patrimonio cultural del país, como en todo conflicto bélico, se encontraba en riesgo de ser desatendido por sus responsables y expuesto a los peligros de destrucción y desaparición. Pero, además, el patrimonio documental sufrió no solo las amenazas comunes a cualquier guerra, sino que también se convirtió en un objetivo prioritario de persecución cuando

tenía relación con la Iglesia o con la propiedad. En palabras de Duran i Sanpere, “la guerra representaba un riesgo constante para personas y bienes, pero los archivos, públicos o privados, se convirtieron, con la revolución, en especialmente vulnerables, y muchos cayeron y fueron destruidos”.¹ “Se tuvo que luchar contra los extremistas que no sentían ningún respeto por los documentos antiguos, mucho menos si eran de carácter religioso o burgués y que exigían pasta de papel para las imprentas de sus periódicos. El Archivo Notarial de la Seu d’Urgell y el de la orden de San Juan de Jeru-

Josep Tarradellas, consejero de Gobernación de la Generalitat, visita el Archivo Histórico de la Ciudad en una fecha indeterminada de 1932; en la imagen, en el centro, con Duran i Sanpere.

Josep Domínguez / AFB

salén ya habían sido vendidos al trapero cuando logramos rescatarlos. Esto nos obligó a disimular los depósitos y a colocar en ellos rótulos erróneos”.²

Por ello, los archivos del país eran tanto o más débiles ante los hechos bélicos que las propias vidas humanas. “El espectáculo hería profundamente la conciencia de quienes teníamos por misión transmitir los antiguos núcleos documentales de una generación a otra –continúa Duran i Sanpere–. El Archivo Histórico de la Ciudad estaba bien situado para intentar la salvaguarda de los archivos más amenazados, religiosos, notariales y patrimoniales de familias destacadas”.³ “La Casa de l’Ardiaca –o Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona– fue utilizada como lugar destinado a la concentración provisional de los archivos”.⁴

Respecto a las primeras medidas de protección del patrimonio cultural, un decreto del 24 de julio de 1936 confiscaba a favor de la Generalitat todos los materiales y objetos de interés pedagógico, científico, artístico, histórico, arqueológico, bibliográfico y documental situados en los edificios o locales de instituciones públicas del territorio de Cataluña afectados por los acontecimientos del momento.

La Sección de Archivos de la Generalitat

Agustí Duran i Sanpere, entonces director del Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona y nombrado jefe de la Sección de Archivos del Servicio de Patrimonio Histórico, Artístico y Científico de la Generalitat de Cataluña (por Decreto del 2 de junio de 1936), asumió, en aquellas circunstancias, el salvamento del patrimonio documental del país. “La Sección de Archivos [...] fue constituida en junio de 1936. Íbamos a ejecutar un plan minuciosamente premeditado e íbamos a

llevarlo a la práctica con calma y método”.⁵ “Pero los acontecimientos que se produjeron durante el siguiente mes desbarataron todos nuestros propósitos y nos obligaron a centuplicar el trabajo, acudiendo desesperadamente allí donde peligraba un archivo, recorriendo Cataluña de un extremo al otro, en un trabajo que podríamos denominar de Cruz Roja de nuestros archivos”.⁶

Con el objetivo de salvaguardar los fondos documentales, la Sección de Archivos siguió unas normas constantes: llevar un diario de todas las operaciones realizadas; concentrar los archivos en un reducido número de depósitos, que luego fue reduciéndose más para poder atender mejor su custodia; mantener siempre las indicaciones de procedencia y la integridad de los fondos; proteger los archivos en cajas o en depósitos impermeables situados en los locales más resistentes y disimulados; conservarlos formando paquetes numerados y, en caso de una evacuación obligada, a última hora, donde fuera factible, cerrar los depósitos con pared disimulada.

Con Duran i Sanpere colaboró un numeroso equipo, cuyos miembros se distribuían según las labores a desarrollar: administración (dos personas); recogida y traslado de archivos (veinte personas); ordenación y formación de inventarios (veintinueve personas), y restauración de documentos (cuatro personas). También formaron parte del equipo once sacerdotes que, encontrándose perseguidos, solicitaron su adscripción a la Sección de Archivos para poder disponer de un certificado de trabajo que les permitiera esconder su condición.

El 4 de agosto de 1936, un decreto ponía a disposición de la Generalitat toda la documentación anterior al siglo XIX

Pérez de Rozas / AFB

Efectos de los bombardeos de la aviación fascista italiana en la Casa de l'Ardiaca, en agosto de 1938.

En la página siguiente, de arriba abajo: traslado de documentos al edificio del Palacio Episcopal, julio de 1938; material archivístico de distintas procedencias en el monasterio de Pedralbes, que en otoño de 1938 se convirtió en Archivo Histórico General de Cataluña, y las cajas-estantería en que se acomodó la primera partida de documentos barceloneses que se envió a Viladrau, en enero de 1937.

procedente de instituciones públicas, corporaciones y comunidades de todo tipo y patrimonios familiares de la antigua nobleza, así como los archivos municipales, notariales, judiciales, parroquiales, episcopales, conventuales, capitulares y otros similares de Cataluña.

Organización del salvamento

Duran i Sanpere, consciente de las amenazas de la guerra, fue desentrañando los aspectos organizativos del salvamento: “Al igual que se hizo con las obras de nuestros museos, ahora convenía resguardar los archivos catalanes del peligro de los bombardeos aéreos. Con este objeto tenemos en Cataluña dos archivos-refugios, uno para las comarcas occidentales (Poblet) y otro para las comarcas orientales (Viladrau). Por cierto, el traslado de los documentos a estos archivos-refugio se ha hecho por medio de unas cajas especiales, que casi me atrevo a decir que deberíamos patentar. Puede decirse que el Archivo ha sido trasladado al refugio totalmente montado, gracias a estas cajas con estantes. Así, a pesar de tenerlos alejados de Barcelona, no los tenemos almacenados ni mucho menos, sino que se encuentran perfectamente instalados, a disposición de los investigadores que deseen utilizarlos”.⁷

La nota sumaria de la memoria firmada por Duran i Sanpere en abril de 1939 nos informa de dónde se instalaron

inicialmente los archivos-refugio en Cataluña: Lérida, Tortosa, Cervera, Manresa, Reus, Tarragona, Poblet, Barcelona, Vic, Gerona, Ripoll y Viladrau. Pero, “a medida que la evacuación forzosa de las poblaciones lo hacía inevitable, los depósitos que debían desaparecer se concentraban en Viladrau o en Barcelona para no producir confusiones. En los casos en que los archivos se encontraban suficientemente protegidos en su emplazamiento originario se procuró que no salieran, como sucedió en Olot, Cardona, Sabadell, Terrassa, Palamós, Montserrat y otros muchos lugares, así como en el caso del Archivo Notarial de Barcelona; sobre estos archivos la acción de la Sección se limitaba a ejercer la vigilancia posible para retirarlos en caso de presentarse algún peligro”.⁸

Los depósitos documentales

La ubicación de los depósitos documentales que hicieron posible la instalación y la protección de la documentación se concretó en diversos puntos. La Casa de l'Ardiaca –Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona– se destinó a la concentración provisional de los archivos en verano de 1936, pero también fue necesario utilizar otros edificios de Barcelona, como la casa situada en los números 2 y 4 de la calle Palma de Sant Just, antigua Casa del Retir i de l'Esperança, ofrecida por la Caixa de Pensions i d'Estalvis; el decreto del 21 de agosto de 1936 determinaba el motivo de este destino: “Para que los fondos documentales puestos a disposición de la Generalitat, que sea necesario concentrar en Barcelona, puedan ser ordenados convenientemente antes de darles instalación definitiva en el antiguo Palacio Episcopal”. Por otra parte, el decreto del 29 de septiembre de 1936 establecía que “el Archivo General de Cataluña será instalado en el edificio del ex Palacio Episcopal de Barcelona”, pero finalmente no se llevaron a cabo las obras de adecuación. También se utilizaron la casa del número 2 de la calle Setantí y otra del número 45 de la calle Sant Gervasi.

El convento de la Esperança había sido saqueado y quedó muy dañado, pero sirvió para reunir muchos archivos, clasificarlos según su procedencia y emprender la labor de limpiarlos y ordenarlos, y también la de aplanar los pergaminos que llegaban enrollados y ensacados. Los bombardeos no eran el único factor de riesgo en este lugar, que, por el hecho de tratarse de un convento, atraía a menudo a pelotones poco o muy incontrolados.

Las bombas estallaban a menudo en los alrededores del convento, y fue necesario buscar un nuevo refugio alejado de las zonas que parecían más peligrosas. Se consiguió el monasterio de Pedralbes para instalar el Archivo Histórico General de Cataluña (según decreto del 7 de octubre de 1938) y el cambio se realizó rápidamente. Cuando en el mes de octubre de 1938 cayó una bomba de aviación en la Esperança, ya no quedaban más que escasos metros de estantería ocupada. La explosión destruyó el tejado y las azoteas superiores de la casa, y dañó una gran parte del edificio. Entonces se comprobó la eficacia del sistema de protección que se había adoptado para los legajos y los volúmenes documentales, que consistía en hacer paquetes muy prensados y alineados ajustadamente en las estanterías.

Decidida la evacuación del convento de la Esperança, el traslado de los archivos se hizo, con gran prisa, durante la

segunda mitad del mes de octubre de 1938 y a mediados de septiembre se realizaba la conducción a Pedralbes de los fondos documentales acogidos en el Palacio Episcopal. Pedralbes era un lugar tranquilo, fuera del radio habitual de las bombas.

Los documentos procedentes del Palacio de Justicia se instalaron en la Casa Guarro de la calle Setantí. Asimismo, la Casa Maspons i Grassot sirvió para ordenar y custodiar las bibliotecas particulares, cuyos propietarios habían acordado ponerlas al amparo de la Sección. En agosto de 1938 también se trasladó a esta casa de la calle Sant Gervasi documentación procedente de la Casa de l'Ardiaca, después de que este edificio sufriera las consecuencias de un bombardeo.

Respecto al Archivo de la Corona de Aragón, mantuvo una parte de sus fondos documentales y otra parte se trasladó a Viladrau. El Archivo Histórico de Protocolos de Barcelona mantuvo sus fondos.

Fuera de Barcelona se establecieron diversos centros de protección, algunos con carácter provisional y otros más permanentes. Así es como, a raíz de los riesgos de bombardeo en Barcelona, Viladrau se convirtió en el depósito del Archivo General de Cataluña.

Viladrau, población refugio

El 30 de noviembre de 1936 Duran i Sanpere se dirige al consejero de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, y le expresa el riesgo que comporta mantener los archivos más importantes cerca de los edificios de gobierno de la ciudad. Por esta razón, recomienda depositarlos en Viladrau, pueblo que se encuentra “en el interior de Cataluña y separado de toda ruta importante, que ofrece las garantías necesarias, reforzadas por la oferta que ha hecho aquel ayuntamiento de destinar a este fin el edificio o edificios de mejor emplazamiento y solidez”.⁹

La Sección de Archivos dispuso de tres casas en el pueblo de Viladrau: “Estas villas son sólidas, espaciosas, aireadas y sin vestigios de humedad”¹⁰. Se trataba de la Casa Balcells, la Casa Vídua Crexells y la Casa Trias, además del Mas Noguer, situado a las afueras del pueblo.

Dado que en Viladrau se instaló parte del Archivo de la Corona de Aragón, “el Sr. Duran explicaba que, ante el imaginado rumor de la gente del pueblo de Viladrau que creía que se había escondido allí la corona de los reyes de Aragón, organizó unas visitas culturales para enseñarles lo que realmente se ocultaba”.¹¹

Entre finales de 1936 y principios de 1937 se inició el traslado a Viladrau de los archivos que había en Barcelona y más tarde también otros de todo el país.

Los archivos que fueron protegidos y salvados por la Sección de Archivos, con un equipo humano desplegado en red por todo el país, eran de naturaleza muy diversa: diocesanos, capitulares, conventuales, parroquiales, notariales, gremiales, patrimoniales, municipales, antiguas contadurías de hipotecas, judiciales y de carácter especial, como el Archivo de la Corona de Aragón.

La dictadura franquista

A partir del mes de febrero de 1939, una vez culminada la ocupación militar de Cataluña por parte del ejército franquista, el Servicio de Recuperación Bibliográfica y Docu-

AFB

AFB

Pérez de Rozas / AFB

mental del bando nacional se encargó tanto del retorno al monasterio de Pedralbes de los archivos que se habían instalado en Viladrau, como de aquellos otros que habían tenido su última ubicación en el mismo monasterio, que fue la última sede del Archivo General de Cataluña en Barcelona, para distribuirlos a sus respectivos lugares de procedencia.

Posteriormente llegaba la depuración de los funcionarios municipales y el procesamiento de los que habían ejercido cargos en las instituciones republicanas y, también, de aquellos que presentaban en su trayectoria algún *indicio* contrario al nuevo *orden* impuesto.

Duran i Sanpere tuvo que superar dos procesos judiciales: por una parte, la depuración como funcionario del Ayuntamiento y, por otra, un juicio “sumarísimo de urgencia” en la Auditoría de Barcelona, es decir, un consejo de guerra.

Tras superar el trance, recibió multitud de muestras de solidaridad, aprecio y agradecimiento de personas que habían obtenido su ayuda durante los difíciles tiempos de la guerra. Incluso, terminado el conflicto, muchos particulares que habían confiado sus documentos a la custodia de Duran i Sanpere premiaron la obra bien hecha donándolos al Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona.

Sirva este artículo, pues, como homenaje a todos los que participaron en el salvamento del patrimonio documental catalán durante la Guerra Civil en Barcelona y en todo el país –con un volumen que alcanzó los 20.000 metros lineales de documentos y 150.000 pergaminos– y, en especial, a la profesionalidad y a la personalidad del hombre que lo hizo posible: Agustí Duran i Sanpere. ■

Notas bibliográficas

1. DURAN I SANPERE, A. “Els arxius documentals de Catalunya durant la guerra dels anys 1936-1939”. En: *Barcelona i la seva història. L'art i la cultura*. Barcelona: Curial, 1975, volumen 3, p. 622.
2. DURAN I SANPERE, A. “Nota sumaria de los trabajos realizados durante el dominio del Gobierno rojo para la protección de los Archivos Históricos de Cataluña”. Barcelona: 15 de abril de 1939. Caja 413. Fondo de la Generalitat de Cataluña (Segunda República). Sección de Archivos del Servicio de Patrimonio Histórico, Artístico y Científico. Archivo Nacional de Cataluña (ANC).
3. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. “Els arxius documentals...” p. 622.
4. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. p. 623.
5. *Op. cit.* DURAN I SANPERE, A. p. 622.
6. Entrevista a Agustí Duran i Sanpere. “El salvament i la conservació dels arxius de Catalunya”. *Última Hora*, de 26 de diciembre de 1937. Colección de prensa. Arxiu Agustí Duran i Sanpere. Arxiu Comarcal de Cervera.
7. *Ibid.* “El salvament i la conservació...”
8. *Ibid.* DURAN I SANPERE, A. “Nota sumaria de los trabajos...”
9. Expediente de Viladrau. Caja 409. Fondo de la Generalitat de Cataluña (Segunda República). Sección de Archivos. ANC.
10. Fragmento del segundo punto acordado entre Duran i Sanpere y Martínez Ferrando para trasladar parte del Arxiu de la Corona d'Aragó a Viladrau, 18 de diciembre de 1936. *Comunicaciones oficiales entradas*, 1921-40. Secretaría (115 sec.). Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA).
11. Entrevista efectuada a Martí de Riquer el 17 de enero de 1996.

Recuerdos de un salvamento

Duran i Sanpere dejó un testimonio escrito del operativo, cuya lectura permite captar las enormes dimensiones de su trabajo.

Estorch / AFB

Agustí Duran i Sanpere recogió en un dietario la actividad que desarrolló la Sección de Archivos durante la Guerra Civil para salvar los fondos documentales. El dietario está incompleto y abarca desde el 31 julio de 1936 hasta el 28 de mayo de 1938. Refleja las acciones diarias de los diferentes miembros de la Sección, los viajes de recogida de documentación, los traslados, las labores de inventario, las visitas; en resumen, una actividad frenética documentada con mucho detalle. Es un testimonio escrito imprescindible para captar la dimensión del operativo de salvamento. Presentamos una pequeña muestra.

El dietario se inicia el 31 de julio de 1936. Al inicio de la Guerra Civil, la quema de monumentos religiosos y sus archivos fue un hecho corriente:

“El Sr. Bernardí Martorell trae cinco pergaminos quemados y uno sin quemar, procedentes de Santa María del Mar.” (31/7/1936)

La recogida de documentos era constante y, siempre que él intervenía, lo anotaba:

“Recogidos 19 paquetes de documentos y libros de Santa María del Mar. Un camión del Servicio de Museos: Arques, Amat, Cayo, Ismael y Manuel Estrems, Dalmau, Benavent y Cluselles, B. Martorell.” (1/8/1936)

Para evitar posibles ataques a edificios de la Iglesia, se instalaban rótulos con la nueva función que ejercía el inmueble a partir de ese momento:

“Colocación en el Palacio Episcopal de un cartel con la inscripción Archivo General de Cataluña.” (4/8/1936)

Durante la recogida del Archivo de San Juan de Jerusalén, situado en un convento de monjas del barrio de Sant Gervasi que se había incautado y destinado a hospital para milicianos, miembros de la FAI detuvieron a Duran cuestionando su propósito y con la amenaza de fusilarlo. Finalmente pudo huir, pero sin el archivo. En mayo de 1937 consiguió recuperarlo de manos de unos milicianos, a quienes pagó el doble del dinero que les ofrecía un trapero para hacerse cargo del archivo y tritararlo como papel viejo. En este fragmento del dietario, Duran solo anotó con discreción, como vemos, “resultado negativo”.

“Visita al Archivo de San Juan de Jerusalén. Dos camiones alquilados (resultado negativo) Bas, Rius, Buch, Gómez, hermanos Estrems, Dalmau y Amat.” (6/8/1936)

La casa de los números 2 y 4 de la calle Palma de Sant Just, antigua Casa del Retir i de l'Esperança, sirvió para reunir los archivos, clasificarlos, limpiarlos y ordenarlos y aplanar pergaminos. En el convento, que había sido saqueado, también se puso un rótulo para evitar malentendidos.

“Traslado del Archivo de la Catedral a la Esperança. Un camión alquilado.” (9/9/1936)

“El pintor Agustí Grau recoge el panel para pintar un rótulo para la Casa de la Esperança.” (16/9/1936)

En el dietario dejó constancia de las labores de preparación para el traslado de parte de los documentos del Archivo de la Corona de Aragón a Viladrau:

“Acaban en el Archivo de los Antiguos Estados de Cataluña y Aragón las labores de protección de los primeros núcleos de documentación: Arques, Riquer y Buyreu.” (4/12/1936)

También ponía de manifiesto que llegaban las cajas especiales para el traslado:

“Entrada de las cajas de la Casa Pou i Ripoll, especiales para trasladar documentación.” (8/12/1936)

Anotó el inicio del traslado a Viladrau:

“En el Archivo de los Antiguos Estados de Cataluña y Aragón: cargar dos camiones con documentación para trasladarla a Viladrau. Gómez, Riquer y Buyreu. Duran y Arques se van a Viladrau. Se van los camiones con la documentación a Viladrau. Riquer y Gómez.” (18/12/1936)

Las labores de organización de archivos y los viajes también son una constante:

“Riquer y Buyreu a la Esperança, ordenación del Archivo del Pl.” (Del 15 al 19/6/1937)

“Viladrau: los pergaminos aplanados son 11.821.” (17/7/1937)

“Viaje a Hostalric. Convenio con el Ayuntamiento para sacar el Archivo del Hospital de la Casa Medinaceli.” (7/8/1937)

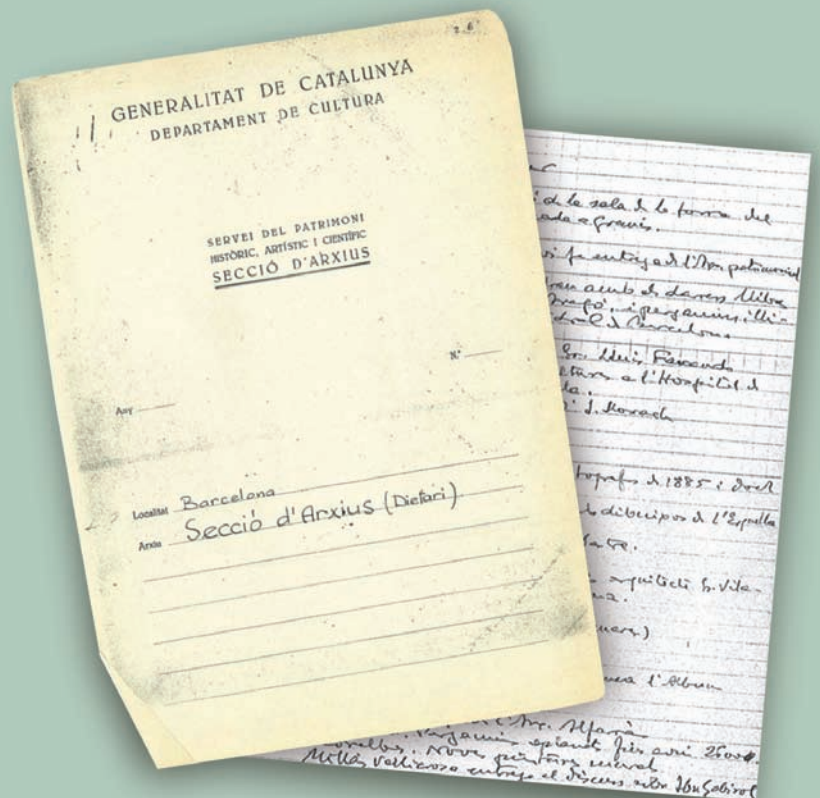
Duran da testimonio de los bombardeos que motivaron, avanzado 1938, que se destinara el monasterio de Pedralbes a acoger el Archivo Histórico General de Cataluña:

“Bombardeo en la vecindad de la plaza Nova.” (30/1/1938)

“Sigue el bombardeo. Refugio de cuadros y fotografías, cristales en la torre de la plaza Nova.” (18/3/1938)

El dietario tiene un final repentino el 28 de mayo de 1938, con la “Visita al Consejero de Justicia sobre archivos notariales”. ¿Cuáles podrían ser las causas? Si se interrumpió efectivamente en la última fecha citada, las razones podrían ser los obstáculos crecientes puestos por el Gobierno de la República a la tarea gubernamental de la Generalitat, una escasez de abastecimientos cada vez más aguda (alimentos, papel...), los bombardeos, el empeoramiento general de la situación por la evolución de la guerra... Sin embargo, las tareas de salvamento continuaron activamente hasta el final del conflicto armado. **J.E.Z.E. ■**

En la página anterior, retrato de Duran i Sanpere en el patio de la Casa de l'Ardiaca, en 1935; en esta página, abajo, portada y una de las páginas de su diario, que se conserva en el Archivo Nacional de Cataluña.

Arxiu Nacional de Catalunya

Texto: **Joaquim Borràs Gómez** Archivero jefe del Ayuntamiento de Barcelona

Can Batlló acogerá el superarchivo de Barcelona

El nuevo equipamiento se convertirá en un centro de información cultural y ciudadana de primer orden. Su programación irradiará a todos los barrios de la ciudad con actividades y colaboraciones estrechas con los centros y talleres de estudio.

El pasado mes de julio el Ayuntamiento de la ciudad hizo público el proyecto de reforma y rehabilitación de la nave central del antiguo complejo fabril de Can Batlló (21.000 m² construidos) como nueva sede del Archivo Municipal de Barcelona, con el objetivo de reunir allí todos los fondos documentales hoy dispersos en veintidós centros de archivo y dependencias. El proyecto establece un nuevo modelo archivístico más abierto a la ciudadanía, con un programa renovado y culturalmente sensible a todas las voces. La propuesta de Can Batlló prevé habilitar el edificio

Simulación en tres dimensiones de la sala de exposiciones del futuro Archivo Municipal.

para que cumpla las funciones de conservación, consulta y difusión propias de un archivo y, a la vez, se convierta en un nuevo centro cultural y de información para la ciudad.

El Archivo de Barcelona nació con la constitución del incipiente gobierno de la ciudad en el siglo XIII, para conservar y custodiar los privilegios que los condes reyes otorgaban a la ciudad con un régimen político especial. Con todo, los primeros intentos para organizarlo no surgieron hasta 1917, cuando se decidió la separación de los fondos documentales históricos y administrativos con la creación de dos centros: el Archivo Histórico de la Ciudad de Barcelona y el Archivo Municipal Administrativo (actualmente Archivo Municipal Contemporáneo de Barcelona).

El Ayuntamiento conserva más de cincuenta kilómetros de documentación de todas las épocas y formatos (pergaminos, legajos, fotografías, carteles, mapas, planos, documentos sonoros, audiovisuales, electrónicos, etc.), de procedencia pública o privada, que son la expresión del latir de la ciudad desde hace más de ocho siglos. Esta documentación es accesible de manera libre y gratuita en las salas de consulta de los diferentes centros, con finalidades administrativas o de investigación. Asimismo, estos equipamientos disponen de servicios de reproducción y organizan actividades culturales y ciudadanas.

La integración de todos los fondos documentales en un único centro en Can Batlló permitirá contar con espacio suficiente para acoger los ingresos documentales pendientes en cualquier tipo de soporte y favorecerá la proyección hacia la ciudadanía de un patrimonio documental de un valor excepcional. La propuesta de centralización también toma en consideración el ahorro que supone la construcción de un equipamiento que reúna todos los fondos documentales, porque se racionalizarán espacios y servicios. El nuevo Archivo Municipal permitirá ofrecer un mejor servicio a los usuarios para las consultas documentales y de investigación de información, pero además se convertirá en un modelo a escala internacional, que hará de Barcelona un referente de la conservación y la difusión del patrimonio documental y la memoria histórica. La centralización también evitará los riesgos de pérdida de información, de litigios por falta de pruebas documentales y de pérdida de patrimonio histórico por falta de capacidad de almacenamiento.

El equipamiento de memoria y conocimiento de nuestra ciudad ha de convertirse en un centro de información ciudadana y cultural de primer orden. Su programación irradiará a todos los barrios con actividades y colaboraciones estrechas con los centros y talleres de estudio. De modo similar, debe acercarse más al mundo universitario y de la investigación para tejer alianzas que incorporen al mundo educativo al estudio de las fuentes primarias, convirtiéndose así en un aula permanente de todos los públicos.

El Archivo de la Ciudad se reorganiza y adapta a los tiempos y a las necesidades actuales. Queremos iniciar proyectos que incorporen el patrimonio fotográfico y audiovisual como elemento central de colaboración con instituciones y entidades locales relacionadas con la imagen. El nuevo centro ha de estar abierto a los barrios, especialmente a los del distrito de Sants-Montjuïc, con participación de las entidades y colectivos que han hecho posible el tejido asociativo de Can Batlló. ■

Vicente Zambrano

Texto: **Daniel Venteo** Historiador y museólogo

Ciudad de archivos e investigación histórica

El 21 de junio de 1917 se aprobó la división del Archivo Municipal en dos secciones, la administrativa y la histórica. Esta última se convertiría en el Archivo Histórico de la Ciudad, inaugurado en la Casa de l'Ardiaca bajo la dirección de Agustí Duran i Sanpere. A su lado, las entidades surgidas de la sociedad civil han realizado una labor inestimable para preservar la memoria histórica de la ciudad.

La Comisión de Cultura del Ayuntamiento de Barcelona creó en el año 1917 una dependencia municipal que sería determinante para la trayectoria posterior de la investigación histórica en la ciudad: la Oficina de Investigaciones y Publicaciones Históricas. La oficina estaba encomendada a Agustí Duran i Sanpere, y bajo la dirección política del concejal y poeta novecentista Jaume Bofill i Mates. De este departamento salió el proyecto, aprobado aquel mismo año, de segregar el Archivo Municipal en dos secciones: la administrativa y la histórica. Para acoger los fondos históricos, el Ayuntamiento compró y reformó la Casa de l'Ardiaca, que en 1922 abrió sus puertas como sede del nuevo Archivo Histórico, con Duran i Sanpere al frente.

Sin embargo, ya hacía décadas que el Archivo Municipal de Barcelona se había convertido en una institución capital, no solo para la conservación del patrimonio documental de la ciudad, sino también para el fomento de la investigación y la difusión de su pasado histórico. Fue el organismo encargado de publicar, a partir de 1892, la monumental obra *Manual de novells ardots*, que recuperaba la lengua catalana en las publicaciones oficiales del Ayuntamiento.

Desde 1884, a instancias de la Acadèmia de Bones Lletres, el Archivo había estado trabajando en un ambicioso plan de difusión de sus fondos en el que participaron los académicos Josep Pella i Forgas, Francesc de Bofarull y Felip Bertran y los archiveros municipales Lluís Gaspar,

Instalaciones del Archivo Municipal del Distrito de Sants-Montjuïc, uno de los archivos municipales que han acabado acogiendo los fondos históricos de entidades ciudadanas de las respectivas áreas.

Archivo Municipal del Distrito de Les Corts / Colección de la familia Brengaret-Framis

AMD de Gràcia / Club Excursionista de Gràcia

En esta página y la siguiente, imágenes históricas de la vida ciudadana que se conservan en los archivos de distrito. De izquierda a derecha: trabajadores de un ladrillar de Les Corts, en la primera década del siglo pasado, y una familia acomodada del barrio por las misma época, en dos fotografías de la familia Brengaret-Framis; la iglesia de los Josepets de Gràcia, a la salida de misa, un domingo de los primeros años del siglo xx, y una gimcana en una fiesta popular del Raval, en los años treinta del mismo siglo.

Josep Puiggarí y Alfons Damians i Manté. Este último fue quien vivió en primera persona, al lado del joven Duran i Sanpere, aquella primera reorganización del Archivo Municipal de 1917 –obsoleta en la actualidad–, cuando la documentación anterior a 1714 fue segregada del resto del fondo a raíz de la creación del Archivo Histórico. A la sombra de la figura omnipresente de Duran, hay que reconocer que la obra archivística de Damians ha pasado bastante desapercibida, pese a la continuada reivindicación llevada a cabo por sus sucesores en la máxima responsabilidad de archivero en jefe desde la restauración del Ayuntamiento democrático: Ramon Alberch, Montserrat Beltran y Joaquim Borràs.

La contribución de la sociedad civil

A partir de 1917, durante las décadas centrales del siglo xx y hasta la reorganización del sistema municipal de archivos en 1988, el Archivo Histórico de la Ciudad fue el principal organismo cultural encargado de la difusión de la historia urbana –solo hasta la época de la Exposición Internacional de 1929–, al que se sumó en 1943 el nuevo Museo de Historia creado por el Ayuntamiento franquista –inaugurado, no por casualidad, un 14 de abril–, también confiado a Duran i Sanpere.

En paralelo a la labor desarrollada por el Ayuntamiento en favor de la conservación, documentación y difusión del patrimonio cultural, otras entidades también velaron por su salvaguarda. Una de las más destacadas fue el Centre Excursionista de Catalunya. Gracias a su impulso, otras agrupaciones excursionistas de ámbito local constituyeron también sus propios archivos históricos de barrio. Es el caso del Archivo Histórico de Gràcia o del Archivo Histórico de Sants, cuyos fondos han acabado ingresando en el Archivo Municipal de Barcelona. En las décadas de 1920 y 1930, respectivamente, estos archivos de barrio se convirtieron en el epicentro de la lucha por la conservación de testimonios materiales de gran valor sobre los antiguos pueblos del llano de Barcelona. Esta memoria popular de la ciudad a través de los documentos –a menudo relativos a la vida cotidiana y cultural– son de una relevancia capital para el reconoci-

miento y el fortalecimiento de la identidad colectiva. Gracias al impulso de personalidades como Josep Buch i Parera y Eudald Canivell, Gràcia dispuso en tiempos de la dictadura de Primo de Rivera de su primer Archivo Histórico. Un ejemplo muy ilustrativo es lo que sucedió con la revista editada por la Cooperativa de Teixidors a Mà durante la Segunda República. En enero de 1939, después de la ocupación franquista, los responsables de la Cooperativa destruyeron todos los ejemplares de la revista de los años de la Guerra Civil. Si en la actualidad el Archivo Municipal del Distrito de Gràcia ha conservado un ejemplar íntegro de todos los ejemplares editados por la Cooperativa durante la guerra es gracias al antiguo Archivo Histórico del Club Excursionista que celosamente conservó una copia para las generaciones futuras.

La dictadura franquista, como en tantos otros aspectos de la vida cotidiana, también significó un antes y un después para la investigación local. El exilio y la represión sobre la cultura catalana aletargaron durante buena parte de la década de 1940 el espíritu de iniciativa que había llevado a los avances anteriores del período de entreguerras. La temida censura oficial –y la autocensura de los propios autores– condicionó de manera efectiva la naturaleza de la investigación local y de los estudios históricos que se impulsaron.

El escenario no empezó a cambiar hasta la década de 1970. Es lo que sucedió en El Raval, un fenómeno equiparable al registrado en otros barrios. Gracias a la Asociación de Vecinos del Distrito Quinto (constituida en 1974, y que más tarde cambió su nombre por el de Asociación de Vecinos del Raval), se impulsaba el primer Centro de Documentación y Estudios del Raval. Con la participación de jóvenes licenciados vecinos del barrio, como Joan Fuster i Sobrepere, Xavier Suñol, Jaume Artigues y Francesc Mas, veían la luz obras como la pionera *El Raval. Història d'un barri servidor d'una ciutat* (1980), en la que se hacía evidente la visión histórica, reivindicativa y social de sus autores. Obras como *Tots els barris de Barcelona* (1976), de Josep M. Huertas y Jaume Fabre, ejercieron sobre ella una clara influencia.

Pocos años después, en el otro extremo de la ciudad y con unos retos urbanos muy distintos, otra iniciativa también

Archivo Municipal del Distrito de Ciutat Vella

contribuía a la protección del patrimonio cultural histórico local: el Centro de Estudios de Les Corts. Estaba formado por profesores universitarios como Josep Moran, Ramon Cerdà, Josep Mas i Sala y Josep Maria Casasús. Su objetivo era claramente explícito: la creación de un Archivo Histórico de les Corts, “justificado para reunir y custodiar la documentación escrita o ilustrada de este lugar, el fomento de su estudio científico y la divulgación histórica”, afirmaban. El archivo, efectivamente, se llegó a constituir y posteriormente se integró en el conjunto del nuevo Archivo Municipal del Distrito de les Corts.

Encuentro de archivos históricos de los barrios

El 16 de abril de 1983, la Casa de l’Ardiaca acogía un hito histórico para los nuevos centros de estudios de toda la ciudad, muchos de ellos creados después de la dictadura franquista. Impulsado por Jaume Sobrequés, director del Instituto Municipal de Historia, tenía lugar el primer encuentro de archivos históricos de los barrios con la participación destacada de los responsables de los archivos de Sant Martí, Horta, Les Corts, El Raval, Sants-Hostafrancs, Sarrrià, Sant Gervasi, Gràcia y Sant Andreu. Surgieron diversas propuestas, algunas de las cuales acabaron haciéndose realidad en el marco del proceso de descentralización que impulsó el Ayuntamiento, como por ejemplo la creación de una red de archivos históricos municipales (los archivos de distrito) y la recuperación de los fondos históricos documentales de los antiguos municipios agregados.

La conmemoración del centenario de las agregaciones municipales a Barcelona de los antiguos pueblos del llano, en 1997, fue un nuevo hito para la investigación local, al igual que las conmemoraciones del centenario de la Semana Trágica en 2009 y del tricentenario de la Guerra de Sucesión en 2014. Más allá de las programaciones oficiales impulsadas por las instituciones, centros de estudios como el Ignasi Iglésias de Sant Andreu contribuían a la ampliación de la visión histórica de aquellos hechos con iniciativas de gran interés, como una exposición y una publicación monográficas, para explorar los hechos de 1714 no desde la óptica

barcelonesa, sino desde las vivencias de la antigua población de Sant Andreu del Palomar.

Efervescencia de la investigación local

La investigación local en Barcelona vive en la actualidad un nuevo período de efervescencia y dispone de instituciones específicas que le prestan apoyo, como el Institut Ramon Muntaner y la Coordinadora de Centres d’Estudis de Parla Catalana . Así quedó de manifiesto en el encuentro organizado por el Archivo Municipal de Barcelona y el Institut dels Passats Presents en el Born Centre de Cultura i Memòria el 17 de junio de 2017 sobre los retos y oportunidades de la investigación.

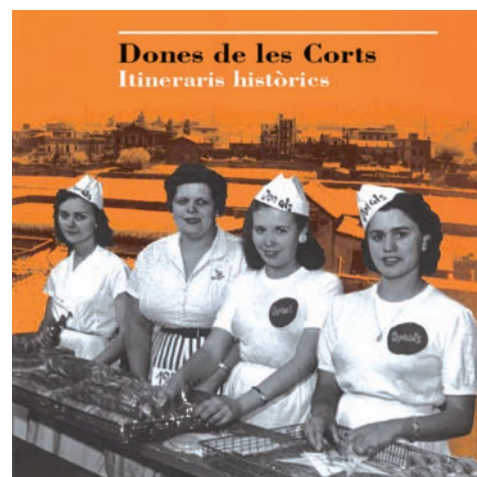
A las entidades y asociaciones de investigación plenamente consolidadas, como el Centre d’Estudis Ignasi Iglésias, los archivos históricos del Poblenou y de Roquetes, los talleres de historia de Gràcia y del Clot-Camp de l’Arpa, el Centre d’Estudis i Recerca Històrica del Poble-sec o el Centre d’Estudis Montjuïc, hay que añadir otros de creación más reciente pero de gran ambición como Tot Història Associació Cultural, el Centre d’Estudis Sant Martí de Provençals o los talleres de historia de Fort Pienc o la Barceloneta.

Retos y oportunidades

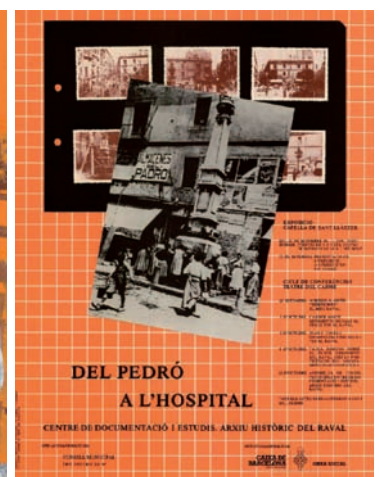
La revolución tecnológica y los nuevos recursos digitales que archivos públicos y privados ponen al alcance de los interesados en la historia de la ciudad han transformado la investigación local tal y como se conocía hasta ahora. Iniciativas digitales como los blogs *Barcelofília*, *Inventari de la Barcelona desapareguda*, de Miquel Barcelonata; *La Barcelona oblidada*, de Enric Comas; *El tranvía 48*, de Ricard Fernández Valentí; *Modernisme*, de Valentí Pons, o *Memòria de Sants*, de Agus Giralt, son un buen testimonio de ello.

Con sus particulares líneas de investigación, los centros de estudios locales, y cada vez más también los nuevos investigadores internautas, impulsan investigaciones sobre temáticas que de otro modo quedarían huérfanas de estudios académicos. “Hay que trabajar en red”, coincidieron en sus intervenciones en el citado encuentro del Born Centre de Cultura i Memòria el comisionado de programas de memoria histórica, Ricard Vinyes, y el archivero jefe del Ayuntamiento, Joaquim Borràs. ■

A la izquierda, portada del libro *Dones de les Corts*, un recorrido por la historia del barrio desde el punto de vista de las mujeres, escrito por la historiadora Isabel Segura Soriano y coeditado por el archivo del distrito, y cartel de la exposición y el ciclo de conferencias “Del Pedró a l’Hospital”, organizados en 1981 por el Archivo Histórico del Raval.

Ayuntamiento de Barcelona

Archivo Municipal del Distrito de Ciutat Vella

Texto: **Gustau Nerín** Antropólogo. Fotos: **Albert Armengol**

Ngugi wa Thiong'o

En defensa de la dignidad de las lenguas pequeñas

Para el novelista y ensayista keniano Ngugi wa Thiong'o, la lengua es salvaguarda de la identidad y herramienta contra la dominación colonial. Coincidiendo con la aparición de varios libros suyos en catalán y en castellano, el PEN Català le invitó a hablar en el CCCB sobre escritura y emancipación.

El escritor keniano Ngugi wa Thiong'o a menudo es más conocido por sus ensayos en defensa de las lenguas minorizadas que por sus novelas. Pese a que empezó a escribir en la década de los sesenta, hasta hace unos años era muy difícil encontrar traducciones de sus obras al castellano y al catalán. Pero en los últimos meses han salido algunos textos suyos en ambos idiomas: *Descolorir la ment*, *Desplaçar el centre*, *Somnis en temps de guerra*, *Un grano de trigo*, *El diablo en la cruz*, *No llores, pequeño...* Y, coincidiendo con la aparición de estas publicaciones, Ngugi visitó Barcelona en mayo, invitado por el PEN Català, para dar una conferencia en el Centre de

Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB) sobre "África, escritura y emancipación".

Ngugi escribió su primera novela en kikuyu, *El diablo en la cruz*, en un rollo de papel higiénico, porque el escritor estaba encarcelado y no le facilitaban papel para escribir. El autor ironiza, medio siglo después, apuntando que "por suerte" el papel de la cárcel no era nada blando, y se podía escribir bastante bien sobre él. La anécdota sitúa claramente a Ngugi wa Thiong'o en el grupo de los escritores africanos comprometidos, que han sufrido persecución por su defensa de las libertades y que, pese a todo, no han renunciado a sus ideales.

Después de salir de la cárcel, Ngugi wa Thiong'o siguió escribiendo obras comprometidas. Cuando publicó una de sus siguientes novelas, *Matigari*, las autoridades dictaron orden de encarcelamiento, no solo contra él, sino también contra Matigari, el protagonista de la obra. A Matigari, obviamente, no le pudieron encarcelar, pero Ngugi tuvo que tomar el camino del exilio. Cuando volvió brevemente a su país, en 2004, sufrió una gravísima agresión y optó por marcharse una vez más.

Sus novelas son una denuncia de las injusticias sociales. *Un grano de trigo* es una novela coral en la que narra la represión inglesa contra los kikuyus en los años 1950, en tiempos del Mau-Mau (un episodio que también relata de forma magnífica en *No llores, pequeño* y en el primer volumen de sus memorias: *Sueños en tiempos de guerra*). Pero el desencanto sobre los nuevos regímenes políticos establecidos en el África independiente ya era patente en *Pétalos de sangre*, una de sus primeras novelas. A partir de entonces seguiría denunciando las injusticias que sufre su país. No en vano Ngugi es kikuyu, miembro de una de las etnias africanas que desafiaron con más decisión al poder colonial, y que lo pagaron con una brutal represión.

África es fecunda en autores comprometidos, que han desafiado un marco de falta de libertades y han denunciado los abusos del poder. Algunos de ellos lo han pagado con la cárcel (como Wole Soyinka en Nigeria o Ahmadou Kourouma en Costa de Marfil), con el exilio (como Mongo Beti en Camerún, Donato Ndongo en Guinea Ecuatorial o Emmanuel Dongala en la República del Congo) o incluso con la muerte (como Ken Saro-Wiwa en Nigeria). Pero no podemos olvidar que en la propia África ha habido muchos autores que han participado activamente en regímenes políticos poco respetuosos con las libertades: desde el mismo Léopold Sédar Senghor, presidente del Senegal, hasta Boubou Hama, presidente de la Asamblea de Níger, pasando por los ministros Henri Lopes (en la República del Congo) o Jean Pliya (en Benín).

El poder de las lenguas locales

En 1968, después de una estancia en la Universidad de Leeds, en Inglaterra, Ngugi volvió a Kenia y decidió escribir teatro, como una forma de llegar más rápidamente a sus compatriotas poco letrados. Y optó por hacerlo en kikuyu. El autor, que hasta entonces no había tenido problemas con sus revolucionarias novelas escritas en inglés, fue encarcelado, y tan solo fue liberado por las presiones del Pen Club. En la cárcel se dio cuenta del poder de impacto de las lenguas locales: si había sido encarcelado, era porque su obra de teatro, en kikuyu, había llegado más al público que sus obras en inglés. A partir de este momento decidió escribir ficción solo en lenguas africanas.

Frente a la gran mayoría de escritores africanos, que apuestan por emplear las lenguas coloniales, hoy en día oficiales en los países respectivos, Ngugi hizo una enardecida defensa del uso de las lenguas autóctonas, argumentando que para llegar a la gente de la calle hay que usar su lengua, y que una lengua es la expresión de una identidad. A partir de sus reflexiones fue dándose cuenta de que su lucha no solo era la de los kikuyus, sino también la de muchos hablantes de lenguas dominadas: lapones, maoríes,

indios americanos... Según Ngugi, por todo el mundo hay gente que cree que sus lenguas son inherentemente superiores a otras e imponen un "feudalismo lingüístico".

Ngugi sería, pues, el más catalán de los escritores africanos. La identidad es una temática recurrente en la obra de este autor, como en muchos de los escritores africanos, sobre todo de los de la escuela de la *négritude*. Pero Ngugi wa Thiong'o fue más allá y apostó por la lengua como salvaguarda de la identidad y como herramienta contra la dominación colonial. Para este autor, la descolonización real tiene que pasar por la negación de la negación colonial (argumenta que la base del colonialismo era negar la identidad de los colonizados). Y afirma que su voluntad es "abrirse al mundo", "desde lo que es" ("el tronco asciende más cuanto más profundamente puede arraigar", como diría la Balanguera...).

Ngugi wa Thiong'o ya visitó Barcelona hace veinte años, aunque entonces despertó mucha menos expectación. Había sido invitado por el PEN para firmar la Declaración Universal de los Derechos Lingüísticos (o Declaración de Barcelona), un manifiesto que reclamaba la defensa de las lenguas minorizadas. Ngugi se lamenta de que este documento, que a él le suena como "música para las estrellas", aún no haya sido asumido internacionalmente.

Ngugi reconoce que la situación de las lenguas africanas es cada vez peor: que hay padres que están orgullosos de que sus hijos no entiendan la lengua de sus abuelos, que muchos escritores han rechazado las lenguas maternas... Pero apunta que recuperar la vitalidad de las lenguas minorizadas es tarea "de nuestra humanidad común". Porque todos los idiomas "son fuentes de belleza y de infinitas posibilidades".

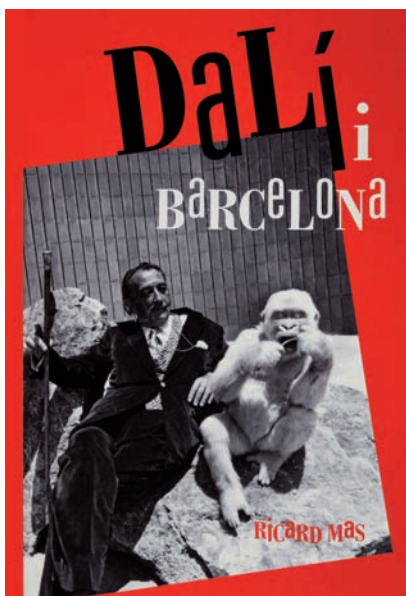
Autor estrella y teórico de referencia

Si hace veinte años Ngugi pasó casi desapercibido, ahora, en 2017, la conferencia de Ngugi wa Thiong'o en el CCCB congregó a mucho público. Sin duda, su valiente posición respecto a la defensa de las lenguas minoritarias era en buena parte responsable de la acogida del keniano en Cataluña. Pero había otro motivo para tanta expectación: en los últimos años Ngugi se ha convertido en un teórico de referencia de los especialistas en estudios culturales. El autor keniano genera pasiones, sobre todo en las universidades occidentales, por su denuncia de la aculturación colonial. Pero más frío es el recibimiento que le deparan los escritores africanos que escriben en francés, inglés, portugués o español. Algunos le recuerdan que, contrariamente a Ngugi mismo, no fueron alfabetizados en las lenguas propias respectivas, o que prácticamente no hay gente capaz de leer en esas lenguas.

Pero quizás la clave para entender el cálido encuentro con Ngugi procede de los cambios vividos en Barcelona, la ciudad que cada vez se plantea más su pasado y las relaciones con "el otro". Hoy es una capital que explora la memoria colonial con exposiciones como *Ikunde*, con distintos seminarios y con múltiples publicaciones. Y empieza a preguntarse también por su pasado esclavista, con rutas, con el cuestionamiento del nombre de calles y de la presencia de monumentos... Una Barcelona que se pregunta, y que empieza a contemplarse, también, con los ojos del otro. ■

Texto: Enric Gomà

Inventario de la excéntrica Barcelona daliniana

Dalí i Barcelona

Autor: Ricard Mas

Edita: Ayuntamiento de Barcelona

555 páginas

Barcelona, 2017

En 1974 mis padres me llevaron a un happening de Dalí en la plaza de la Porxada de Granoillers. Dalí estaba rodeado de un gentío impresionante y avanzaba entre empujones mientras blandía orgulloso su bastón con mango de plata. Llevaba, recuerdo, un sombrero de copa con una máscara, que se quitó lentamente. Yo tenía once años y, no me importa admitirlo, tuve miedo. Pedí que nos marchásemos y fuimos a tomar una horchata a la Jijonenca.

Aquella extrañeza, incomodidad, rechazo, ante un Dalí estafalario se explica por el acusado contraste con nuestra vida ordenada y burguesa. Cuatro décadas más tarde Dalí sigue provocando extrañeza, incomodidad y rechazo a la sociedad catalana. Tampoco nos ha de sorprender mucho. Dalí exaltó con constancia y adulación al general

Franco e insultó tenazmente a los representantes más ilustres de la cultura: “imbéciles de nacimiento y débiles mentales como Joan Sacs, maestros Millets y Rossinyols”, “los imbéciles Garcés, Soldeviles, Rovires i Virgilis, los granujas como Pompeu Fabra” (extraído de una conferencia en la barcelonesa Sala Capsir). Por razones como estas, entre otras—como la propuesta de agresión violenta contra el Orfeo Català y los pintores de árboles torcidos—, Salvador Dalí aún no ha recibido el homenaje de una calle en Barcelona. Con el revisionismo histórico actual, no será sencillo.

En *Dalí i Barcelona*, Ricard Mas nos recuerda que Dalí mantuvo, artística e intelectualmente, unos vínculos estrechos y fecundos con la capital catalana. De entrada, todo el mundo situaría a Dalí en Figueres, Madrid (la ineludible Residencia de Estudiantes, en la que al hipértimido Dalí le llamaban “el checoslovaco”), París o Nueva York. Pero en cambio no se le relacionaría igual con Barcelona, ciudad que pisó en muchas ocasiones, durante su infancia—en ella vivían dos familias de tíos—, su juventud—revolucionó el espectro artístico, en los años veinte y treinta— y su madurez—se alojaba una semana al año en la suite 108 del Ritz, el actual Palace.

Mas ha inventariado la Barcelona daliniana: los orígenes familiares (aquí se suicidó su abuelo Gal Dalí, de quien el pintor no quiso nunca hablar); sus cuadros expuestos; las conferencias

escandalosas; la defensa pionera de Gaudí siguiendo a su admirado Francesc Pujols, autor de *La visió artística i religiosa d'en Gaudí* (1927); las estancias de Lorca; el Dalí asiduo a tiendas, casas de prostitución, restaurantes y teatros; también los medicamentos, tomados en un caos considerable, y los médicos; finalmente, como es costumbre, la muerte.

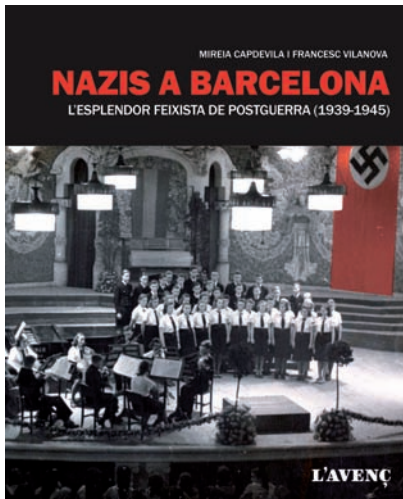
Dalí i Barcelona funciona como un muy buen retrato del pintor (es el complemento idóneo de la biografía de Ian Gibson); como guía turística y daliniana de la Barcelona artística y comercial del siglo xx; como uno de los más completos anecdóticos de Dalí, con incontables excentricidades del hombre que creó el prototipo actual de artista (luego vendrían Warhol y tantos otros).

Siempre entre “ginestes” (así llamaba a las modelos), secretarios, ayudantes, chóferes, amigos, y a menudo con la transexual Amanda Lear, a quien enseñó a cantar la canción infantil catalana *La lluna, la pruna*. En todas partes exhibía sus dotes histriónicas, que los más críticos consideraban propias de un payaso. Los catalanes concienciados preferían a Miró—alguien que se llevarían con gusto a cenar a casa— antes que a Dalí—un bufón, un pintamonas, según ellos. Porque Dalí se convirtió en un gran espectáculo en sí mismo, y no lo ocultaba: “Es importante que todo el mundo se divierta con las cosas de Dalí, ¿no?” Leyendo *Dalí i Barcelona*, constatas que lo consiguió con buena nota. ■

Texto: **Matthew Tree**

Cataluña, ensuciada

Nazis a Barcelona. L'esplendor feixista de postguerra (1939-1945)

Autores: Mireia Capdevila y Francesc Vilanova
 Editan: L'Avenç y Ayuntamiento de Barcelona
 227 páginas
 Barcelona, 2017

No es ningún secreto que el régimen franquista, pese a mantener una neutralidad formal durante la Segunda Guerra Mundial, era adicto entusiasta al bando fascista (Paul Preston reveló los detalles más destacados de este partidismo en su biografía de Franco, publicada en 1994). Pero hasta ahora no había habido ningún libro capaz de describir hasta qué punto este filofascismo se manifestó visualmente, tanto en el ámbito oficial como el popular. *Nazis a Barcelona* llena, con creces, este hueco en la memoria histórica colectiva de los catalanes.

En pocas palabras: el gobierno y los militares franquistas manifestaban abiertamente su apoyo a los regímenes de Hitler y Mussolini: invitaban a altos cargos nazis y fascistas a Barcelona y a otros emplazamientos catalanes, y les regalaban cenas de gala, medallas y discursos repletos de elogios en los que la lucha fascista y nazi se describía como una continuación sin fisuras de la *cruzada* franquista. Las revistas y panfletos propagandísticos de la Alemania nazi –incluidos los discursos de

Hitler– se difundieron en versión castellana por toda España. La Residencia Militar de Oficiales de Barcelona se dotó de una Sala Alemania con un busto de Hitler en la mesa y un cuadro con una cruz gamada a la pared. (La cruz gamada, por cierto, se convirtió en un emblema habitual en la Universidad de Barcelona, en el antiguo Parlamento de Cataluña, en la Diputación, en el campo del Barça y en el Palau de la Música).

El libro está repleto de fotografías impactantes –a menudo inéditas o poco conocidas– de los incontables actos profascistas que tuvieron lugar en Barcelona, Montserrat, Sabadell y Terrassa. Inquieta notablemente ver a un coro infantil cantando en el Palau de la Música para celebrar el cumpleaños de Hitler, o contemplar a los monjes de Montserrat saludando con sonrisa adulatoria a Heinrich Himmler.

Ahora bien, si algo falta quizás en el libro es alguna referencia a lo que los nazis iban haciendo entre visita y visita a la Ciudad Condal, que pusiese de manifiesto la obscenidad de estas visitas. Por ejemplo, cuando Himmler aterrizó en 1940, sus grupos especiales de las SS, los Einsatzgruppen, ya habían fusilado a centenares de miles de civiles judíos y polacos. El año 1940 vio la creación, por parte de las SS, de guetos en que miles de personas murieron de

inanición. En 1941, casi un millón de judíos fueron fusilados en los territorios ocupados por los alemanes durante la invasión de la URSS. En 1942 se abrieron los campos de exterminio de Belzec, Sobibor y Treblinka, donde murieron un total de 1.274.166 judíos, gitanos y polacos, todos gaseados, fusilados o apaleados hasta la muerte. Entre 1943 y 1944, un millón cien mil personas, la mayoría judías, fueron gaseadas en Auschwitz, y 79.000 personas más, también judías en su mayor parte, gaseadas o fusiladas en el campo de Majdanek (18.400 de ellas en un solo día de 1943, el día de Acción de Gracias por la Cosecha, celebrado oficialmente en Barcelona por la comunidad alemana y diversos oficiales franquistas en el Palau de la Música).

Si bien es posible que el gobierno de Franco no supiera nada de la Shoá al principio de la guerra, es inconcebible que no tuviera información fiable a partir de finales de 1942. Pese a ello siguió dando apoyo a Hitler hasta 1944. Quizás no estaría de más que algunos personajes públicos actuales, antes de acusar a ciertos políticos catalanes de ser nazis y fascistas, echasen un vistazo a la actitud que algunos de sus antepasados tuvieron hacia los nazis y fascistas de verdad entre 1939 y 1945. ■

Poema en cantos **Tener la vida en el encanto**

El poeta Josep Pedrals nos habla de su barrio en forma rimada.

Canto primero

El barrio de Els Encants (como su nombre indica) es un espacio de gozo y alegría con la atracción de la venta al detalle y de la enérgica vida que en él transita. Mi abuelo, tras pensarlo un poco, aquí se estableció con fe profana: si dibujamos en el mapa una diana, es la parte central de Barcelona porque en él se encuentran, las tres a la vez, Gran Via, Diagonal y Meridiana.

Canto segundo

Floreciendo entre el Poblet y el Poblenou, el Fort Pienc y el Clot, el barrio aroma emana a vivas almonedas de Belcaire y a fáciles novedades de Els Encants Nous. Es un sorprendente núcleo, una indómita encrucijada obligatoria, que intenta seguir la trayectoria de convertirse en nadie sabe qué. El consistorio siempre pierde el tino buscando de Glòries la solución final.

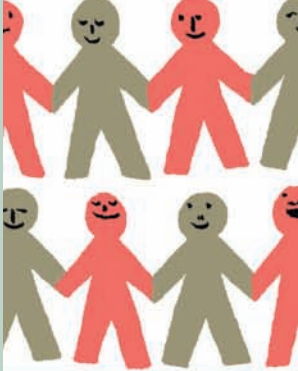
Canto tercero

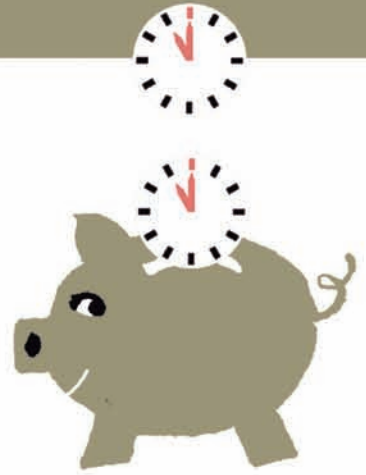
Cada pocos años germina un accesorio; el cambio inexorable se hace gradual: un año nace el Teatro Nacional, al cabo de un tiempo brota el Auditorio, un Museo del Diseño... El territorio vive en crónico cambio y, por tanto, la vida sedentaria aquí es errante y el más sólido suelo, arenas movedizas. Aquí no hay indigencia castiza, todos somos impuros, atípicos, trashumantes.

Canto cuarto

El presagio del abuelo llegó a término cuando llevamos pacíficamente el yugo de la inquietud mundana y el trasiego, cuando, oblicuamente, ejercemos de centro. Aquí la vida pasa en un entretanto y en capas de futuro mal combinado: el vulgar encanto ceniciento de un empedrado con briznas de hierba en medio del enlosado. El barrio de Els Encants parece confundirse entre el resto de vestigios ciudadanos.

<http://lameva.barcelona.cat/bcnmetropolis>
<http://twitter.com/bcnmetropolis>

**Ajuntament
de Barcelona**

